ספר יזכור

ספר־יזכור

ביאלה־ראווסקה

ספר יזכור

לקדושי ביאלה־ראווסקה

געזאַמלט און צונויפגעשטעלט פון
אליהו פריידנרייך און אריה יעקובויץ

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

אַרויסגעגעבן פון
„ארגון יוצאי ביאלה־ראווסקה בישראל ובתפוצות"
תל־אביב תשל"ג, 1972

ספר־יזכור ביאלה־ראווסקה

Biala-Rawska Book

Printed in Israel

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

דפוס „אור" בע"מ, ת"א, שד' הר־ציון 104, טל. 822481

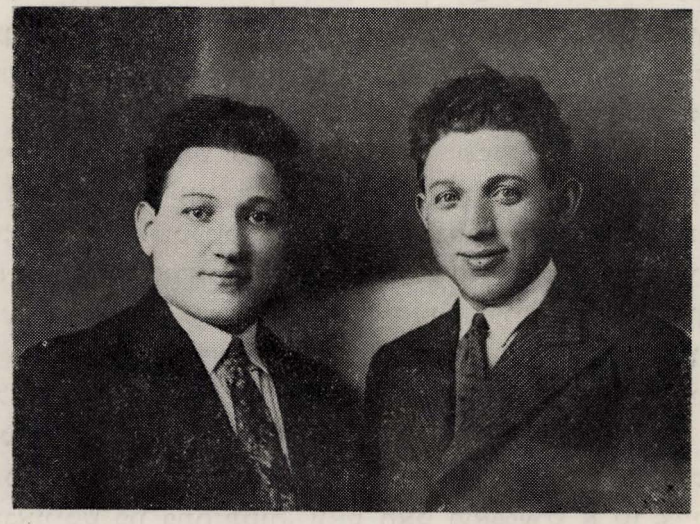
אל מלא רחמים

אל נא תחשה ותתאפק לדם ישראל שנשפך כמים,
תן מנוחה נכונה על כנפי השכינה,
במעלות קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים,
לנשמותיהם של 6 מיליון יהודים, ובתוכם
1000 נפשות של בני הקהילה הקדושה ביאלה רַאווסקה
נשים וטף שנהרגו ושנחנקו ושנקברו חיים
בידי הצוררים הגרמנים ימ"ש ומשרתיהם
פולנים אוקראינים בגלות אירופה במחנות הריכוז
טרבלינקה אושווינצים וסביבותיה
כולם קדושים וטהורים בגן עדן תהא מנוחתם
לכן בעל הרחמים יצרור בצרור החיים את נשמותיהם
ה' הוא נחלתם ויזכור לנו עקדתם ותעמוד לנו
ולכל ישראל זכותם. ארץ אל תכסה דמם
ואל יהי מקום לזעקתם, והקדושים לזכרון תמיד
נגד עיניך צדקתם. יבואו שלום וינוחו על משכבותם

ונאמר אמן.

אַריינפיר-וואָרט

30 יאָר נאָכן אומקום פאַראייביקן מיר דעם הייליקן אַנדענק פון אונדזערע טייערע ברידער און שוועסטער, פאַטערס, מוטערס, קליינע קינדער, — וואָס זענען אַזוי טראַגיש אומגעקומען פון די הענט פון די דייטשע היטלעריסטישע רוצחים און זייערע צוהעלפער. מיט



די צוויי ברידער פריידנרייך, די צענטראַלע געשטאַלטן פון יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין ביאַלע ראָוסקע (פון לינקס: ליפע ז"ל און יבדל לחיים ארוכים עליהו).

אַ בוך לזכר אונדזער חרוב־געוואָרענע קהילה־קדושה ביאַלע־ראָוסקע. זייער ווייניק יידן זענען פון אונדזער שטעטל עולה געווען קיין ישראל. און גאָר קליין איז די צאָל פון די, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט. ביים אויסברוך פון דעם 2־טן וועלט־קריג האָבן זיך געפונען אין ישראל סך־הכל 11 - 10 משפחות, אַפשטאַמיקע פון

ביאַלע. צוזאַמען מיט די געקומענע קיין ישראל נאָך דעם קריג — זענען מיר איצט דאָ 28 משפחות. אין אַזעלכע באַדינגונגען, אָן שום מאַטעריעלע און געלט־מיטלען, האָט זיך אונדז געשטעלט די פראַגע, ווי אַזוי פאַראייביקט מען זייער אָנדענק, וואָס איז אונדז אַזוי נאָענט צו דער נשמה, ווי אַזוי שטעלט מען אַ מצבה פאַר אונדזער שטעטל ? אונדזער געוויסן האָט אונדז נישט געלאָזט רוען. מיר האָבן זיך געוואָנדן צו אונדזערע לאַנדסלייט אין אַמעריקע : ווענבער, פיליפּס ע״ה — זיי האָבן אונדז צוגעגעבן מוט און געשיקט די ערשטע מאַטעריאַלן.

אין 1956 האָבן מיר צונויפגעזאַמלט אַלע אַדרעסן פון די ביאַלער לאַנדסלייט אין דער גאַנצער וועלט. ס׳איז נישט געווען קיין איין ביאַלער ייד, וואָס זאָל זיך נישט גלייך אָפּרופן. נישט לייכט איז געווען די אַרבעט פון די געציילטע מענטשן, וואָס האָבן אויף זיך גענומען די אויפגאַבע אַרויסצוגעבן אַ יזכור־בוך. אָבער דער הייליקער ווילן האָט אונדז אַלעמען אַרומגענומען אין ליכט פון דער גרויזאַמער טראַגעדיע, וואָס האָט געטראָפן אונדזער שטעטל. פאַריתומט זענען מיר אַלע געוואָרן און האָבן באַשלאָסן, אַז מיר מוזן קאַלעקטיוו שטעלן אונדזער שטעטל אַ מצבה. זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז ביי די באַגרענעצטע באַדינגונגען און מעגלעכקייטן פון דער קליינער צאָל געבליבענע ביאַלער, וועלן מיר נישט קאָנען אַרויסגעבן דאָס בוך אין אַזאַ פאַרנעם, ווי אַנדערע גרעסערע קהילות. אָבער מיר האָבן דאָס געפיל, אַז מיר האָבן ערלעך דערפילט אונדזער היסטאָרישע און יידישע פליכט.

מיר האַלטן פאַר אונדזער חוב אויסצודריקן אַנערקענונג לייביש יאַקובאָוויטש פון פּתח־תקוה, וואָס האָט געאָפּפערט אַ סך צייט און אָנשטרענגונג בכדי אונדזער יזכור־בוך זאָל דערשיינען. זיינע באַשרייבונגען זענען ממש, ווי ער זאָלן מיטלעבן מיט יעדן געשטאַלט, וואָס ווערט דורך אים געשילדערט. מ׳דאַרף האָבן גוטן ווילן און זכרון און אַ סך נשמה צו שילדערן דאָס שטעטלע אַזוי, ווי ער האָט עס געטאָן, דאָ אין ישראל, נאָכדעם, ווי עס זענען פאַרבליבן 38 יאָר זינט ער האָט פאַרלאָזט דאָס שטעטל.

היינט, אין דעם טאָג, ווען מיר פאַראייביקן אייער אָנדענק, קומען מיר אַלע לעבנגעבליבענע ייִדן פון ביאַלע־ראַווסקע, יונג

און אַלט — און שרייען אויס צו אייך פון דער ווייטנס פון דער באַפרייטער מדינת ישראל, צו אייערע וואַגלענדע נשמות, וואָס זענען נישט געקומען צו קבר ישראל און גיבן אונדז נישט קיין רו — טייערע קדושים פון ביאַלע־ראַווסקע! היינט האָבן מיר אייך בציבור געברענגט צו קבורה — אייער אַש און דאָס יזכור־בוך איז אייער מצבה. מיר שווערן ביי אייער קבר, קיינמאָל אייך נישט צו פאַרגעסן. אייערע נעמען ווערן פאַראייביקט אין אונדזער יזכור־בוך עד סוף כל הדורות. היינט באַגלייטן מיר אייך, קדושים וטהורים, גיבורים — אין אַ לויה. אומשולדיק פאַרגאָסן בלוט פון מיליאָנען וועט נישט פאַרגעסן ווערן. דאָס געפיל פון נקמה וועט אייביק לעבן אין אונדז.

כל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו יצא ממצרים... איבער 600 יאָר האָבן יידן געלעבט אין ביאַלע־ראַווסקע. עדות זענען די מצבות, וואָס זענען געפונען געוואָרן אויף אונדזער צעוואַלגערטן בית־עולם.

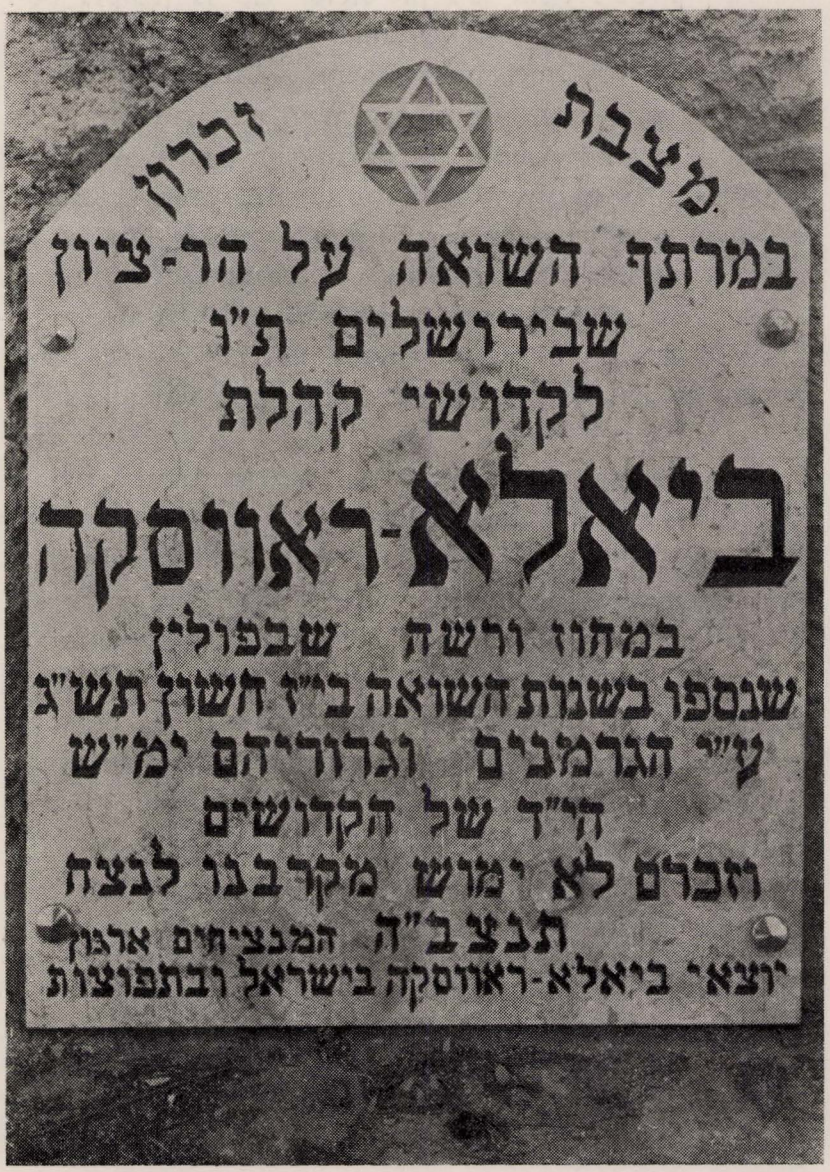
עס עקזיסטירט נישט מער די קהילה ביאַלע־ראַווסקע. זי איז פאַרשניטן געוואָרן דורך די דייטשן צוזאַמען מיט דעם גאַנצן איראָפּעישן יידנטום.

שטייען מיר היינט די שארית הפליטה פון ביאַלע־ראַווסקע — אבלים, ביים גרויסן ברודער־קבר פון אַ ברויזנדיקער קהילה, וואָס איז אומגעקומען אויף אַלע מיתה־משונות און מיר טראַכטן: — „וווּ איז געווען די גאַנצע ציוויליזירטע וועלט: קאָמוניסטן, סאָציאַליסטן, קאַטאָליקן, מענטשן־ליבהאָבער, — וווּ זענען זיי געווען, ווען יידיש בלוט איז געווען הפקר?..“

פאַרקריצן מיר אין אונדזער זכרון אויף אייביק אייער אַנדענק!

רעדאַקציע

אַנטהילונג פון דער מצבה אויפן הר-ציון לזכר די יידן פון ביאַלע-ראַווסקע



ב׳ אלול תש״ט — דעם 23־טן סעפטעמבער 1959 איז אַנטהילט געוואָרן די מצבה אויפן הר־ציון אין ירושלים לזכר די יידן פון ביאַלע־ראַוואסקע.

דער ה׳ אליהו פרייד־נרייך האָט מספיד געווען אין נאָמען פון די ביאַלער:

איך האָב זיך נישט פאָרגעשטעלט מיט 25 יאָר צוריק, פאַרלאָזנדיק ביאַלע־ראַוואסקע, אַז איך וועל דאַרפן מספיד זיין אונדזערע יידן פון ביאַלע.

פאַריתומטע שטייען מיר, די איבערגעבליבענע יידן פון ביאַלע, ביים היסטאָרישן דענקמאָל אויפן הר־ציון אין ירושלים, די שטאָט, וועלכע איז אַן עדות פון אונדזער אונטערגאַנג און אויפקום, ביי דער מצבה פון אַלע ביאַלער יידן.

מיט אַ געפיל פון יראת הכבוד, בייג איך דעם קאָפּ, פאַר אונדזערע טייערע ברידער און שוועסטער, עלטערן און קרובים, וועלכע זענען אומגעקומען דורך די בלוטיקע מערדער, אין די דערפער אַרום ביאַלע, פאַר אונדזערע 12 קינדער, וואָס זענען דערשאָסן געוואָרן הינטערן שטאָט, פאַר די פאַרטיזאַנער, וואָס האָבן געקעמפט אין די וועלדער און געפאַלן ווי העלדן אין קאַמף. פאַר דער גאַנצער עדה יידן, וואָס זענען אומגעקומען אויף קידוש השם אין טרעבלינקע.

פאַר זיי אַלע, צינדן מיר, ביאַלער, אַן אַ נר־תמיד ביי זייער מצבה, צום אייביקן אַנדענק, צו אייביקער פאַראַכטונג און צאָרן קעגן די מערדער.

אונדזערע אַרעמע ביאַלער יידן האָבן, ווי אַלע יידן אין פוילן, קיינעם קיין שלעכטס נישט געטאָן. שווער און ביטער האָבן זיי געקעמפט אין דעם אַנטי־סעמיטישן פוילן פאַר זייער מינימאַלסטער חיונה און אין אַרעמקייט געפירט אַ שיין געזעלשאַפטלעך און קולטורעל לעבן.

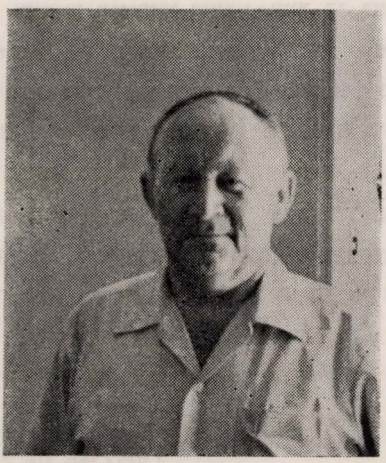
אייביק וועלן מיר פילן אונדזער ווייטיק אויף זייער אומקום, און האָס צו די פאַרטיליקער.

מיר וועלן אייך נישט פאַרגעסן!

אריה יעקובוביץ (ישראל)

בשער הספר

שנים עברו מאז חוסלה ביאלא, ועדיין לא השלמנו עם אבדתנו, הלב עודנו מתכווץ, בזכרני מה עוללו לנו המפלצות הנאציות. חפשנו דרך איך להנציח את עיירתנו ואת זכר קדושינו ולהציב להם ציון. כשהחלטנו להוציא



לייביש יאַקובאָוויטש

ספר יזכור, לא תארנו לנו שהמשימה תהיה קשה מכל הבחינות. בשלבים הראשונים של הפעולה התלבטנו בעיקר בהשגת החומר. לא קל היה לשכנע את חברינו, שיעלו מזכרונותיהם על הניר. לא בקשנו מאמרים בעלי משקל דווקא. פנינו אל יוצאי ביאלא באשר הם שם, בארץ ובגולה, שיטו שכם למפעל קדוש זה. בתחילה נענו רק מעטים. נגשנו לפעולה מחוסרי נסיון, אך באהבה רבה ובמסירות אין קץ. שום דבר לא היה לנו מן המוכן לא חומר היסטורי ולא תעודות ארכיוניות.

הלכנו בדרך לא דרך. לא אנשי עט כי אם יוצאי עירה אנשים מכל ימות השנה כתבו ספר והנציחו את קהילתם הדויה, כאשר עשו קהילות גדולות. החומר אינו שיגרתי אבל הוא משקף את עיירתנו. כתבנו כפי שיכלנו, ספרנו את אשר זכרנו והצלחנו להנציח את דמות העיירה. הלכנו בתיאורים מבית לבית והצבנו ציון לנפשות היקרות תיארנו את אורח חייהם של בני עיירתנו החל מן הדור שעבר. ספרנו על הערכים שעליהם התחנכנו נתנו תמונה מקיפה על העיירה... בתי תפילה, החברות, המוסדות, המפלגות, ועל הכל הבאנו את פרשת החורבן מפי שארית הפליטה. היתה לנו הזכות לטפל בחומר „יזכור". אמנם השפיעו היגון והצער בגבייות עדות על חורבן והחיסול הטראגי של קדושינו. היו ימים של זוועות ולילות יגונם בעבודה הזאת, אך היו גם שעות של התייחדות עם העבר כאילו חיי וקיים עוד הבית בעיירה. לאור הזכרונות קמו דמויות נשכחות כאילו האתמול לתחיה. הופעת ספר יזכור הנהו מאורע רב ערך ליוצאי ביאלא באשר הם שם. יצויין בברכה בני עירנו באשר הם על הגישם לנו גם עזרה כספית.

לכם ילדים אשר לא הכרתם את העבר על הוריכם. נקדיש מלים מספר עם הופעת ספרנו, גדלתם בארץ הגאולה והדרור, והגולה הדוויה מדור דורות אינה קרובה אל לבכם וזר לרוחכם העבר על הוריכם. במפעלנו הקדוש הוצאת ספר „יזכור" מלאנו חובה לא רק לקדושינו ולזכר עיירתנו אלא גם לכם הצעירים. לא זכיתם ילדים לראות בקרבתכם סבא וסבתא ולשמוע מפיהם על מעשים וימים שהיו, תעיינו בספר שלנו היקר לנו מכל! זכר יחידי זה שנשאר לנו המגולל את פרשת ביאלא ולעיניכם התגלה עיירה יהודית טיפוסית אחת ממאות העיירות בגולה שהיו, שאינן עוד ושלא יהיה להן המשך. ספרנו לעצמנו וספרנו לכם על מה שהיה וחלף לעולמים. הספר שלנו הוא גם שלכם כבדוהו וקראוהו.

הועד למען ספר יזכור לקדושי ביאלא ראווסקא לקח על עצמו משימה קדושה להנציח את קדושי עירנו במצבת זכרון. טיפוח ועידוד זכרון עצם החורבן והשואה. בחינת זכור מה שעשה לך עמלק בדורנו. עברו 29 שנים מהחורבן והשואה מאז נרצחו אנשי קהילת ביאלא והפצע לא הגליד ולא יגליד לעולם. והכאב הפנימי בלב כל אלו שנשארו בחיים ישאר לעולם. מצבת זכרון בצורת ספר זה ישאר לדורות הבאים אחרינו. אנו שארית הפליטה מצווים לרשום ולתאר את הווי עירתנו על חיי הרוח והחומר שלה. וכל זמן שהנשמה באפינו אל נשכח ואל ניתן לשכוח את הפשע שאין לה תקדים בכל ההיסטוריה של האנושיות שנעשה להורינו, אחינו ואחיותינו, משפחתינו וידידינו ע"י הצוררים הגרמנים הנאצים וישאר לנו לעולם הכאב נגד הפשע הבלתי ניתן לסלוח.

לכל אלו שבצעו את מעשי הרשע הבלתי אנושי להשמדת עם ולהתנפלות כחיות טרף על אנשים החפים מפשע ואינם מוגנים נגד הרוצחים שלא ידעו רחמים. דם הטהורים והקדושים קורא לנקמה.

ספר צנוע זה הוא פרי עטם של בני עיירתנו, לא סופרים ולא בני סופרים אלה שהקדישו ממיטב כוחם ורחשי לבם, יבואו כולם על הברכה, אשר סייעו בידי המערכה בהושטת חומר, תמונות וצילומים. ורב תודות לאלו שעזרו לנו בכספם ביד רחבה.

הוצאת ספר היזכור היא פעולה נעלה וחשובה מאוד, בפעולות אירגוננו ביאלא־ראווסקא. הספר הזה צריך לגשר בין אנשי ביאלא המפוזרים בכמה ארצות כגון — ישראל, אמריקה, ארגנטינה, בלגיה, קנדה וכו'. מטרת הוצאת הספר יזכור ברור לכולם, כי אנו רוצים להתיחד עם עברנו הקרוב ולהקדישם לזכר קדושי עירנו.

קשה להעלות על הדעת שאלה הם אנשי המציאות הקרובה שלא חיו אתנו ובתוכם. ישמש לנו הספר הזה מצבת זכרון לדורי דורות על הקברים הבלתי ידועים של יהודי ביאלא שנרצחו, נחנקו, נטבעו והושמדו באופנים שונים, יחד עם כל יהדות פולין על ידי היד הזדונית הרצחנית של הגרמנים ימ"ש.

אליהו פריידנרייך (תל־אביב)

נ ז כ ו ר

ס׳האָט נאָר געדאַרפט אויפטויכן דאָס ערשטע בילד, געבוירן ווערן דאָס ערשטע וואָרט, בכדי צו קאָנען שאַפן דאָס דאָזיקע בוך. אַלץ איז אָנגעקומען אַזוי וויטיקלעך, שוועך. דאָס בילד, דאָס וואָרט, איז ווי אַ געשריי געלעגן אין בלוט, פאַרגליווערט, מיט טרעבלינקע־אַש אויסגעמישט. וויפל כוח דאַרף מען האָבן אויף צו צעאַקערן אָזאַ קבר... קנאַפּע דרייסיק יאָר האָט עס געדויערט. ווי אַ בת־קול איז עס אונדז נאָכגעגאַנגען: איר פאַרגעסט אונדז!...

און זייער רוף איז דערהערט געוואָרן. די דריי צענדליק פאַרבליבענע ביאַלער יידן האָבן פאַראייביקט דעם הייליקן אָנדענק פון די קדושים.

פון גאַז־אויוונס, פון תליות, פעלדער און וועלדער, — פון וואַנען דען נישט? — האָבן מיר זיי אַרויסגעבראַכט די טייערע, ליבע געשטאַלטן. ביאַלער יידן, — יידן וואָכעדיקע, שבת־יום־טובדיקע, תלמידי חכמים, פראָסטע, אינטעליגענטע, פאַרשמחהטע, פאַרצערטע, טייערע, האַרציקע, גוטע... מיט זייער אומשולדיק בלוט האָבן זיי געהייליקט אונדזער היסטאָרישן אומגליק.

דרייסיק יאָר נאָך זייער טויט, האָבן מיר מיט דעם בוך אויפגעדענקט דעם גרויזאַמען קבר. איך זע וויידער די איידעלע פנימער — בערדיקע, באַשטריימלטע, שטילע; ווידער גייען די שאָטנס צום דאָוונען, צו דער ארבעט, אין קראָם; איך זע די איידעלע יידישע מאַמעס מיט די קרבן־מנחה־סידורס אונטערן אָרעם, פאַרזאָרגטע, צאָרטע, זיי גייען צו דער שבתדיקער תפילה; איך זע די באָבעס, הער זייערע פאַרבענקטע ניגונים, מיט וועלכע זיי פלעגן אין די שבתדיקע בין־השמשות זאָגן מיט די קינדערלעך „גאָט פון אברהם, פון יצחק, פון יעקב״; איך זע די טרעגערס, פורמאַנעס, שניידערס, — אָט די יידן, וואָס האָבן אַזוי שווער געהאָרעווט אַ גאַנצע וואָך, און שבת, אויסגעפוצטע, יתירהדיקע, מיט אַלעמען גלייך; איך זע די תורה־לערנענדיקע יינגלעך, שטיפערישע, מיט

גלעקלדיקע שטימעלעך; איך זע די יידישע צניעותדיקע טעכטער, ערב־שבתדיק אויסגעצוואָגענע, פֿאַרבענקטע; פֿאַר מיינע אויגן שטייט דאָס גאַנצע שטעטעלע, די אויסגעקרימטע געסלעך, אַלטע הייזקעס, דער מאַרק, הילצערנע פלויטן, הינטער־הויפן, וווּ ס׳האָט זיך געטוליעט די יידישע אַרעמקייט.

איך פּיל, ווי יעדעס וואָרט מיינס ווערט אַ טרער. מיין פּעדער איז איינגע־געטונקט אין בלוט.

איך זע אויך אַ העלע זעונג: אונדזערע זין פון שטעטל, וועלכע האָבן געקעמפט מיטן אומגלייכן שונא, אין דער פֿאַרטיזאַנטקע, און ווען קיינער איז שוין אין ביאַלע נישט פֿאַרבליבן — זענען זיי אַריבער אין וואַרשעווער געטאָ, דאָרט העלדיש געקעמפט און איך זע אויך אין מיין בלוטיקער וווּנדן־וויזיע, ווי מען פּירט מיינע טייערע ביאַלער יידן אין זייער לעצטן וועג: איינ־געשרומפענע שאָטנס, הילפּסלאָזע, פֿאַרלוירענע, אַלטע און יונגע, קראַנקע, — קינד און קייט.

די הימלען זענען געווען פֿאַרשלאָסן פֿאַר זייערע תּפילות און די וועלט האָט געשוויגן נאָך לאַנג נאָך זייער לעצטן גסיסה־זיפֿץ, וואָס האָט זיך אַרויס־געריסן פון די גאַז־קאַמערן.

ווי אַ רוף פֿאַר די איבערגעבליבענע: געדענקט! נקמה!... — וועט דאָס יזכור־בוך זיין נישט נאָר אַ בוך צווישן ביכער אין ספֿרים־שאָנק, נאָר אַן אויסדרוק פון טיפֿן קאָלעקטיוון טרויער פון אבלים נאָך אונדזער אומגעבראַכטער קהילה. דאָס בוך וועט זיין נישט נאָר אַ דענקמאָל פֿאַר די אומגעקומענע, נאָר אויך אַ מאָנונג פֿאַר דער וועלט און דער שארית הפּליטה.

מיר, די לעבנגעבליבענע ביאַלער יידן, שוועָרן בייַ די ווייטע, טיפּע גריבער: מיר וועלן אייך נישט פֿאַרגעסן! מיר וועלן געדענקען!

נ ז כ ו ר !

געשענדעטע קברים
אויפן בית-הקברות אין ביאַלע-ראַווסקע



שקצימלעך שפילן זיך אויף אונדזער פאַרוויסטן בית־עולם. אין הינטערגרונט איבערן טייך „אופוסט", אונדזער פאַרוויסט שטעטעלע ביאַלע



ַ לעצטער ברוך־שטיק פונעם געשענדעטן פאַרוויסטן יידישן בית־עולם אין ביאַלע־ראַווסקע



די מצבה פון הענע־ראָשע יאָסעלעוויטש, אַ טאָג פאַרן צעברעכן זי



עטלעכע ביאָלער יידן — הערשל אַרטמאַן און ברידער קופערשמידט — געזעגענען זיך מיטן געשענדעטן בית־עולם, פאַר זייער עולה זיין קיין ישראל, אין יאָר 1957.

די איינציק-געבליבענע מצבה אויפן ביאַלער בית־הקברות



מרים קאַפער־ראַזענבוים (היינט אין קאַנאַדע) — באַלד נאָך דער באַפרייונג איז זי אַרויס פון איר באַהעלטענישׂ, ביי אַ פויער אין אַ דאָרף. זי איז געווען בלינד און געגאַנגען אָנגעלענט אויף צווי שטעקנס. דאָ שטייט זי אויפן ביאַלער בית־עולם ביי איינער פון די לעצטע מצבות. אין עטלעכע טעג אַרום האָבן די חזרים־פֿאַסטעכער די מצבה צעבראָכן.

אריה יקובוביץ (פתח-תקוה)

סקירה היסטורית על עירנו ביאלה ראווסקה

קשה לקבוע בודאות מוחלטת באיזה שנה התחיל הישוב היהודי בביאלה. ישנם קהילות יותר גדולות ומפותחות בכל זאת גם כן לא ידוע ממתי התחיל ישוב הקבע של היהודים. ההיסטוריה היהודית העשירה באירועים מזמן שהיהודי לקח מקל הנדודים, ולא נתנו ראשו להניח, לא היה לו פנאי לכתוב ההיסטוריה שלו. אמנם יש ערים קטנות שמפורסמות וכולם יודעים להרחיב ההיסטוריה שלהם, יש גורמים לפירסומיהם. ישנם ערים ודווקא לא גדולות, שהודות למאורי הרוח ששרתו בהם זכו ששמם נשמע ומוכר בכל קצוי העולם. ישנם ערים שפנקס החברא קדישא היה מוקדש לספר ההיסטוריה הרשומים בו כל המאורעות החשובים בחיי עם, וזה נמשך לדורות כדוקומנט היסטורי. והערים שזכו שגדולי היהדות שרתו בהם והוציאו ספרים שנשארו לדורות הם רשמו בספריהם הרבה מן העבר העשיר מה שנשאר לדורי דורות. בביאלה ראווסקה כעירה קטנה שלא היתה רשומה במפת מדינת פולין כעיר ככל הערים, אין לנו מקור לקבוע מתי נוסדה. עם נחפש בנינים עתיקים בעיר יש לנו רק בית הכנסת שזה הבנין הכי עתיק בעיר. על כן שמעתי מתושב פולני שסיפר לי מתי בנו את בית הכנסת. מזקני העיר שמעתי שלפני בית הכנסת הזה היה בית הכנסת בנוי עץ, והיה שמש שהמיר דתו והוא ברח מהעיר ולפני זה שרף את בית הכנסת. והסבא שלי סיפר לי שעוד הכיר את בנו של השמש הנ"ל שהיה תושב ביאלא וקראו לו אברהם בן אברהם. לפי ששמעתי ממורי ר' בונם שלמה היה פעם רשום השנה שבנו את בית הכנסת על שלט קטן ולפי שהוא אמר לי היה כתוב השנה תר"ג. הבנין השני העתיק ביותר בעיר היה הראטהויז שאיש לא ידע מתי בנו את הבנין. מותיקי העיר שמעתי כל מיני אגדות על ההיסטוריה של ביאלה, היו שאמרו שלפני כמאתיים שנה היתה העיר בנוייה בסביבת בית הקברות מצד השני של הנהר, והבנינים דאז בנויים היו מחוסר תכניות ורק צפוף אחד לשני והכל עץ. היות שבקרוב היו יערות, וקרה שכל העיר נשרפה

ואחרי זה כשהתחילו מחדש לבנות את העיר בנו מעבר לנהר הנו זה שהיה בנוי בזמננו. זה הכל מפי השמיעה ואין שום ראיה לדבר.

על ראווה מזוביצקי קראתי פעם בירחון בשם ז'ימיא ראווסקא שלפני יותר מחמש מאות שנה בנו השוובים את העיר אבל לא נזכר עם יהודים התישבו בה. יתכן מאוד שכבר אז יתישבו יהודים בראווה וגם בסביבה. בבית הקברות מצאתי המצבה הכי עתיקה באותיות בולטות משנת תק"כ. זוכרני עוד את השם על המצבה ר"ב טבילי מקוצק. לפי גודל בית הקברות והקיפו שהיה משתרע על שטח גדול, עם הרבה מצבות וקברים אפשר לומר שהישוב היהודי בביאלה היה פעם יותר גדול. ויתכן מאוד שקיים מאות שנים שלא ידוע לנו. המרחק הגדול בין בית הקברות לעיר מצדיק אולי הסברה שפעם היתה העיר בנויה בצד השני של הנהר. אין להאשים את הדורות לפני מאות שנים שלא השאירו לנו שום זכר מחייהם הפרטיים והכלליים מזמנם, יכול להיות שהסבל וחיי העוני לא איפשר להם לכתוב היסטוריה לדורות הבאים. ובזמננו אנו שמענו שבשתי דורות הקודמים היו רק יחידים בעיר שידעו קרוא וכתוב ויתרם אפילו לחתום לא ידעו, ובכן אין פלא שאין לנו ידיעות כתובות מהדורות הקודמים.

תושביה היהודיים של ביאלה התפרנסו ממסחר ומלאכה. מצבם של בעלי מלאכות לא היה מזהיר ביותר מאז ומתמיד. מקצועות מודרניים לא היו בעירנו מסיבות מחוסר פתוח העיר. לא היו בתי חרושת בעיר בגלל אי קשר חשמלי בעיר המקצועות השייכים לחשמל, לא היה גם חשמלאים, טכנאי רדיו ומקצועות אחרים, לא היה אפשרות לנוער ללמוד. המקצועות שהיו בעירנו היו בראש וראשונה סנדלרים, חייטים, נגרים, אופים, תופרי עור וגם מקצועות הבנין בידי יהודים. לגמרי לא היו כגון בנאים טיחים, טפסנים, שרברבים. זה שכן היה פחחים. בתקופתנו אנו יכולים לראות שמצב בעלי המלאכות היו קשה מאוד, אחרי שכולם היו עסוקים במלאכתם מהשכם בבוקר עד מאוחר בלילה, והתפרנסו בצימצום ובלי שאיפות של מותרות. מצבם של אלו שהתפרנסו ממסחר היה יותר מכובד, והסביבה היתה גדולה עם הרבה כפרים. אנשי הכפר שעסקו בחקלאות הביאו לעיר תוצרתם למכירה, על מנת לקנות מצרכים חיוניים. וככה סובבו את גלגל המסחר. הסוחרים הגדולים בעירנו שמזלם שיחק להם הרוויחו על פרנסה בשפע, הון לא עשו, ולא היו רגילים להחליף מזמן לזמן את הדירות וגם הרהיטים. בארבע חדרים או חמישה אף אחד לא היה גר, וגם נוחיות שאנו רגילים להם לא היה להם. זוכרים אנו שבזמננו לא היה מכובד ביותר בעל המקצוע בעירנו. הם עסקו במלאכתם מהשכם בבוקר עד מאוחר בלילה ובקושי הרויחו לחמם. ובזמנים הקודמים לפנינו סיפרו שמצבם של

בעלי מלאכה היה בהרבה יותר מושפל. מצבם היה קשה מאוד והבערות והעוני כבש רוב רובם של אלו שהתפרנסו מיגיע כפם. חלק גדול של בעלי מלאכות אחרי ששת ימי המעשה שהיו שקועים בעבודה היו זקוקים להלואה ע"מ להכין מצרכים לכבוד שבת, והיו נאלצים להשליש הפמוטים ע"מ לקנות הדברים החיוניים לשבת, וככה היו תנאי החיים מאלו שהתפרנסו מיגיע כפם. כאמור לא שיחק להם ביותר מזלם ולפי ששמעתי מאנשים מכמה דורות הקודמים שספרו הנוהג היה בעיר על מנת לממן התקציב של הקהילה היו מטילים לכל תושב לפי מצבו לשלם מס חד פעמי שנתי. פרנסי הקהילה עשו כל שנה ערכה לכל אחד כמה עליו לשלם. כמובן שאלו שבקושי הצליחו להרויח על לחם לילדיהם או גם זה לא היה, הרי זה בלתי אפשרי היה להטיל עליהם סכומים גדולים לשלם. מסופר שפעם התקיימה אסיפה בקשר עם בחירת רב חדש. כמובן שהתאספו מכל סוגי התושבים וכל אלו ששלמו מסים, סכומים מועטים, הביעו גם דעתם בניגוד לרצונם של אלו שכן צלצלו להם הפעמונים. קפץ אחד מהעשירים ואמר — הנכם כולכם ביחד מכניסים לקופת העיר סך בערך של 400 רובל לשנה, הרי לפניכם הסכום הנ"ל ועליכם להסתלק מלומר דעתכם בנדון זה. אינני יכול לקבוע בודאות מוחלטת על נכונות הדבר. בתקופתנו אנו, כבר התחלפו הזמנים אבל גם אז עוד היה נרגש הבוז והשנאה למלאכה וזה בלתי אפשרי בשום פנים אין להצדיק הגישה הזאת לאלו שרצונם להתקיים מעמל ידם לא היה צורך להשפיל כבודם השנאה שאז היה לאלה שהתפרנסו ממלאכה, זה לדעתי חטא בלתי יכופר ואלה שהתבישו לעמוד בד' אמות יחד עם הבעל מלאכה ובזמננו ראינו ששונאי מלאכה באו על עונשם ביניהם שלמדו מקצוע הורחקו מביתם או ברחו בעצמם וההורים הכירו בהם כפורצי גדר ולא עזר החינוך הקיצוני לאלו שדאגו לעתידם ולמדו מלאכה הם ברחו מבתיהם וסטו מדרכם המסורתיים ורק זו היתה תוצאות לכל אלו שמאסו במלאכה. יתכן שהשנאה למלאכה נובע מזה שמצבם הכלכלי של בעבלי מלאכה היה קשה ולסוחרים שיחק המזל שהיה להם פרנסה בשפע. בתקופתנו אנו עדים היינו שכל מי שלמד מקצוע היה נידון לקיום מינימלי ומי שלא תפס באיזה שהוא הגה של מקצוע מצבו היה יותר גרוע וכל אלה שהפריעו לבנים ללמוד מקצוע אחרי שבאו לידי הבנה ששגעו בזה כבר היה מאוחר מדי. הכל שכתבתי זה מתוך נסיון שהייתי תמיד מעורב בין כל שכבות העיר.

זיסל (נעמי) קופערשמידט (פון דער היים לעזעראַוויטש)
(תל־אביב)

די לעצטע מינוטן — דער וועג קיין טרעבלינקע

פרייטיק — 2.9.39

טראַגיש איז געווען דער טאָג אין ביאַלע־ראַווסקע, ווען מען האָט געהערט די ערשטע דייטשע „באָמבאָווצעס" פליגן. זיי האָבן קיין גוטס נישט אָנגעזאָגט, די יידישע יוגנט האָט זיך אָנגעהויבן זאַמלען און געזאָלט מאַרשירן צו דער וויסל, וויל דאָרט האָט מען געזאָגט, וועט ערשט פוילן שטעלן אַ ווידערשטאַנד דעם דייטש. האָבן אונדזערע מענער זיך געזעגנט מיט די יונגע פרויען און קליינע קינדער; דערוואָקסענע זיין מיט זייערע עלטערן; און זענען אַוועק פון דער היים קעמפן מיטן שונא ביזן לעצטן טראָפן בלוט. אויך מיר, פרויען, זענען גרייט געווען צום קאַמף, כדי צו שיצן אונדזערע קליינע קינדער פון די רוצחים־הענט. פול מיט התלהבות צו קעמפן און זיך נישט אונטערצוגעבן האָבן מיר געשווויירן צוזאַמען מיט די פּוילישע פּאַטריאָטן.

ליידער האָט די לאַנג לאַנג נישט אָנגעהאַלטן: די מענער קומענדיק נאָך גריצע האָבן ווייטער קיין וועג נישט געהאַט. דער שונא מיט זיין אייזערנער מאַטאַריזאַציע איז שנעלער געקומען צו דער וויסל, ווי עס האָט זיך ווער געקענט ריכטן. די פּאָליאַקן האָבן זיך אונטערגעגעבן. וואָס האָבן מיר שוין געקענט מאַכן? מאַכטלאָז זענען מיר געבליבן. מיט געבויגטע פויסטן און שוועריע געמיטער זענען אונדזערע מענער צוריק געקומען.

מיטוואָך 7.9.39

די דייטשן האָבן באַזעצט ביאַלע. באַלד האָבן זיי באַפעלט, אַז אַלע מענטשן זאָלן אַרויס אין מאַרק. ווער עס וועט בלייבן אין שטוב, דער וועט דערשאָסן ווערן. ווען אַלע זענען שוין געווען פאַרזאַמלט אין מיטן מאַרק, מיט די הענט אין דער הויך, איז געקומען דער באַפעל: די קריסטן קענען נאָך זייערע היימען

גיין, די יידן זאָלן צו דער שול גיין. דאָן האָבן די דייטשן די מענער אין שול געשטופט און די פרויען אין די הייזער געשיקט. וועז די פרויען זענען אַהיים געקומען זענען שוין זייערע היימען געווען דעמאָלירט דורך די פֿאָליאַקן און



7־טע יאָרצייט פון די אומגעקומענע אין ביאַלאַ־ראָוסקע, אין בית החלוצות

זיסל קופערשמידט, אליהו פרייַדנרייך, יעקב נייַמאָן, היינט אין קאָנאָדע

זיסל קופערשמידט דערציילט ווי אַזוי מען האָט ליקווידירט די ביאַלער יידן, די שוידערלעכע פאַקטן, די טראַגישע איבערלעבונגען, די לעצטע מינוטן ווי אַזוי מען האָט אַרויסגעפירט קיין טרעבלינקע אַ גאַנצע שטאָט מיט יידן

אַלע וויכטיקע זאַכן צערויבט. די מענער האָט מען די גאַנצע נאַכט נישט אַרויס־געלאָזט פון שול. די ספר־תורהס פאַרברענט, געשלאָגן די מענער, ווו עס האָט זיך זיי נאָר איינגעגעבן.

צומאָרגנס האָבן זיך די פרויען דאָס לעבן איינגעשטעלט און ביי די דייטשן געבעטן, געווויינט מען זאָל די מענער באַפרייַען. די מערדער האָבן די מענער

אַהיים געשיקט, ווייל זיי זענען שוין געווען איבערצייגט, אַז די שטאָט איז אין זייערע הענט און די שרעק איז שוין געגוג גרויס ביי דער באַפעלקערונג.

מען האָט אָנגעהויבן כאַפן יידן צו שוואַרצע אַרבעט, צו רייניקן די שטאָט פון אַלע אומריניקייטן. דאָס מיסט האָבן די יידן געמוזט מיט די הענט קלייבן. „ווייל איר האָט דעם קריג געווואָלט. איר וועט דאָס מיסט מיט די צינגער לעקן, ווען די רוסן וועלן צו אייך קומען". אַזוי האָבן זיי געשריען און דערביי נישט געזשאַלעווט קיין שטעקנס איבער די קעפּ, בערד און פּיאות געשניטן, צעממיתט, אָן עסן און אין אָוונט אַהיים געשיקט.

באַלד די ערשטע טעג האָבן זיי עטלעכע בעלי־בתים פון שטאָט צוגענומען און אָפּגעשיקט קיין טאָמאַשאָוו, אין טורמע, גענומען זיי צו שווערע אַרבעט, געשלאָגן, אָפּגעהאַלטן צוויי וואָכן, אַהיים געשיקט. נאָר לייבקע באָרענשטיין איז שוין נישט צוריק געקומען. ער איז געווען דער ערשטער קרבן פון ביאַלע.

עס איז געקומען דער קאָמענדאַנט קיין ביאַלע איינשטעלן אָרדענונג. מען האָט געזאָגט דאָס ער איז נישט קיין שלעכטער מענטש. נפתלי איזראַעלעוויטש (מיט זיין דייטשער שפּראַך) איז באַשטימט געווארן אַלס יידן־עלטסטער. ער האָט אויך גוטע גרוסן געברענגט פון דעם קאָמענדאַנט. האָט זיך די גוטע נייעס שנעל צעטראָגן איבער שטעט און שטעטלעך און אַלע ווער עס האָט זיך געקענט אַרייַנבאַקומען נאָך ביאַלע, האָט געמיינט, אַז ער האָט זיך געראַטעוועט דאָס לעבן. און דאָס האָט אַ סך מענטשן פאַרפירט, ווייל דאָן האָט מען נאָך געקענט אַנטלויפן קיין ראַטנפאַרבאַנד. אָבער ווער האָט זיך געקענט פאָרשטעלן, אַז זיי וועלן ביאַלע אויך דערגרייכן? מיט שרעק און מיט האָפענונג האָבן מיר ביסלעכווייז אָנגעהויבן פירן וווייטער אונדזער לעבן. דאָס לעבן פאָדערט. ווען מען לעבט נאָך, זוכט זיך יעדער אין וואָס צו האַלטן מיט די נעגל. איז דאָס געווען אונדזער קלאַמערן זיך ביי דעם „גוטן" קאָמענדאַנט. מענטשן האָבן אָנגעהויבן אַרבעטן, האָנדלען וויי עס האָט זיך וועמען איינגעגעבן.

עס האָט זיך געעפנט אַ קינדער־גאָרטן, אָנגעפירט דורך אַ דערציערין, אַ ראַווער פריילין. און די עלטערן פון ביאַלע, ווי אויך די צוגעריזטע, האָבן גערן געשיקט די קינדערלעך אין גן. די דערציערין האָט געהאַט אַ גוטן מאַטעריאַל און זי האָט אַ פּאָרשטעלונג איינגעאָרדנט מיט די קינדערלעך. זי האָט דאָס געמאַכט ביי לוי לעזעראָוויטש אין שטוב. אָבער ווי אימפּאָזאַנט, ווי שיין, האָבן די טייערע קינדערלעך פאָרגעשטעלט, דעקלאַמירט און געזונגען! נישט זיי און

נישט מיר האָבן נאָך דאַן נישט געוווסט, וואָס דער מערדער האָט צוגעטראַכט פאַר זיי.

זיסע, טייערע קינדערלעך מיט אייערע קלינגענדיקע שטימעלעך, בערטעלע, פּאָלעלע, רבקהלה, חיהלה, און נאָך, און נאָך, מיט וואָס האָט איר געזינדיקט, וואָס אייער גורל איז אַזוי אויסגעפאַלן, איר זאָלט מוזן פאַרברענט ווערן אין קרעמאַטאָריע? וואָס האָבן זיי געוואָלט פון אייך, קליינינקע, אומשולדיקע? יאָ, דאָס איז געווען אונדזער לעצטע נחת, וואָס מיר האָבן געגאָסן פון אונדזערע קינדערלעך. דורך אַ צופאַל איז מיין קינד חנה'לע געבליבן לעבן פון דער גאַנצער גרופּע.

לאַנג האָט דאָס פרייען זיך נישט אָנגעהאַלטן. די ראָווער זשאָנדאַרמעריע האָט אונדז אָפּטער אָנגעהויבן באָזוכן. אין דעם טאָג, וואָס זיי פלעגן קומען זענען אַלע יידן ווי פּאַראַליזירט געוואָרן, זיי האָבן געריבט, געשלאָגן. מיט דער הילף, פון די פּאָלקס־דייטשן האָבן זיי געוווסט ווו צו גיין. איין מאָל זענען געקומען 21 שטיק, זיי האָבן דאַן קיין איין שטוב נישט דורכגעלאָזן. אַלץ וואָס ס'איז זיי געפעלן האָבן זיי צוגענומען: בעטגעוואַנט, מעבל, קיך־געשיר, מאַשינען, לעפל־גאַפל־מעסער. נאָך זייער אַוועקגיין איז די שטוב געווען איינגעהילט אין טרויער. מענטשן זענען מאָנאַטן געלעגן אין בעט נאָך די קלעפּ וואָס זיי האָבן באַקומען.

אין יאָר 1940 איז געקומען די געטאָ־פּאַראַדענונג. מיר האָבן קיינמאָל נישט געקענט אָפּכאַפּן דעם אָטעם. נאָך איין אומגליק איז געקומען אַ צווייטער — אַ גרעסערער. האָבן יידן געלאָזן זייערע היימען. אין ביאַלע ווי אין אַלע קליינע שטעטלעך, האָבן יידן געווויינט אויף איין פּלאַץ, נאָך פון עלטער־זיידן, זעלטן ווען עס האָט ווער געביטן דעם ווין־פּלאַץ, האָט די גזירה געהייסן: זיך אַרויס־רייסן מיט דעם וואָרצל פון אורזיידן און גיין. ווו גיין? אין אַ קאַמער פון חזרים, אין אַ שטאַל פון פערד, וויל דאָס געטאָ־פּלאַץ איז געווען צו קליין עס זאָל אַלע פאַרטריבענע יידן קענען אַרייננעמען אונטער אַ דאַך. זענען פיל געבליבן מיט פּעקלעך ווויינען אין הויף, אונטער אַ וואַנט.

איך בין אויך דאַן געקומען העלפן מיין מוטער איבערצוציען זיך צו מיין שוועסטער ליבע. זי האָט געווויינט אין דעם געטאָ. איך קוק זיך אַרום, דאָס איז מיין היים, ווו איך בין געבוירן און דערצויגן געוואָרן. עס לעבט דאַן פאַר מיר אויף מיין קינדהייט; איך זע ווי מיין הייליקער פאָטער שטייט ביי זיין אַרבעט; דאָ זיצט מיין טייערער פאָטער ביי זיין שרייב־טיש, אַרום אים פויערים, וועלכע קוקן אויף אים, ווי אויף אַ מלאך פון הימל, ווען ער לייענט די ביטעס, וואָס ער

שרייבט פאַר זיי. און מיר אַכט קינדערלעך שפּילן זיך שטילערהייט, כדי נישט צו שטערן דעם טאַטנס געדאַנקען, וועלכע־נישט־וועלן עפּנט זיך די טיר און מען הערט דעם טאַטנס זיסן קול: — קינדערלעך נישט שטערן, שטילער! עס באַהערשט מיך אַ געפּיל, נישט לאָזן פּאַר זיי קיין זאַך, וואָס מיינע עלטערן האָבן באַרירט פיל יאָרן. זאָלן זייערע שמוציקע הענט נישט צעריבן די זאַכן פון מיין היים. איך צעברעך מיט אַ האַק אַלץ וואָס קומט מיר אונטער די הענט. מיין מוטער וויינט, ווי מען באַווויינט אַ טויטן און בעט זיך ביי מיר: — קינד מיינס, זיי וועלן הערן! אָבער איך קען זיך נישט באַהערשן, איך וויל זיך מיט זיי פּאַרמעסטן, איך



ביאַלער יידן אין ישראל אויף אַ אַזכרה־אָוונט צו דער 7־טער יאָרצייט פון אומקום, אין 1949, אין בית החלוצות

האָב אַ האַק אין האַנט. איך וויל עס זאָל בלוט רינען פון די מערדער. אָבער עס רינט נישט קיין בלוט. די העלצער זענען נישט קיין ס.ס.־לייט. זיי פּאַלן צו דער ערד. דאַן האָט מיך אַ שוואַכקייט באַפּאַלן און איך בין אין אַנמאַכט געפּאַלן.

מענטשן שפּאַנען זיך איין אין די וואָגנס אַנשטאָט פערד און שלעפּן זייער האָב און גוטס אין געטאָ. די קריסטן שטייען און קוועלן: ענדלעך איז געקומען דער סוף צו די זשידעס און זיי וועלן קענען ווויינען אין די יידישע שטיבער. היטלער האָט שוין לאַנג געדאַרפט קומען און נאָך אַזעלכע טיפישע שמועסלעך. און זיי האָבן טאַקע דערלעבט.

די ענגשאַפט אין געטאָ איז געווען זייער גרויס. די לעבנס־באַדינגונגען זייער שלעכטע און פון טאָג צו טאָג ערגער. די יידן האָבן נישט געקענט קומען אין דאָרף עפּעס צו פֿאַרהאַנדלען ביים פּויער פֿאַר עסן. די טיפוס־עפּידעמיע האָט אָנגעפֿאַנגען נישט דורכצולאָזן קיין אין שטוב. די צאָל טויטע זענען דערגאַנגען ביז 20 אַ טאָג. די זשאַנדאַרמעריע האָט אָנגעהויבן קומען דריי מאָל אין דער וואָך. זיי האָבן געריבט, געשלאָגן און געהרגעט. און פֿאַלקס־דייטשן האָבן אויף זייערע אייגענער אחריות אויסגעפילט די איבעריקע טעג פון דער וואָך. דער בורמיסטש ראַמלאָוו מיט דעם קאָמענדאַנט האָבן איינגעזען, אַז מיטן אַרויסשיקן אַ ביסל יידן אין וואַרשעווער געטאָ וועט די פּראָגע טיפוס געלעזט ווערן, ווען נישט קען זיך דאָס איבערטראָגן צו דער עליטע פון דער געזעלשאַפט. האָבן זיי דאָס איבערגעגעבן דעם יידן־ראָט.

אין אַ מיטן דער נאַכט, ווען אַלע אַרעמע מענטשן האָבן זיך שוין געהאָט איינגעוויקלט אין זייערע שמאַטעס און פֿאַרשטעקט אין די לעכער צוזאַמען מיט די קראַנקע און הונגעריקע קינדער און געמיינט, אַז זיי וועלן געפינען אַ ביסל רו אין דער נאַכטיקער פינצטערניש, קומט דער שרעקלעכער גרויזאַמער רוף: אַרויס! און דאָס איז געווען, אַז די עלנטע מענטשן זאָלן זיך צוזאַמענעמען מיט די ווייַנענדיקע קינדערלעך און גיין אין דער קאַלטער ווינטער־נאַכט צום אויטאָבוס, אין געטאָ קיין וואַרשע. די געווייַנען זענען געווען גרויס, ווייל מיר האָבן דאָן געוווסט, אַז דאָס איז נאָר דער אָנפאַנג. נאָר פֿאַרשלאָסן זענען געווען די הימלען, קיין טרער איז נישט דערגאַנגען צו גאָט. די ס.ס.־לייט מיט דער הילף פון דער פּוילישער, ווי אויך דער יידישער פֿאָליציי האָבן אָנגעפילט אַ פּולן לאַסט־אויטאָ מיט מענטשן. אַזוי ווי מען וואַרפט הייפּטלעך קרויט, אַזוי האָבן זיי די מענטשן געוואָרפן און אָפּגעשיקט קיין וואַרשע. אָבער דאָס האָט די לאַנג נישט פֿאַרבעסערט. עס איז נאָך, פון טאָג צו טאָג, ערגער געוואָרן. דער ווינטער טוט זיך דאָס זייניקע. דער שניי פֿאַרדעקט די פּעקלעך וואָס ליגן אונטער די וועגן, די מענטשן פרירן און די קראַנקהייט הערשט. גייט אַרויס אַ יייד, פרייטיק אָפּריניקן אַ ביסל דעם שניי און מאַכן אַ וועג, קומט אָן די זשאַנדאַרמעריע און פרעגט אים גאָרנישט, און זאָגט אים גאָרנישט, נאָר שיסט אים גלייך אין קאָפּ. דער יייד פֿאַלט, דער מוח צעשפּריצט דאָס בלוט אויף דעם ווייסן שניי און די מערדער לאַכן און פֿאָרן ווייטער.

דער דייטש האָט זיך דאָן אָנגעפֿאַנגען אַנטפּלעקן מיט זיין גאַנצער גרויזאַמקייט.

יאָר 1941

עס איז פרילינג אַרום ביאַלע. נאָר ביאַלע אַליין איז אײנגעהילט אין גרויקייט. נאָך גרויער ווערן די מענטשן, ווען עס קומט אָן די גרויע טאַקסע פון ראַווע מיט די ס.ס.־לייט. 5 אַזײגער פאַרטאָג: עס דאַכט זיך, אַז אַלע שלאָפן נאָך. נאָר בליק־שנעל ווײַסן שוין אַלע, אַז די מערדער זענען געקומען מיט אַ שוואַרצער ליסטע פון יוגנטלעכע:

1) פייגעלע ניימאן 2) געלאַ אַמזעל 3) רחל ראָבענבאַך 4) שאול אָרטמאַן 5) אברהם מאָגעלניצקי 6) אברהם באָרענשטיין 7) טאַבאַטשניק (געקומען אויף אַ באַזוך) 8) לוי לעזעראָוויטש.



וואָלף שומאַן, רחל ערליך מיט איר מאַן דוד, לייביש יאַקובאָוויטש, יעקב הערש־קאָוויטש, דישקע זיין פרוי, מאיר זימלער, רבקה גרונוואַלד ז״ל, נחום, אײדל פראַנק, חיה ליבע שטיבערט, גיטעלע שטיינמאַן ז״ל, טובה פריידנרײַך, אליהו פריידנרײַך, זיסל לעזעראָוויטש, נעכע מיט די שוועסטער, קדישס פעלדשערס טעכטער פוקס, יעקב ניימאַן, יצחק פריידנרײַך, דער זון פון אליהו פריידנרײַך

די אַלע האָבן זיי געזומען אין דער טאַקסע און איינציקווייז געהייסן לויפן איבערן פעלד צום בית־עולם. דערנאָך האָבן זיי זיי דערשאָסן. די גאַנצע שטאָט מענטשן איז געשטאַנען אויף איטשע־בערס גאָרטן און געזען דאָס גרויזאַמע בילד. די ספּאַזמאַטישע געשרייען פון די עלטערן, די געשרייען פון אַלע, זענען געווען

שרעקלעכער פון יעדער פאַרשטעלונגס־קראַפט. דאָס איז געווען דער שרעקלעכס־טער אַקט, וועלכער איז אויסגעפירט געוואָרן אין ביאַלער געטאָ. פייגעלע ניימאַן האָט זיך געבעטן ביי די מערדער: — לאָזט מיך לעבן! די וועלט איז אַזוי שיין. איך האָב נאָך גאָרנישט געזאָסן פון מיין לעבן, איך בין דאָך גאָרנישט שולדיק! געלע אמזעל, די פעיקע צו אַלץ אין דער וועלט, האָט קיין וואָרט נישט געקענט אַרויסברענגען פון איר מויל. לוי לעזעראָוויטש האָט נישט געוואָלט אויסגעבן זיין זון שמואליק. ער האָט זיך געבעטן ביי די גראַנאַטאָוועץ פאַליציי מען זאָל איבערגעבן זיין זון, ער זאָל נקמה נעמען פאַר זיין אומשולדיק בלוט. (און אַזוי האָט דער זון געטאָן אין וואַרשעווער אויפשטאַנד — געקעמפט און געפאַלן). שוועסטער איז געווען דאָס לעבן אין געטאָ נאָך דעם פאַקט. די עלטערן פון זייערע אומשולדיקע קינדער, האָבן זיך אין גאַנצן איינגעבראָכן. די דייטשן זענען אָפטער געקומען און יעדעס מאָל געשאָסן, געשלאָגן, גערויבט. די באַדינגונגען זענען געוואָרן שוועריער פון טאָג צו טאָג. ביז עס איז געקומען דער סוף: אויסזידלונג! מיט דעם איינעם וואָרט פאַרמשפט אַ גאַנצע שטאָט יידן צום טויט. זיי האָבן באַשטעלט די שטאָט מיט פאַליציי, אַז קיינער זאָל נישט קענען אַרויס.

אַ גאַנצע נאַכט זענען מיר נישט געשלאָפן, עלטערן האָבן זיך געזעגנט מיט קינדער, ברידער מיט שוועסטער, כאָטש אַלע האָבן געווּסט, אַז זיי גייען דעם זעלבן וועג. צומאָרגנס פרי האָבן אַלע געמוזט פאַרלאָזן די שטיבער און זיך שטעלן אין מאַרק. עס איז געווען אַ הייסער טאָג, די מענטשן האָבן געשמאַכט פון מידקייט, אָבער די דייטשע שטעקנס האָבן נישט דערלויבט זיך אַוועקצוזעצן. ערשט 5 נאָך מיטאָג, האָבן זיי די מענער געשטעלט אין רייען. די פרויען מיט די קינדער אויף וואָגנס און דער לעצטער וועג איז אַוועק מיט אונדזערע טייערע, ליבע. נאָך ראַוועט האָט מען זיי געטריבן, אין ראַוועט האָט מען זיי צוזאַמען מיט ראַווער און מיט די ביאַלער מענטשן אָפּגעשיקט קיין טאַמאַשאָוו און דאַן די יידן פון די אַלע 3 שטעט געשיקט קיין טרעבלינקע.

דאָס איז געווען דער טראַגישער סוף פון אונדזער שטאָט ביאַלע. דאָס איז געווען די אַלגעמיינע אויסזידלונג. זיי האָבן נאָר געלאָזן עטלעכע פאַמיליעס: אַ שוסטער, אַ שניידער, אַ קאַמאַשן־מאַכער, אַ שטריק־מאַכער, און מיך מיט מיין פאַמיליע אויך צווישן זיי.

צומאָרגנס, גאַנץ פרי, עס לאָזט מיך נישט רוען, אפשר איז דאָך ווער געבליבן אין געטאָ? ווי קען גאָר דאָס מעגלעך זיין, אַז אַלע זאָלן האָבן פאַרשווונדן? איך לויף שנעל דורך הינטערוועגן, כדי נישט באַמערקט צו ווערן. און וואָס

האָב איך געזען: איין גרויסע חורבה! קיין מענטש מער, קיין קינד מער. נאָר אויסגעהאַקטע שויבן, צעבראָכענע טירן. אָפענע שענק, צעריסענע בעטגעוואַנט, אויף דער ערד צעוואָרפענע פאָטאָס; פאָטאָס מיט שיינע שמייכלענדיקע געזיכטער פון חתן־כלה, וואָס זאָגן זיך צו טרייהייט אויף שטענדיק; פאָטאָס פון מאַמעס מיט קינדערלעך אויף די הענט, מיט גליקלעכע אויסדרוקן; איר האָט שוין נישט אויף וואָס צו וואַרטן! קיינער דאַרף אייך שוין נישט מער! אַלץ איז שוין געענדיקט! קיינער וועט אייך שוין מער נישט אויסלייגן אין אַלבומען. נישטיקע אוממענטשן האָבן אייערע בעל־בתים פאַרטריבן צום טויט און אייך מיט די שמוציקע שטיוול צעטראָטן און פון אייך מיסט געמאַכט. אַ וויי־געשריי רייסט זיך מיר פון האַלדז און קען נישט אַרויס:

אָ, גאָט, וואָס האָסטו געמאַכט?

בנימין (יאָמע) ראָזענבוים (קאַנאַדע)

צו דער ליקווידאַציע פון געטאָ אין ביאַלע

לויט די באַשרייבונגען האָבן זיך די ערשטע יידן באַזעצט אין ביאַלע אין יאָר 1240. אין טאָג, ווען די צווייטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן האָט די יידישע באַפעלקערונג געציילט 450 פאַמיליעס. דאָס איז געווען 60% פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג.



בנימין (יאָמע) ראָזענבוים
נעבוירן אין ביאַלע־ראַוואסקע דעם 25־טן אַפּריל 1912, געווינט אין ביאַלע ביז דער ליקווידאַציע פון געטאָ.

די היטלעריסטישע מערדער זענען אַריינגעקומען קיין ביאַלע דעם 8־טן סעפּטעמבער 1939, דער טאָג איז געווען פרייטיק. פון דער דאַטע הויבט זיך אָן דער גרויסער חורבן פון די ביאַלער יידן. דער אָקופאַנט האָט אָנגעהויבן

זיינע מערדערלעכע מעטאָדן וואָס האָבן נאָר אַרומגענומען די יידן. יידן האָבן באַלד געמוזט אָנטאָן לענטעס און טראָגן אויף דער לינקער האַנט, אַז מען זאָל דערקענען פון דערווייטנס — ווער איז אַ ייד. זיי האָבן געמאַכט אַ יודענ־ראַט מיט יידישע פאָליציי זאָלן פירן די אָרדענונג צווישן די יידן. יעדער ייד האָט געמוזט צאָלן קאָנטריבוציע, זיי האָבן געזאָגט, אַז מיר יידן מוזן צאָלן דערפאַר, וויל יידן האָבן די קריג געוואָלט.

עס זענען געווען שטעטלעך, וואָס יידן האָבן באַלד דאָרט נישט געוואָלט ווינען. זענען אַ סך יידן געקומען קיין ביאלע, האָט זיך די באַפעלקערונג פון יידן אין ביאַלע פאַרגרעסערט ביז 1500 פאַמיליעס. די אָרעמקייט איז געווען גרויס, יידן האָבן געמוזט טאָג־טעגלעך גיין אויף צוואַנגס־אַרבעט. דער אָקו־פאַנט האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע יידן מוזן אָפגעבן זייערע פוטערס. אין פאַל מ׳וועט געפינען אַ שטיקל פוטער ביי אַ ייד, וועט ער גלייך געשאָסן ווערן. נאָך דעם טערמין, וואָס יידן האָבן געדאַרפט אָפגעבן די פוטערס, האָבן די דייטשן דורכגעפירט רעוויזיעס ביי יידן. די באַנדיטן האָבן געפונען אַלט פוטער אויף דעם בוידעם ביי אַ ביאַלער ייד. זיין נאָמען איז געווען משה מאיר פייגענבוים. האָבן זיי אים אַרויסגענומען פון שטוב און אויפן הויף אים גלייך געשאָסן. דאָס איז נישט געווען קיין איינצלנער פאַל. אַזעלכע פאַקטן זענען געווען טאָג־טעגלעך.

אַפּריל 1941, האָבן די מערדער אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז יידן מוזן זיין אָפּגעזונדערט, דאָס הייסט אַ „געטאָ". דער קאָמענדאַנט האָט געמאָלדן, אַז מען וועט טרעפן אַ ייד אויסער דעם געטאָ ווערט ער גלייך דערשאָסן וועלן. טאָג־טעגלעך האָט מען געשאָסן יידן פאַר דעם, וואָס זיי האָבן זיך אַרויסגעגנבעט פון דעם געטאָ צו בעטלען אַ שטיקל ברויט. דאָס געטאָ איז געווען געשלאָסן הערמעטיש מיט 4500 יידן, אין דריטל פון שטעטל; די הינטער־געסלעך זענען געווען צוגעטיילט צום געטאָ. אויף אַזאַ קליינעם שטח האָבן זיך געמוזט אַריין־פאַקן די אַלע יידן. אויף אַלע בוידעמס, אין קעמערלעך און שטאַלן האָבן געווויינט מענטשן. די שטערבלעכקייט איז געווען אַ גרויסע, טאָג־טעגלעך זענען געשטאָרבן פון 15 ביז 20 מענטשן.

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דאָס שוידערלעכע בילד, וואָס מיינע אויגן האָבן געזען ביי גרשון יצחק מאַזעלשאַ אין שטאָל. דאָרט איז געווען אַ פאַמיליע פון גריצע. ווען מען איז אין דער פרי אַריינגעקומען אין שטאָל האָט מען געזען דאָס שוידערלעכע בילד: דער מאַן איז געשלאָפן, דאָס ווייב

איז געשטאַרבן און אַ קינד האָט געצויגן די ברוסט פון דער טויטער מוטער...

נאָך אַ דאַטע, וואָס שטייט מיר פאַר מיינע אויגן איז געווען דעם 28־טן אַפּריל 1942. דער טאָג איז געווען פרייטיק. די געסטאַפּאָ איז געקומען צו פאָרן פון ראָווא, 5 פאַרטאָג, אַרויסגענומען פון די וואַרעמע בעטן די שענסטע



משה טאַבאַטשניק

יוגנט — 5 מענער און 3 פרויען. יעדן איינעם פון זיי האָבן די באַנדיטן אַרויס־געפירט מיט איין „סאַמאָכאָד" הינטער דער שטאָט, וווּ דער וועג פירט קיין דזשראָווצי און דאָרט יעדן באַזונדער געשאָסן אין פּנים אַריין. צו דעם טרויעריקן בילד, וואָס די באַנדיטן האָבן געטאָן, האָבן זיך צוגעקוקט די מאַמעס און די טאַטעס און דאָס גאַנצע שטעטל. ווען זיי האָבן פאַרענדיקט די אַרבעט האָבן די באַנדיטן זיך געווענדט צום יודענראַט, אַז די יידן זאָלן באַצאָלן פאַר די קוילן, וואָס זיי האָבן אויסגעשאָסן, און אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, וואָס שנעלער אַראָפּרייניקן די „שאַיסע" פון פעלד. אין אַזאַ שפּראַך האָבן זיי גערעדט. דאָס האָט געקענט

טאָן אַ ציוויליזירט פֿאָלק, אין 20־טן יאָרהונדערט. די געשיכטע האָט אַזעלכע זאַכן ביז דאָן נישט נאָטירט.

די נעמען פון די געהרגעטע מענטשן: טאַבאַטשניק — געווינט אין ישראל, געקומען אויף אַ לוסטרייזע קיין פוילן און נישט געקאָנט פֿאָרן צוריק, ווייל די מלחמה איז אויסגעבראָכן. לייווה לעזעראָוויטש — געבומען פֿאָר זיין זון. אברהם מאָגעלניצקי, אברהם באָרענשטיין, שאול אַרטמאַן, געלע אַמזעל, רעכע ראַבענבאַך, פייגעלע נייטאַן.

ס׳גאַנצע שטעטל יידן האָבן געציטערט; מיר האָבן נישט געווּסט וואָס פֿאָר אַ גזירה ס׳קאָן ברענגען יעדע שעה. אפשר האָבן זיי עפּעס אַנדערש אויסגעטראַכט? מיט אַזאַ פּסיכאָז האָבן מיר געלעבט טאָג־טעגלעך אין געטאָ. מענטשן האָבן פון זיך אַלץ פֿאַרקויפט פֿאָר גראָשנס — די קריסטן זענען אַריינגעקומען אומלעגאַל אין געטאָ. אבי מען זאָל האָבן צו קויפן אַ שטיקל ברויט פֿאָר די קינדער.

דעם מאָנאַט יולי, יאָר 1942, האָבן מיר געהערט, אַז פון נוישטעטל, 20 קילאָמעטער פון ביאַלע האָט מען די יידן אַרויסגעפירט. די ביאַלער יידן האָבן זיך שוין אָנגעהויבן צוצוגרייטן צו דעם חורבן וואָס ס׳קען קומען אַ ליאַדע טאָג. האָבן מיר זיך געמאַכט פּלעצאָקעס און געוואָרט ביז ס׳איז געקומען דער 26טער אָקטאָבער 1942, דער טאָג איז געווען דינסטיק. מאָנטיק פֿאָרנאַכט, זענען מיר געווויר געוואָרן, אַז דינסטיק אינדערפרי קומען פֿאָדוואָדעס צו ליקווידירן און אַרויסצופירן די יידן פון געטאָ. מענטשן האָבן אָנגעהויבן צו וויינען און צו שרייען. מען קען נישט באַשרייבן דאָס טרויעריקע בילד!

דער געוועזענער בירגערמייסטער פון שטעטל איז געווען אַ פאָלקס־דויטש. זיין נאָמען איז געווען ראַמלאָוו. ער האָט געוואָלט באַראָטן די יידן. האָט ער געזאָגט, אַז די פֿאָדוואָדעס, וואָס קומען דינסטיק זענען אויף אַרויסצופירן ציגיינער און נישט קיין יידן. יידן האָבן נישט געגלויבט אין דעם וואָס ער האָט געזאָגט.

אַכט אָוונט איז דאָס גאַנצע שטעטל געוואָרן אַרומגערינגלט פון פּוילישע פֿאָליציי, וואָס האָבן געדינט דעם דייטש, מיט זשאַנדאַרן. אין אַ גרופּע פון 6 מענטשן, איבערלאָזנדיק דאָס טייערסטע — די עלטערן, פרויען, ברידער, קינדער האָבן מיר זיך אַרויסגעריסן פונעם געטאָ איינס ביינאַכט. דאָס איז געווען די נאַכט פון מאָנטיק אויף דינסטיק. מיר זענען געלאָפן אָן אַ ציל. מיר האָבן נישט געווּסט ווו צו לויפן. מיר האָבן זיך פֿאַרהאַלטן ביי אַ קריסט, אַכט קילאָמעטער פון ביאַלע. דאָס דאָרף האָט געהייסן פּילאָווי. דאָרט זענען מיר געווען עטלעכע טעג. מיר האָבן זיך דערוווּסט פון די קריסטן, וואָס האָבן אַוועקגעפירט די יידן פון ביאַלע

קיין טאַמאַשאָוו, אַז אויף די פורן זענען געווען קליינע קינדער מיט זייערע מוטערס, מענער זענען געגאַנגען צו פוס. די אַלע צוגרייטע זאַכן, וואָס יעדער איינער האָט געהאַט אין פּלעצאַק אויף זיך האָט ער געמוזט אַראָפּנעמען פון זיך און איבערלאָזן דאָס לעצטע וואָס ער האָט געהאַט. גייענדיק אין די רייען האָבן די מערדערס באַמערקט, אַז אַ ייד קאָן נישט אַזוי שנעל נאָכגיין, האָט מען אים אַרויסגענומען פון דער ריי און גלייך דערשאָסן. דער קריסט האָט דערציילט, אַז דער ייד איז געווען מרדכי דוד קאָפּער. אַזעלכע פאַלן זענען געווען אַ סך. 3 קילאָמעטער פון טאַמאַשאָוו איז געווען אַ שפּאָלער, אַרומגעשטעלט פון ביידע זייטן פון ליטווינער און לעטן. זיי האָבן געשלאָגן די מענטשן. אויך די קריסטן, וואָס האָבן געפירט די קינדער מיט די מוטערס, כדי די קריסטן זאָלן פּאָרן ווי אַמשנעלסטן. וועו זיי זענען געקומען אויפן פּלאַץ זענען שוין געווען צוגעגרייט וואַגאָנען אויסגעשפּריצט מיט כעמישע מיטלען. מען האָט אָנגעהויבן הינט אויף די יידן, כדי זיי זאָלן וואָס שנעלער לויפן אין די וואַגאָנען אַריין. און וועו זיי זענען שוין געווען פול, האָבן זיי געשאָסן, אַז עס זאָל וואָס מער אַריינגיין אין וואַגאָן. און וועו די וואַגאָנען זענען שוין געווען איבערגעפּאַקט האָט מען פּאַרשלאָסן יעדן וואַגאָן און דאָס אַלץ האָט געקאָכט אינעווייניק; ביז זיי זענען געקומען קיין טרעבלינקע איז שוין קיין לעבעדיקער מענטש נישט געווען. די דייטשן האָבן איבערגעלאָזט די יידישע פּאָליציי אויסצורייניקן דאָס שטעטל. עטלעכע טעג זענען קריסטן געקומען פון די דערפער און האָבן געקויפט ביי די דייטשן זאַכן, וואָס זענען געבליבן אין די ווינונגען, וווּ די יידן האָבן געווווינט. אין אַ סך שטיבן, וואָס קריסטן האָבן געקויפט האָבן זיי געפונען אין די בעטן טויטע יידן. וועו די יידישע פּאָליציי האָט פּאַר־ענדיקט די אַרבעט, האָט מען זיי אויך אַרויסגעפירט. אַזוי האָט זיך פּאַרענדיקט דער גרויסער חורבן פון די ביאַלער יידן, — די ערשטע יידן האָבן זיך באַזעצט אין ביאַלע מיט 700 יאָר צוריק.

מיר האָבן געוואַנדערט פון איין וואַלד צום צווייטן וואַלד. יעדע מינוט האָט געדראָט דער טויט. מיר האָבן אויך געפונען אַ קאָנטאַקט מיט פּאַרטיזאַנער, לינקע גרופּן. צום באַדויערן האָבן זיי אונדז נישט געוואָלט צונעמען. זיי האָבן געזאָגט, אַז דאָס דאָרף ווייס, אַז מיר זענען יידן און זיי קאָנען ווערן ליקווידירט. איז יעדער איינער פון אונדז געגאַנגען אויף זיין אייגענער האַנט. עטלעכע פון דער גרופּע, וואָס איך בין מיט זיי אַנטלאָפן, זענען געווארן אָנגעוויזן פון די קריסטן און די דייטשן האָבן זיי געכאַפּט. די דייטשן האָבן אַרויסגעגעבן אַ פּאַראָדענונג, אַז וועלכער קריסט עס וועט אויסבאַהאַלטן און העלפן אַ ייד, ווערט ער גלייך

דערשאַסן. אין פּאַל וועז אַ קריסט וועט אָנווייזן וווּ ס׳געפינט זיך אַ ייד, קריגט ער דערפאַר צוקער. פון אַזעלכע אָנגעווויזענע זענען די ערשטע אַריינגעפאַלן משה דוד פּראָנק, וועלוול איצקאָוויטש, איטשע טאַבאַטשניק און משה בּאָרנשטיין, איך בין געבליבן מיט שמואליק לעזעראָוויטש.

איך געדענק דאָס איז געווען, פּרייטיק, דעם 3טן מערץ 1943, מיר זענען געווען אין וואַלד, 10 קילאָמעטער פון ביאַלאַ. האָבן אונדז קריסטן געכאַפּט און אַזוי מערדערלעך געשלאָגן און נאָכהער האָבן זיי געהייסן, אַז מיר זאָלן אויס־קאָפּען פּאַר אונדז גריבער. דורך אַ צופאַל זענען מיר אַנטלאָפּן. פון דער דאָטע איז שמואליק לעזעראָוויטש אָווקגעפּאָרן קיין וואַרשע. אין וואַרשעווער אויפשטאַנד האָט ער גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אויף דער אַרישער זייט. ער איז געפאַלן אין קאַמף.

שפּעטער האָב איך זיך געטראָפן ביי אַ באַקאַנטן קריסט מיט יעקיל לעסקי, גוטמאַן מאָגעלניצקי און זיין שוועסטער הדס. מיר זענען געווען עטלעכע טעג צוזאַמען. אַזוי ווי איך האָב נישט געהאָט קיין געלט צו באַצאָלן דעם קריסט פּאַר דעם האַלטן מיך, זענען זיי אָווקגעגאַנגען פון מיר אויף אַ צווייטער שטעל. איך בין געבליבן איינער אַליין. דאָס האָט געדויערט עטלעכע מאָנאַטן. זיי האָבן מיך אויפגעזוכט. איך האָב זיך געטראָפן מיט לעאָן שטובערט, בעלאַ עלשטיין, בונעם גאָלבערג, ישראליק גאָלבערג, דאָרקע בלאָשטיין.

אין דער געגנט פון דאָרף טאָרבאָוויצע זענען מיר געווען צוזאַמען אויס־באַהאַלטן ביי אַ קריסט, וואָס זיין נאָמען איז גאָראָל. דעם 28טן אָקטאָבער, 1944, איז אָווקגעגאַנגען פון אונדז בונעם גאָלבערג צו זען זיך מיט זיינס אַ גוטן באַקאַנטן קריסט, זיין נאָמען איז געווען עליאָש. אין דער זעלבער צייט האָט זיך פּאַרהאַלטן אַ גרופּע פּוילישע פּאַרטיזאַנער. זיי האָבן זיך געוווּסט „א.ק.״ (אַרמיא קראַיאָווא) זיי האָבן געהאָט אַ געהיים באָפעל, אַז וווּ זיי וועלן כאַפּן אַ ייד זאָל מען אים שיסן, ווייל יעדער ייד איז אַ קאָמוניסט. דאָס 16־יעריקע יינגל, וואָס האָט זיך געווואָלט ראַטעווען פון די דייטשע באַנדיטן איז אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די פּוילישע פּאַרטיזאַנער־מערדער. זיי האָבן אים געכאַפּט און מערדערלעך געשלאָגן, אַז ער זאָל אויסגעבן, ווו זענען נאָך פּאַראַן יידן. די העלדישקייט פון דעם 16־יאָריקן יינגל, וואָס זיין הויפּט־געדאַנק איז געווען מען זאָל אים וואָס שנעלער שיסן, האָט זיי געזאָגט, אַז מיר אַלע דאַרפן זיך טרעפן אויף אַ באַשטימטן פּלאַץ, דעם 5טן נאָוועמבער. און דאָס איז געווען נישט אמת. מען האָט אים געשאָסן. די מערדערס האָבן געהייסן דעם קריסט, אַז ער זאָל, מיט זיינע אייגענע

הענט, באַגראָבן דעם קערפער, אויף זיין אייגענעם הויף. דאָס האָט אונדז געזאָגט דער קריסט, אַז בונעם גאָלדבערג האָט געזאָגט פאַר די פּאַרטיזאַנער, אַז מיר דאַרפן זיך אַלע טרעפן דעם 5טן נאָוועמבער. דער קריסט האָט געמיינט, אַז דאָס איז אמת, האָט ער אונדז איבערגעגעבן, אַז מיר זאָלן זיך נישט צוזאַמענקומען אויף דעם אָרט.

דעם 5טן נאָוועמבער זענען זיי געקומען אויף דעם אָרט, וואָס בונעם האָט זיי געזאָגט און געוואָרט, אַז מיר אַלע זאָלן זיך דאָרט טרעפן. נאַכהער זענען די באַנדיטן אַריינגעגאַנגען צו אַ קריסט און האָבן אים געפרעגט, צו ער וויסט נישט, וווּ עס באַהאַלטן זיך אויס יידן? דער זעלבער קריסט האָט מיך אויך אַ מאָל געטראָפן ביי דעם קריסט, וואָס הייסט גאָראָל, וואָס מיר אַלע זענען ביי אים אין דער זעלבער צייט געווען. האָט ער זיי דערציילט, אַז ער האָט געטראָפן אײַן יידּ, אַנגערופן מיטן נאָמען און אַנגערופן דעם קריסטס נאָמען, וווּ ער האָט מיך געזען אוּן דאָרט וווּ מיר זענען אַלע געווען. דאָס איז געווען 3 קילאָמעטער פון אונדז. מיר זענען געווען באַהאַלטן אויף אַ שטאַל־בוידעם. די נאַכט פון 5טן נאָוועמבער האָבן מיר געהאַט אַ שלעכט פּאָרגעפיל און מיר זענען נישט געשלאָפן. 12 ביינאַכט האָבן מיר דערהערט שווערע טריט, וואָס דערנענטערן זיך צו דעם הויז. דער ערשטער איז אַראָפּגעשפּרונגען ישראליק גאלדבערג און מיר האָבן געהערט אים בלייבן שטיין און באַלד האָבן זיי געשאָסן. אונדזער גליק איז געווען וואָס עס איז געווען אַ פינצטערע נאַכט אים נאָך צו יאָגן. זיי האָבן געווּסט פון דעם קריסט, אַז דאָרט איז נאָר דאָ איין יידּ, האָבן זיי אַלע נאַכגעיאָגט ישראליקן גאָלדבערג. נאַכהער איז אַראָפּגעשפּרונגען דאָרקע בלאָשטיין, לעאָן שטובערט און איך, נאָך אַלע עלשטיין איז די לעצטע אַרויסגעשפּרונגען.

די זעלבע נאַכט האָבן מיר זיך אַלע געטראָפן אויף אַ צווייטער שטעל. אין דער צייט איז אַ יידּ געווען ערגער ווי אַ משוגענער הונט, ווייל ווען אַ משוגענער הונט איז אַנטלאָפן האָט מען אים נישט נאָכגעיאָגט. די דייטשע באַנדיטן און די פּוילישע פּאַרטיזאַנער־באַנדיטן, אַז זיי האָבן געווּסט, וווּ ס׳איז דאָ אַ יידּ און אים איז געלונגען צו אַנטלויפן האָבן זיי אַזוי לאַנג געיאָגט ביז וואָנען מען האָט דעם יידּ געכאָפּט און געשאָסן.

עס זענען געווען קריסטן, וואָס האָבן יידן געהאָלפן, וואָס האָבן באַצאָלט מיט זייער לעבן. איינער פון זיי, זיין נאָמען איז גאָראָל. דער קריסט איז געווארן דערשאָסן, ווייל ער האָט געהאָלפן יידן. ביי דעם קריסט איז געווען בריינדל מאָגעלניצקי, רבקה באָרענשטיין און העניע באָרענשטיין. עס זענען געווען קריסטן,

וואָס האָבן אויסגעגעבן יידן צו די דייטשן. זיי האָבן אַליין געהרגעט, ווייל זיי האָבן געמיינט, אַז די יידן האָבן געלט. מיר האָבן געהאַט אַ סך אַזעלכע פאַלן. אברהם אַרטמאַן איז געהרגעט געוואָרן פון אַ קריסט אין גזימקיוויץ. דער קריסט האָט געהייסן סקונעצני. די פוילישע רעגירונג האָט אים פאַרמשפט אויף אייביקער תפיסה. פאַר דער באַפרייונג האָבן די פוילישע פאַרטיזאַנער געשאָסן צוויי יידן. איינער איז געווען פון ביאַלע און דער צווייטער ייד איז געווען פון ניישטעטל. די נעמען זענען מנחם קאָפער פון ביאַלע, דעם צווייטנס נאָמען געדענק איך נישט.

מיר זענען געוואָרן באַפרייט, דעם 16טן יאַנואַר 1945. דער טאָג איז געווען מיטוואָך. ווען מיר זענען געקומען קיין ביאַלע, נאָך דעם גרויסן חורבן, זענען די קריסטן אונדז נאָכגעלאָפן אַזוי ווי מען פלעגט אַמאָל נאָכלויפן ציגיינער. טייל קריסטן האָבן אונדז פריינדלעך אויפגענומען און ביי אַ טייל האָט מען געקאָנט לייענען פון זייערע פנימער — ווי מען זאָגט — איר זייט נאָך דאָ? די הייזער זענען אַלע געשטאַנען, נאָר אַנדערע מענטשן האָבן אין זיי געווווינט.

מיר האָבן מער נישט געזען אונדזערע משהלעך און שרהלעך, וואָס האָבן שטענדיק שפּאַצירט אין שטעטל, נאָר מיר האָבן געזען מיליטער. ס׳האָט אונדז אַרומגענומען אַ גרויסע שרעק, מיר האָבן מורא געהאַט צו נעכטיקן אין שטעטל. זענען מיר אַרויסגעגאַנגען אין דאָרף צו אַ באַקאַנטן און ביי אים איבער־ געזעכטיקט.

צומאָרגנס האָבן מיר זיך געוואָנדן צו דעם מיליטעררישן קאָמענדאַנט. מיר האָבן אים געזאָגט, אַז מיר זענען יידן, אַז מיר האָבן דאָ געווווינט. דער קאָמענ־ דאַנט האָט זיך מיט אונדז פאַרנומען. ער האָט אונדז געגעבן אַ ווויזונג. מיר זענען געווען זיבן מענטשן — יאָמע ראָזענבאַום, לעאָן שטובערט, בעלאַ עלשטיין, יעקיל לעסקי, ישראליק גאָלדבערג, דאָרקע בלאָשטיין און גוטמאַן מאָגעלניצקי.

דאָס זענען געווען די יידן, וואָס זענען געקומען קיין ביאַלע נאָך דער באַפרייונג. אין צוויי טעג אַרום זענען געקומען נאָך דריי יידן: מאָטל טאַבאַטשניק, מרים קאָפער און בריינדל מאָגעלניצקי.

קנאַפּע 27 מאָנאַטן זענען מיר געווען אין די וועלדער. טיילמאָל זענען מיר געווען אויסבאַהאַלטן ביי קריסטן. יעדע מינוט איז געשטאַנען דער טויט פאַר די אויגן. יעקיל לעסקי האָט מען געשאָסן אין זיין שטוב, אין ביאַלע, דעם 9טן מאַי 1945.

מיר זענען אַרויסגעפאָרן קיין לאָדזש.

אין ביאַלע האָבן מער נישט געווווינט קיין יידן.



בעריש גאָלדבערג — פאָטער פונעם קדוש בינם גאָלדבערג, דעם פאָרפּייניקטן פון די פּוילישע מערדער.

לאָנגיאָריקער פאָרזיצער פון קאָאָפּעראָטיוו־באַנק, א ראָטמאַן אין שטאָטראָט, איינער פון די אָקטיוויסטע חברים פון „פּועלי־ציון" צ. ס., פון די איבער־געגעבנסטע חברים, א האַרציקער, גוטער מענטש

בינם בן בעריש גאָלדבערג

בינם איז דערמאָרדעט געוואָרן אין טאָרבעליץ, ווען ער איז געגאַנגען אויספירן א שליחות פון זיין גרופּע פּאַרטיזאַנער, וואָס האָט זיך געפונען אין באַהעלטעניש, אין דעם זעלבן דאָרף טאָרבעליץ.

ער איז געכאַפט געוואָרן פון אַ גרופּע פּאָליאַקן פון א.ק. זיי האָבן ביי אים געפּאָדערט, ער זאָל זאָגן, ווו זיינע חברים געפינען זיך. אָבער דאָס 16־יאָריקע יינגל, אַ זון פון באַקאַנטן ציוניסטישן טוער, בעריש גאָלדבערג, האָט זיינע חברים נישט פאַראָטן און געפאַלן אַ קרבן — דערמאָרדעט געוואָרן מיט שטעקנס און אייזנס ביז זיין יונגער קערפּער האָט נישט געקאָנט מער אויסהאַלטן.

זיינע ביינער געפינען זיך אויפן הויף פון יאַן עליאַש.

ער איז געפאַלן אויף קידוש־השם. זיין נאָמען וועט בלייבן פאַראייביקט אין דער געשיכטע פון דער גרויסער מאַרטיראָלאָגיע פון די יידישע קדושים און גיבורים.

מיר וועלן נישט רוען ביז זיינע ביינער וועלן נישט קומען צו קבר־ישראל אין מדינת ישראל.

כבוד זיין אָנדענק!

א. פ.

יצחק קצנלסון

דאָס ליד פון אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

(אויסצוגן)

פאַרוואָס ? אַ, פרעגט ניט, קיינער ניט — פאַרוואָס ? ווייל יעדער ווייס עס,
פון דעם בעסטן ביז דעם ערגסטן גוי —
דער ערגסטער האָט די דייטשן צוגעהאָלפן, דער בעסטער האָט צוגעקוקט
זיך מיט איין אויג, געמאַכט זיך... אַז ער שלאָפט —
ניין, ניין, ס׳וועט קיינער ניט קיין רעכנשאַפט פאַרלאַנגען, ניט נאָכפאָרשן,
ניט פרעגן זיך, פאַרוואָס אַזוי ?
אונדזער בלוט איז הפקר, מען מעג פאַרגיסן אים, מען קען אונדז
אומברענגען, דערמאָרדן אומבאַשטראָפט.

* *

עס וועט דאָס קול פון תורה זיך ניט לאָזן הערן פון ישיבות מער,
פון קיין בית־מדרש, און בחורימלעך בלאַס,
געאייַדלטע אין לערנען, אין פאַרטיפן זיך אין דער גמרא, אין פאַרטראַכטן
זיך... ניין, ניין, ניט בלאַס, עס איז אַזאַ שיין !
פאַרלאָשן שוין... רבנים, ראשי ישיבות, יידן לערנער, גאונים דאַר
און קוואַר און שוואַך און אָנגעפילט מיט ש״ס,
מיט פוסקים, קליינע יידעלעך מיט גרויסע קעפּ, מיט הויכע שטערנס,
אויגן קלאָר — ניטאָ זיי שוין, זיי וועלן מער ניט זיין.

אריה יקובוביץ (פתח־תקוה)

אלה אזכרה

לזכרון לשלש עשרה הרוגי מלכות הרשע, בנים ובנות, שהיו ראשוני הקרבנות משליחי היטלר שנכנסו לעירנו. לא קם עדיין המשורר שבאמנות הדבור יכול לבוא ולבטא ולתאר את גודל האסון שקרה לעם ישראל בתקופת השואה. כי עניה היא השפה שאפשר למסור את גודל הכאב. הכיצד קרה זה שתוך זמן כל כך קצר נהפך עם תרבותי לחיות טרף מחוסר רחמים. העם הגרמני שעלה לדרגה גבוהה בהתקד־מותו בטכניקה המודרנית ונחשב לעם הכי תרבותי בין כל עמי אירופה ובתקופה כל כך קצרה איבדה כל צלם אנושי לפשעים ומעשים ברבריים שאין תקדים בכל ההיסטוריה של האנושות כולה. מעם תרבותי נהפכה לחית בר פראית, חיות המדבר הם רצחניות בגלל שמציק להם הרעב. יתכן שלוא היה להם מזון להשתיק הרעב, מדת האכזריות לא היתה כל כך גדולה. על חיות בלתי תרבותיות אפשר למצוא עוד נמוק מדוע כל כך גדולה האכזריות שלהם, כי בזמן שהקיבה של החיה היא ריקה והיא זקוקה לטרף, אז אין הזמן מתאים לא להיות רצחני. לדאבונינו אנו זכינו שהעם הגרמני שמנה חמישים מיליונים ושגדולה היתה התקדמותם בכל השטחים, כולם מלומדים בנמוסים חברתיים, רוב רובם למדו בבתי־ספר גבוהים. גם הלימודים בבתי־ספר הגבוהים לא גרמו לרשעים האלו שהתנהגו באכזריות של חיות פראיות. לכל עם יש כל מיני פושעים, שודדים רוצחים. לכל אלו בדרגה הכי נמוכה העומדים בכל מעשיהם הרעים, לכל פושע נימוק שלו. שודד רצח אדם, כי תאות ממון דחף אותו. יש פעמים רצח על רקע רומנטי, כי הרוצח איבד את השליטה על עצמו והתאוות ששלטו בו הביאו אותו לשפלות כזו ואכזבה, ושעשה חשבון שבין כך לא חשובים לו החיים. אמנם נכון שהנמוקים לא מתקבלים אצל השופט והרשות בידו לדון את הפושע בחומרת הדין ופסקי דינם של השופט, זה מטיל פחד למנוע פשעים. אחרת היה עם הרשעים הארורים הנאצים, כל העם נהפך בבת אחת לרוצחי נפשות, לשודדים בלי שום גבול ובלי פחד. לא היה להם שום מטרה, רק לשדוד הכסף ולא

להשאיר אנשים בחיים או כוונות אחרות. הם קבלו משימה של רוצחים. גרוע יותר מחיות פראיות. התנפלו על אנשים מחוסרי מגן ורצחו אותם רק בעד זה שהם יהודים, רק בעד חטא הזה ולא יותר. עד ימינו אנו עדיין ההיסטוריה לא ידעה על מעשים אכזריים נגד אנשים כמו המעשים של הנאצים. כשקלגסי היטלר ימ"ש נכנסו לעירנו, אספו שלש עשרה נערים ונערות, הכי נחמדים, הביאו אותם ע"י בית הקברות וירו בהם. שלוש עשרה צעירים וצעירות היו הקרבנות הראשונים מיד הטמאים. הם נפלו חללים בלי לדעת על איזה פשע קבלו עונש זה. הצעירים הללו חיו בעולמו של הקב"ה בתקוה להנות מהחיים ככל אדם שנברא בצלם אלקים. הופיע מלאך המות בדמות חיות טרף הנאציות והכרית את כולם.

וזה היה רק ההתחלה של מעשי הרשע. עשירה היא ההיסטוריה של עם ישראל שבהרבה תקופות קמו להשמידנו, אבל בכל פעם היה אפשרי לפחות לקחת את מקל הנדודים ולעזוב את הארץ ולברוח לארץ אחרת. בתקופת ספרד קמו הכמרים ונהלו תעמולה דתית שהבטיחו להמונים שיזכו לחיי עולם הבא, מי שיצליח לכבוש לבבות לנצרות. בהיסטוריה שלנו מוצאים הרבה רציחות והתנפלויות, שפיכת דמים על רקע דתי. עם ישראל השובע סבל מאז שעמד בהר סיני, ירדה שנאה לעם ישראל על כל הדורות. אף מעשה פשע אחד שנהגו עמים אחרים ברציחות בגירושים בשום פנים אין להצדיק, אבל בכל הזמנים לפחות היו משפטים ו כופר. ופעמים היתה אפשרות לברוח למדינה אחרת.

העינים זולגות דמעות והלב נצבט בכאב נוקב בזוכרינו את המיתות האכזריות בהן נספו בני משפחותינו וידידינו ובני עירנו היקרים ע"י החיות הנאציות צמאות דם נקיים. מה איומים ונוראים היו הרצח ושפיכת הדמים אשר עוללו הרוצחים הגרמנים בעזרת שכנינו הפולנים בשנות האימים והשואה. רצח שבוצע ואורגן ע"י מוסדות המדינה כולה ובידי עזרת אנשי מדע גרמנים, זוועה שלא היתה עוד כמותה בתולדות בני אדם.

מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי (ירמיהו) בקרבנות של עירנו התקיים מה שכתוב ויקרא כי ואבדתם בגויים ואכלה אתכם ארץ אויביכם. בבקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בוקר מפחד לבבך אשר תפחד ומראה עיניך אשר תראה (דברים כ"ח).

פערל רויזע האַלפערין (קענזיסיטי)

ביאַלע, מיין שטעטל, איך קען דיך נישט פאַרגעסן!

דו ביזט אַריינגעדרונגען אין מיין נשמה,
דו לעבסט אין מיין געדאַנק,
פאַרשוווונדן די יונגע יאָרן,
עס טוט מיר נאָך זייַ באַנג.

ווען פון דיר כ׳הייב אָן קלערן,
פון דאַן ווען כ׳בין געווען אַ קינד,
גייען קוואַלן פון אויגן טרערן,
אין האַרצן טוט ווייַ און ווינד.

געבענטשט ביזטו געווען, ביאַלע מיין שטעטעלע,
מיט גוטע שטענדיקע געסט,
אָט די גרויסע בלאָטעס
און די שווערע ווינטער־פרעסט.

איך קען דיך נישט פאַרגעסן פון יענע צייטן,
ווען איך האָב מיין יוגנט פאַרבראַכט,
אין דער פינצטער שפּאַצירט,
ביז שפּעט אין דער נאַכט.

ביאַלע, ווי האַרציק זענען געווען דיינע יידן —
סוחרים, קרעמער און בעלי מלאכות —
יידן געזונטע, פריילעכע, לוסטיקע,
פשוטע און יחוסדיקע משפּחות.

די שבתים און ימים טובים
זענען געווען מלא טעם, מלא חן.
שמחת תורה געטאַנצט און געהוליעט
אַלע — אי גרויס, אי קליין.

ווען אַ שמחה אין שטעטל — ווער האָט
נישט געקוועלט פון יענעמס פרייד?
און חלילה אַן אומגליק — ווער האָט
נישט געווייטיקט יענעמס לייד?

ביאַלע, מיין שטעטעלע!
געווען מיין פרייד, געווען מיין טרויער.
ווען איך טראַכט פון דיר —
וויין איך ביטער און באַדויער.



פערל־רויזע העלפערין (קענזיסיטי) מיט איר ברודער א. יעקובוביץ (פתח־תקוה)

אַלעקסאַנדער טשערסקי (תל־אביב)

דער מענטש יאַן עליאַש

דאָס ערשטע מאָל אין לעבן זיך געלאָזט אין אַזאָ ווייטער רייזע — דורך פרעמדע לענדער, יבשה און ימען.

ער קומט פון מאַזאָוושע, פון פאָוויאַט ראַווסקי. אַ שטאָלטנער, מיט אַ גרויער באָרד, דער 76־יאָריקער יאַן עליאַש. אַ מערקווירדיקע רייזע איז עס: אַן אויספלוג, אַדער גאָר אַן עולה רגל צו דער הייליקער ערד, וועגן וועלכער ער האָט אַ סך געהערט און אַ סך געלייענט. יאַן עליאַש איז געקומען אין לאַנד אויף דער איינלאַדונג פון זיינע יונגע פריינט, וועלכע האָבן נישט פאַרגעסן, אַז אין די יאָרן פון שרעק־לעכער מענטשלעכער דעגראַדאַציע האָט דער פויער פון מאַזאָוושע אָפגעהיט זיין מענטשלעכקייט.

די משפחה שטובערט האָט זיך, בסך הכל, מיט צוויי יאָר צוריק באַזעצט אין לאַנד. נישט לייכט איז געווען אָנצוהייבן אַלץ פון דאָס נייַ, בויען אַ לעבן, זיך פאַרוואָרצלען אויף דער אייגענער ערד, אויסהאַלטן, דערציען און געבן בילדונג די קינדער. אָבער ווי נאָר ס׳האָט זיך נאָרמאַליזירט דאָס לעבן און גובר געווען די ערשטע שוועריקייטן, האָבן זיי זיך פאַרטראַכט אייַנצולאַדן פון פוילן דעם, וועמען זיי האָבן צו פאַרדאַנקען דאָס לעבן.

ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן פיבערדיקע באַמיונגען צו דערליידיקן די נייטיקע פאָרמאַליטעטן. אין די צוגרייטונגען האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט אויך אַ צווייטע, אָפגעראַטעוועטע דורך עליאַשן משפחה, וואָס ווויינט איצט אין אַמעריקע. דורך שותפישע באַמיונגען איז געשאָפן געווארן די נייטיקע סומע, און זיי האָבן פאַרגע־לייגט דעם אַלטן ערד־אַרבעטער אַ לוסט־רייזע קיין אַמעריקע, יאַן עליאַש האָט אָבער אויסגעוויילט ישראל.

וואָס איז מיר אַמעריקע? — דערציילט ער. — איך וויל זען דאָס יידישע פאָטערלאַנד, ווי עס בויט זיך, ווי עס לעבן דאָ די, וועלכע זענען אַרויס מיט די ביינער פונעם דייטשישן גיהנום.

גייט יאַן עליאַש איבער די גאַסן פון אונדזערע שטעט און דערפער, איבער די קיבוצישע ווירטשאַפטן, שאַקלט צו מיטן קאָפּ, און איז צופרידן, וואָס ער האָט נישט פאַרביטן ישראל אויף אַמעריקע. — און דער גוטמאַן, אויב ער וויל מיך זען, זאָל ער קומען אַהער פון דער אַמעריקע זיינער — האָט צוגעגעבן יאַן עליאַש.

און ס׳וועט קומען גוטמאַן פון יענער זייט אָקעאַן, ער וועט דורכמעסטן טויזנטער מייל, כדי צו דריקן די האַנט פון דעם אַדעליקן זקן.



פון רעכטס: אנשל רייס, פּרעזעס פון די יוצאי פּוילן אין ישראל, דאָוידאָוויטש, אַ בלענדאָוער ייד, י. זאַנדער, יושב־ראש פון די יוצאי־מאַגעלניצע, אליהו פריידנרייך, יושב־ראש פון די יוצאי ביאַלע־ראָוסקע, ישראל־לייב שטובערט און דער אייזעלער רעטער פון ביאלער יידן, דער פּאָליאַק יאַן עליאַש

— גרויזאַמע יאָרן געווען — דערציילט מיט אַ טיפער שטים דער ה׳ יאַן. מענטשן האָבן פאַרגעסן אין גאָט, אין די געטלעכע געבאָטן, און אַ ברודער צו אַ ברודער איז געווען — אַ וואָלף. איך זעלבסט האָב קיין שום אויסערגעווייניגלעכס נישט געטאָן — ציט ווייטער דער אַדעליקער פּאָליאַק. — יידן זענען דאָך די זעלבע פּוילישע בירגער, מענטשן אַזוי ווי מיר. און איך האָב באַווירקט אַזעלכע, וואָס האָבן זיך געקוועטשט, און אַזעלכע, וואָס האָבן מורא געהאַט. מענטשן זענען געווען פאַרשידענע, אַ טייל האָבן זיך צוגעהערט צו דער שטים פון זייער געוויסן,

אַנדערע — צו דער שטים פון שד. געווען אויך אַזעלכע, וואָס זענען געשטאַנען אין דער מיט — נישט געקריוודעט און נישט געהאַלפן.

וועג שטובערט איז געקומען צו מיר, האָב איך אויסגעלייענט פון זיין פּנים אַלץ: פאַרצווייפלונג נאָכן פאַרלירן די אייגענע, וועגן די הונגעריקע נעכט אויף פאַרשנייטע פעלדער, אַנטשיידענעם ווילן צו בלייבן לעבן און דורשט נאָך נקמה. כ׳האָב אים בלויז געזאָגט: „בלייב ביי מיר", און ער איז געבליבן.

פון די דערבייאיקע דערפער און וועלדער פלעגט ער ברענגען האַלב־לעבעדיקע, פאַרפיניקטע מענטשן און זיי אויסבאַהאַלטן אין זיין געגנט. אַ מערקווירדיקע געגנט איז עס געווען. די גראַנאַטאָוועט פּאָליציי איז געקראָכן פון דער הויט, נושא־חן צו זיין אין די אויגן פון דער דייטשישער זשאַנדאַרמעריע. זיי זענען געקומען אויף די שפורן אויך פון די, וועלכע האָבן זיך געפונען אונטער מיין שוץ.

אין שטאַל האָט זיך אויסבאַהאַלטן אַ יונגער, זיבעצן־יאָריקער בחור, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַ נישט־דורכשניטלעכער אינטעליגענץ און ממש־וווּנדער־לעכער ערודיציע. אַ געניאַלער מאַטעמאַטיקער, אַ בקי אין די הימלישע קאָנסטעלאַציעס, אין פיזיק, כעמיע און געשיכטע. וועג ער וואָלט איבערגעלעבט דעם חורבן, וואָלט ער היינט געקאָנט זיין די קרוין פון יעדער אוניווערסיטעט. ער איז אָבער אומגעקומען מיט אַ מאַרטירער־טויט, פאַר די אויגן פון אַ סך איינווויינער פון דאָרף. מען האָט אים געשלאָגן מיט שטעקנס, געקאָפּעט מיט געקאָוועטע שטיוול — געפאָדערט ער זאָל אָנווייזן, ווו ס׳באַהאַלטן זיך אויס זיינע יידישע ברידער. ער האָט נישט געעפנט זיינע פאַרשלאָסענע ליפּן, נישט געשריען פון ווייטיק, אָפּגע־גאַנגען אין בלוט, שווייגנדיק — ביז ס׳איז געקומען דער טויט.

מענטשן ערלעבע, אמתע מענטשן, קומען אָפט אויף זיין קבר, היינט צו טאָג, און באַדעקן אים מיט בינטלעך פעלדבלומען. און אַ מינוט פון שווייגן, אין שטילן טראַכט, ווידמען זיי דעם העלד, וואָס איז אומגעקומען מיט כבוד, ווי אַ מענטש.

אָבער דאָן זענען געווען שוידערלעכע צייטן — ס׳האָט געבושעוועט שנאה און טעראָר. „חברה פון וואָלד" האָבן אַרויסגעגעבן אַ טויט־אָורטייל אויף מיר און מיין זון פאַרן אויסבאַהאַלטן יידן. זיי זענען געקומען אין מיטן נאַכט, 20 זענען זיי געווען, באַוואָפנטע ביז די ציין. געוואָלט אינסצענירן אַן אָפּיציעלן, באַרעכטיקטן משפט. אייניקע פון זיי האָבן זיך געזעצט ביים טיש און פאַרגלייענט דעם אורטייל. דערנאָך האָבן זיי אויסגערופן: „איר האָט דאָס רעכט צו באַקומען דאָס לעצטע וואָרט, רעדט עליאָש".

און איך האָב פאַר זיי געזאָגט: „כ׳בין אַ פּאָליאַק פון בלוט און פלייש, אַ פויער,

מיין זיידע און עלטער־זיידע זענען געווען פויערים. כ׳וויים, אַז מיר, אַלס פֿאַליאַק, פֿאַרפֿליכטעט אונדזער קאָנסטיטוציע, טראָץ דעם וואָס מיר זענען אָקופּירט דורכן שונא. אין אונדזערע געזעצן זענען נישטאָ קיין פֿאַראַגראַפֿן, וואָס פֿאַרווערן, צו העלפֿן אין אַ נויט פּוילישע בירגער פון משהס גלויבן. כ׳האָב אויך נישט געזען אַזאַ צירקולאַר אַדער פֿאַראָרדענונג פון דער פּוילישער עמיגראַציע־רעגירונג. מיר איז נישט באַווּסט, אַז פון לאָנדאָן זאָל קומען אַ באַפעל, צו באַשטראָפן פֿאַליאַקן פֿאַרן אויסבאַהאַלטן יידן. שעמט זיך, פֿאַנאַוויע, — אייך דאַרף מען שטעלן פֿאַר אַ געריכט, דאָס זענט איר די פֿאַרשווערער קעגן די אינטערעסן און כבוד פון פּוילישן פֿאָלק. אונדז פֿאַרפֿליכטן נישט די באַנדיטישע געזעצן פון דייטשישן אָקופּאַנט. איר העלפט די דייטשן, פֿאַנאַוויע, און אייך וועט פֿאַראורטיילן גאָט און די געשיכטע. נישט אייער עסק, צו איך באַהאַלט, צו איך באַהאַלט נישט אויס קיין יידן. דאָס איז אַן ענין פון מיין אייגענעם כבוד און געוויסן. און איצט, דייטשישע משרתים, יאַזדאַ, צו אייער שמוציקער אַרבעט, שיסט אין אייער ברודער!

אַ פּחד האָט זיי אַרומגענומען, די פּנימער האָבן זיך ביי זיי ווי פֿאַרעלטערט, און ביי איינעם האָט זיך אָפּגערופן דאָס געוויסן. ער האָט אויסגעשריען: — „אויפֿ־שטיין, פֿאַנאַוויע!" דאָס איז געווען, ווייזט אויס, זייער אַנפּירער. זיי זענען אַוועק אויף אַ באַראַטונג. אין אַ האַלבער שעה שפּעטער פֿאַרשוווּנדן אין דער פּינצטערניש פון דער דעצעמבער־נאַכט.

כ׳בין גליקלעך, וואָס אויף די עלטערע יאָרן איז מיר באַשערט צו זען אייער הערלעך לאַנד, אייערע וויסע היימען, פֿאַרגאַסענע מיט זונען־שיין, אייערע בליענ־דיקע פעלדער און סעדער, אייערע פֿאַבריקן, שולן, שפּיטאָלן, אייערע זעלנער און זעלנערינס, אייערע מאָדערנע סילאָן־עראָפּלאַנען, שיפן און אייערע מענטשן, יידן פון אַלע עקן וועלט, וועלכע זענען גובר, מיט שותפישע כוחות, טויזנטער שווערי־קייטן, בויען זייער פריי פֿאָטערלאַנד."

ישראל זאנדער און אליהו פריידנרייך

לאַנדסלייט פון מאָגעלניצע, בלענדאָוו און ביאלא ראַווסקאַ אויפגענומען דעם יידן־רעטער יאַן עליאַש

אין זאַל פון „התאחדות עולי פולין" איז מיטוואָך, דעם 9־טן סעפטעמבער 1964, אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס כבוד, דער קריסט ה' יאַן עליאַש (פון דאָרף



אויף אַ גאַסט־אויפנאַמע פאַר דעם יידן־רעטער פון ביאַלע. פון רעכטס: אליהו פריידנרייך, לעאָן שטובערט, יאַן עליאַש, בעלאַ שטובערט־אַלטמאַן, זיסל לעזע־ראַוויטש, גיטל מאַרקאָוויטש

טאַרביאַליץ, נעבן ביאַלא־ראַווסקאַ) דורך די לעבן־געבליבענע פון די שטעטלעך מאָגעלניצע, בלענדאָוו און ביאַלע־ראַווסקע.

צום קבלת־פנים זענען געקומען דירעקט פון אַמעריקע ה׳ מאַקס גוטמאַן מיט זיין פרוי און די גערַאַטעוועטע ה׳ לעאָן שטובערט מיט זיין פרוי (פון ביאַלאַ ראַווסקאַ, וועלכע ווינען אין ישראל), כדי אָפּצוגעבן כבוד און האַרציק באַ־דאַנקען זייער רעטער.

דער פאָרזיצער פון דער לאַנדסמאַנשאַפט פון ביאַלאַ ראַווסקאַ, ה׳ אליהו פריידנרייך, האָט אין קורצע ווערטער געזאָגט, אַז יאָן עליאַש איז איינער פון די וויניקע חסידי אומות העולם, וועלכער האָט אין שוועריע טעג פאַר יידן און אויך אין די געפאַרפולע טעג פאַר די קריסטן, וועלכע האָבן גערַאַטעוועט יידן, זיך נישט אָפּגעשטעלט פאַר דער דאָזיקער געפאַר און אַליין אויפגעזוכט יידן, כדי זיי צו באַהאַלטן אין באַהעלטענישן אויף זיין באָדן.

יאָן עליאַש האָט אויסבאַהאַלטן וויפל ער האָט נאָר געקאָנט יידן, — און די דאָזיקע זענען טאַקע געבליבן לעבן. אָבער אויפן קריסטס געוויסן ליגט אַ שווערער שטיין, ווײַל פיניקט אים די גאַנצע צייט. דאָס איז דער פאַל מיטן 16־יאָריקן יידישן בחורל בינם גאָלדבערג, וועלכער איז דורך אַ צופאַל אַרויס פון דער באַהעלטעניש. קריסטן האָבן אים אויפגעפאָדערט אַרויסצוגעבן די איבע־ריקע יידן — ווו זיי זענען באַהאַלטן און ווער עס באַהאַלט זיי אויס.

דאָס יינגל האָט גאָרנישט דערציילט. די קריסטן האָבן אים געשלאָגן מיט שטעקנס איבערן קאָפּ און קערפּער, ביז זיי האָבן אים דערשלאָגן צום טויט.

יאָן עליאַש האָט מקבר געווען דאָס יינגל אויף זיין ערד. אליהו פריידנרייך רופט די לאַנדסלייט צו טאָן אַלץ, אַז מען זאָל די ביינער פון העלדישן זון ברענגען קיין ישראל.

אינזשיניער רייס האָט אין זיין באַגריסונג געזאָגט, אַז די געשיכטע וועט אונדז נישט מוחל זיין, וואָס מדינת ישראל זאָרגט נישט פאַר די קריסטן אין פוילן, וועלכע האָבן גערַאַטעוועט יידן. די דאָזיקע קריסטן זענען איצט אַלט געוואָרן און האָבן נישט קיין עקזיסטענץ־מעגלעכקייטן. די קבלת־פנים — זאָגט אַ. רייס, — דאַרפן זיין נישט מיט זאָכן, וואָס ווערן געשטעלט אויפן טיש, נאָר מיט האַרץ און געפיל. און מדינת ישראל דאַרף די דאָזיקע חסידי אומות העולם באַערן אויף אַזאַ אופן ווי אַ פאָטער באַערט די מענטשן, וועלכע האָבן גערַאַטעוועט זיינס אַ קינד.

ה׳ ישראל זאַנדער, פאָרזיצער פון ארגון מאָגעלניצע, בלענדאָוו און ביאַלאַ ראַווסקאַ באַגריסט דעם חשובן גאָסט הער יאָן עליאַש און זיין ברודער סטאַניסלאָוו מיט זייערע משפחות, וואָס האָבן ריזיקירט מיט זייער לעבן, כדי צו רַאַטעווען

יידן. אין יענע גרויליקע טעג ווען יידן זענען געיאָגט געוואָרן דורך די דייטשן און פאָליאַקן, האָט יאַן עליאָש מיט זיין ברודער, אַריינגענומען צו זיך אַזוי פיל יידן וויפל ער האָט נאָר געקאָנט און געגעבן זיי אַ מקום־מנוחה, וויסנדיק אַז זייער אייגן לעבן איז צוליב דעם אין געפאָר. אָבער דאָס האַרץ פון די דאָזיקע קריסטן האָט נישט געקאָנט בלייבן רואיק, זענדיק ווי יידן ווערן געמאָרדעט, נאָר דערפאַר וואָס זיי זענען יידן.

נישט פאַר קיין געלט האָבן זיי דאָס געטאָן, — ווי אַ טייל אַנדערע קריסטן — פאַרקערט גאָר אָפט, האָבן די עליאָשעס נאָך צוגעלייגט פון זייער געלט. זיי האָבן עס געטאָן, ווייל זיי האָבן געפילט דעם פיין פון געיאָגטע און געפאָלגטע. און זאַנדער פירט אויס, זאָגנדיק צו עליאָשן, אַז דער נאָמען עליאָש איז פון נאָמען אליהו, און ביי יידן איז פאַראַן אַ היסטאָרישע געשטאַלט אליהו הנביא, וועלכער פלעגט זיך שטענדיק באַווייזן אין יעדער נויט. צי איז עס געווען צו ברענגען אַ ביסל ווארעמע עוף־זופ פאַר אַ קימפעטאַרן, אָדער ברענגען פאַר אַ קראַנק יינגל אַ גן־עדן־עפּעלע אַלס רפואה, שטענדיק פלעגט דער אליהו הנביא זיך באַווייזן אין אַ נויט צו העלפן דעם באַדערפטיקן.

— אָט אַזאַ ביזטו יאַן עליאָש אין היינטיקן דור, האָסט זיך באַווייזן צו די געיאָגטע און געפלאָגטע ווי אַ תלמיד אין אַ נייער אויפלאַגע פון דעם לעגענדאַרן אליהו הנביא, וועלכער פלעגט פאַרלאָזן די הימלען און קומען העלפן די ליידנדע, און דו, עליאָש ביזט ראוי צו טראָגן דעם נאָמען מיט שטאָלץ. דו, מיט דיין האָנדלונג, האָסט באַווּיזן, אַז פוילישער פאַטריאָטיזם און קריסטנטום ליגט אין העלפן דעם מענטשן און נישט אין פאַרטיליקן אים.

דו האָסט געראַטעוועט נישט נאָר די יידן, וואָס דו האָסט אויסבאַהאַלטן, דו האָסט גערעטעוועט דעם נאָמען פון דיין פאָלק און דיין גלויבן. דו, יאַן און דיין ברודער סטאַניסלאַוו זייט געבענטשט מיט דער שענסטער מתנה, וואָס אַ מענטש קען באַקומען אין לעבן, און דאָס איז — אָנגערופן צו ווערן מענטש.

דאָס יידישע פאָלק וועט אין איר געשיכטע אויך נישט פאַרגעסן פון אייך.

מיר ווינטשן דיר, יאַן עליאָש, מיט דיין ברודער און משפּחות, אַז איר זאָלט ווייטער גיין אין די זעלבע וועגן, ווייל דאָס זענען די וועגן פון מענטש און דער־מיט מאַכט איר גרויס נישט נאָר זיך, נאָר אייער גלויבן. זאָלן זיך מערן, צווישן דער מענטשהייט, אַזעלכע ווי איר, עליאָש.

וואַרעמע און האַרציקע רייד האָט אַרויסגעבראַכט דער געראַטעוועטער לעאָן שטובערט. ער דאַנקט דעם ה' עליאָש און זיין ברודער פאַר זייער מסירת־נפשדיקער,

קרבנותפולער גרייטקייט און זייער הילף. 22 רעוויזיעס — זאָגט שטובערט, — האָבן די דייטשן מיט די פּאָליאַקן דורכגעפירט אין דער לאַנדווירטשאַפט פון די עליאַשעס — און קיינעם נישט אַנטדעקט. דערביי באַמערקט דער גערעטע־וועטער, אַז געווייסע קריסטן האָבן אויסבאַהאַלטן יידן פאַר געלט, — עליאַש האָט קיין גאָלט ביי יידן נישט געזוכט.

משה חיימוביץ, פון חדרה, באַמערקט אין זיין באַגריסונג־וואָרט אין פּויליש, אַז דאָס יידישע פּאָלק צייכנט זיך אויס מיט אַ לאַנגן זכרון. און אַזוי ווי מיר געדענקען די, וואָס האָבן פּאַרטיליקט יידן, מוזן מיר און וועלן טאָקע געדענקען די יחידים, וועלכע האָבן איינגעשטעלט זייערס און זייערע משפחות לעבן, כדי צו ראַטעווען יידן, נישט צוליב זייער אייגענעם נוצן, נאָר טאָקע צוליב מענטשלעכע געפילן. מאָקס גוטמאַן, פון אַמעריקע, האָט אין וואַרעמע ווערטער באַדאַנקט יאַן עליאַשן



אויף דער אויפנאַמע פון יאַן עליאַש. פון רעכטס צו לינקס: ה' אַפּעלבוים, ישראל זאַנדער, אליהו פריידנרייך, לעאָן שטובערט, יאַן עליאַש, גוטמאַן מאָקס מיט זיין פרוי. ביים פענצטער דישקע זימלער

און האָט דערציילט ווי אַזוי יאַן האָט זיי אויסבאַהאַלטן און געזאָרגט פאַר זייער קיום. דערפאַר זאָגט ער, האָט ער באַשלאָסן אים שפּענדן אַ רייזע קיין ניו־יאָרק.

דער אַלטיטשקער יאָן עליאָש איז געזעסן די גאַנצע צייט אין פּרעזידיום אַ פּאַרטאַכטער, צווישן צווי פון זיינע געראַטעוועטע, פון אין זיין גוטמאַן, פון דער צווייטער זייט שטובערט, וועלכע האָבן געפונען טרייסט אין זייער קבלת פּנים פּאַרן קריסט, וועלכער וועט אַזוי וואַרעם אויפגענומען דורך די לאַנדסלייט.

און אָט הויבט זיך אויף ה׳ עליאָש. ער איז ערנסט, מען פילט אַרויס פון זיין פּנים, אַז ער לעבט עפּעס איבער. אַ געריטער ביז טערן זאָגט ער מיט אַ פּאַרשטיקט קול:

— איך וויל נישט רעדן וואָס עס איז געווען, דאָס איז געשיכטע. איך שטעל זיך די פראַגע און אויך איך וויל איך זאָגן, פּאַרוואָס איך האָב עס געטאָן. איך האָב געוווסט, אַז איך באַדראָ דאָס לעבן פון מיר, מיין ברודער און אונדזערע משפּחות. איך האָב דאָס געטאָן — פּשוט, ווייל איך האָב געהאַט דאָס געפיל, אַז אַזוי דאַרף טאָן איין מענטש דעם צווייטן! איך בין נישט קיין מאַטעריאַליסט און בין עס קיינמאָל נישט געווען. איך בין אַ פּשוטער פויער. לויט מיין מיינונג דאַרפן מענטשן לעבן גוט צווישן זיך, עס טאָר נישט הערשן קיין שנאה פון מענטש צו מענטש, ווייל אַלע זענען מיר קינדער פון גאָט. מער האָב איך נישט געקאָנט טאָן. און דאָס וואָס איך האָב יאָ געטאָן, בעט איך נישט דערפאַר קיין שכר.

ווען איך האָב דערהאַלטן אַ בריוו פון מאַקס גוטמאַן, אַז ער וויל מיר באַדאַנקען פאַרן ראַטעווען זיין לעבן, מיט אַ נסיעה קיין אַמעריקע, האָב אים אים געענטפערט, אַז בעסער וואָלט איך געוואָלט זען ישראל. איך בין שוין אויף דער עלטער און איך האָב געוואָלט זען ווי זעט אויס דאָס לאַנד, ווו יידן לעבן און שאַפן. די פאַליאַקן פלעגן פאַרוואַרפן די יידן, אַז זיי טויגן נאָר צום האַנדל, שפּעקולאַציע, שווינדל, פאַראַזיטעווען, זיי האָבן דאָס אַנגערופן „יידישע קעפּעלעך", אָבער אַז איך האָב דערזען דאָס לאַנד בין איך געבליבן אַ געפּלעפּטער — גאָט אין הימל! — זאָגט יאָן עליאָש — איז דאָס מעגלעך, אַז די דאָזיקע „שפּעקולאַנטן" „שווינדלער" זאָלן אין אַזאַ קורצער צייט אויפבויען אַזעלכע שיינע שטעט און דערפער?

איך האָב באַזוכט דאָס לאַנד. געווען אין קיבוצים, געזען די אַרבעט פון יידישע פויערים — דאָס איז דאָך ממש פאַנטאַזיע, די לאַנדווירטן פון אונדזערע פאַליאַקן דאַרפן זיך שעמען פאַר אייערע פויערים. איך האָב געזען דעם אויפ־ווַאקסנדיקן דור אין קיבוץ — זאָגט יאָן עליאָש. מען קאָן געבוירן קינדער, מען קאָן זיי האָדעווען, אָבער עס איז שווער זיי אַרויסצוברענגען אַלס מענטשן אין דער פּוילישער געזעלשאַפט. דאָ, צו 18 יאָר ווערט דער הי־געבוירענער ביי די

פּויערים, שוין אַ חבר, אַ מיטאייגנטימער, ער האָט חתונה און גייט ווייטער פֿאַר אין דער ווירטשאַפֿט.

דאָ, אין קיבוץ זענען נישטאָ קיין בעלי בתים. דאָס איז אַלץ זייערס. און מיר גלויבט זיך קוים, אַז יעדע גאַס, יעדער שטאָט, יעדעס הויז, יעדער פֿאַבריק איז געבויט דורך הונדערט־פּראָצענטיקע יידישע הענט, ווי עס האָט פריער געזאָגט, ה' אַנשל רייס אין זיין באַגריסונג פֿאַר מיר.

— דאַנק איך אייך פון טיפֿן האַרצן, וואָס איר האָט מיר דערמעגלעכט צו קומען זען דאָס יידישע לאַנד און איך וועל עס איבערגעבן אין מיין היים, וואָס יידן האָבן געשאַפֿן און שאַפֿן ווייטער.

מיטן געזאַנג פון „סטאָ לאָט, סטאָ לאָט"... איז דער פּייערלעכער אָוונט געשלאָסן געוואָרן.

דאָנערשטיק, דעם 17־טן סעפּטעמבער 1964, האָט „יד ושם" געפֿלאַנצט אַ בוים אויפֿן הר הזכרון א. נ. פון יאַן עליאַש, אַלס אויסדרוק פון אָנערקענונג פֿאַר זיינע מעשים טובים.

לעאָן שטובערט (חולון, רח' שומרון 3/5)

„יד ושם" ירושלים

וועגן חסידי אומות העולם

אַלס ענטפער אויף אייער בריוו פון 23סטן אויגוסט 1964, אין שייכות מיט יאַן עליאַש, וועלכער ווילט איצט אין ישראל, באַשטעטיק איך דאָס פאָלגנדיקע:

יאַן עליאַש, 76 יאָר אַלט, האָט פאַר דער מלחמה און אין דער אָקופּאַציע־צייט געווויינט אין דאָרף טורבאָוויצע, ראַווא־מאַזאָוויעצקער פּאָוויאַט, זיך באַשעפטיקט מיט ערד־אַרבעט. זיין מאַטעריעלע לאַגע איז אין דער צייט פון דער אָקופּאַציע געווען אַ באַפרידיקנדיקע.

נאָך פאַר דער מלחמה האָט יאַן עליאַש אָנגעהאַלטן פריינטלעכע באַציונגען מיט יידן, צווישן זיי: גוטמאַן מאָגעלניצקי (איצט אין די פאַראייניקטע שטאַטן) און בענעק גאָלדמאַן. איך אָבער האָב זיך באַקענט מיט יאַן עליאַש אין דער צייט פון דער דייטשישער אָקופּאַציע, וועו כ'האָב געאַרבעט ביי זיין ברודער סטאַניסלאַוו.

ערב דער אויסזידלונג פון די ביאַלער יידן איז געקומען צו מיר סטאַניסלאַוו עליאַש, דער ברודער פון יאַן עליאַש און מיר געראַטן, איך זאָל, קודם כל, אָנטלויפן פון געטאָ, דערקלערנדיק דערביי, אַז זיין היים איז שטענדיק אָפן פאַר מיר. בעתן אַרויספירן די יידן פון ביאַלא ראַווסקא איז אַ גרופּע פון 40 מענטשן געלונגען צו אָנטלויפן. קיינער פון די אָנטלאָפענע האָט נישט געהאַט קיין צוגעגרייטע באַהעלטעניש, און זיי האָבן זיך געלאָזט איבער פעלדער און דערפער. אַ גרויסער טייל פון דער גרופּע האָט זיך דערווווסט, אַז די משפּחה עליאַש העלפט די אָנטלאָפענע פון אומקום סיי מיט שפּייז, סיי מיט נאַכטלעגער. אונדזער סיטואַציע איז געווארן באַדראָט, ווייל אין די אַרומיקע דערפער האָט מען אָנגעהויבן אָפן צו רעדן, אַז די עליאַשעס העלפן יידן. לויט דער פאַראָרדענונג פון די היטלעריסטן האָט געדראָט פאַר דעם טויט־שטראָף.

אין אָנבליק פון דער אנטשטאַנענער געפאַר האָט יאַן עליאַש זיך באַמיט צו

פֿאַרשטעקן איינצלנע יידן ביי זיינע באַקאַנטע פּאָליאַקן, פֿאַר אַ באַלוינונג. אויף אַזאַ אופן האָט בענעק גאָלדבערג געפונען אַ מקלט אין דאָרף סאַדקאָוויצע ביי ווינצענט פּלוטי; אַ מיידל פון ראָווא מאַזאָוויעצקא — אין דאָרף סווּעיקי, ביים געוועזענעם לערער קאָוואַלסקי. בראָנקאַ מאַגעלניצקין האָט עליאָש אויסבאָהאַלטן ביי זיין משפּחה אין וואַרשע.

דאָס הויז פון עליאָש איז געווארן אַ זיכערער אָנהאַלט, אַ מין זאַמל־פונקט פֿאַר אַלע היימלאָזע יידן. וועג עמעץ פּלעגט פֿאַרלירן זיין „מעלינע" — אָן אַ צווייטע איז נישט לייכט געווען צו געפינען — איז דאָ געווען דאָס אָרט, וווּ מען האָט, אין אַן עת־צרה, געקאָנט איבערנעכטיקן און באַקומען צום עסן.

אין משך פון דער צייט — פון נאָך דער אויסזידלונג פון ביאַלא ראָוסקאַ, אין נאָוועמבער 1942, ביז דעם 15־טן יאָנואַר 1945, דאָס הייסט 27 חדשים — זענען ביי עליאָשן דורכגעפירט געווארן מצד דער דייטשישער פּאָליציי און די א. ק. איבער צען רעוויזיעס. סיי די ערשטע, סיי די צווייטע האָבן באַשולדיקט עליאָשן אין אויסבאָהאַלטן יידן.

אין איינעם אַ טאָג האָט אַ באַנדע אַקאָוצעס אָקופירט דאָס הויז פון יאָן עליאָש. דער גורל האָט געוואָלט, אַז דווקא אין יענעם טאָג זאָל קומען אַהין בענעק גאָלדבערג און אַריינפאַלן אין די הענט פון די באַנדיטן. דעם בחור — 17 יאָר אַלט — האָט מען מערדערלעך געפייניקט, ער זאָל אויסזאָגן, וווּ ס׳באַהאַלט זיך אויס דאָס רעשט יידן, אָבער בענעק האָט געשוויגן, קיינעם נישט פֿאַראָטן. ער איז אומגעקומען ווי אַ העלד, מיט אַ מאַרטירער־טויט.

עליאָשעס משפּחה — זיין טאָכטער, די זין, און אויך זיין שוואָגער פראַנצישעק יאַנקאָווסקי, האָבן אַרויסגעוויזן פֿאַרשטענדעניש און מיטלייד פֿאַר די פֿאַרפֿאָלגטע און פֿאַרפֿייניקטע יידן. זייער הילף, אין יענע גרוילעכע טעג, איז געווען אַן אומבאַגרענעצטע. און געטאָן האָבן זיי עס נישט, חלילה, צוליב באַלוינונג, נאָר פון טיפער איבערצייגונג, ווי ס׳האָט זיי דיקטירט דאָס געוויסן.

די אויבן־דערמאָנטע פֿאָקטן קענען באַשטעטיקן:

יאָמע ראָזענבוים — ווויגט אין לאָדזש, קילינסקיגאַ 41;
יאַנעק גאָלדבערג — מאַריסיא גאָלדבערג, אויך אין פּוילן;
משה בירענבאום, ווויגט אין די פֿאַראייניקטע שטאָטן;
גוטמאַן מאַגילניצקי, אין די פֿאַראייניקטע שטאָטן;
בעלאַ שטובערט (מיין פּרוי), ישראל.
און בראָנקאַ בערלינסקי, פֿאַראייניקטע שטאָטן.

כדאי צו באַמערקן, אַז גוטמאַן מאַגילניצקי קומט פון אַמעריקע דעם 1־טן סעפּטעמבער, כדי זיך צו באַגעגענען מיט עליאַשן.

איך וועדע זיך צו דער אינסטיטוציע „יד ושם" אין מיין אייגענעם נאָמען, ווי אויך אין נאָמען פון די אַלע, וואָס האָבן געגאָסן פון יאָן עליאַשעס הילף, אין די שרעקלעכע אָקופּאַציע־יאָרן, מיט אַ ביטע — אויף אַ געהעריקן אופן אויסדריקן אָנערקענונג דעם אַדעליקן, היינט שוין עלטערן מענטש.

יאָן עליאַש וועט ווייטער זיין ישראל ביז סוף סעפּטעמבער.

מיט דרך ארץ

ל. שטובערט.

אריה יעקובוביץ

חוה ניימן

בתו של ר׳ בונם שלמה. היא היתה האשה היחידה בעירנו שמשחר ילדותה הצליחה בלימודים. היא תפסה מקום כגבר, היא צעדה קדימה בכל הלימודים. היא היתה הראשונה בעירנו בתקופה אז שהתחילה ללמוד תנ״ך ורש״י וזה היה מוזר לגמרי לאנשי ביאַלא. תואר פניה לא עשה רושם ביותר, אבל ראשה המחודד כן עשה רושם. היא היתה כשרונית והיתה לה תפיסה מהירה ועוד כנערה משכה את תשומת לב של כל הנוער האינטליגנטי בעירנו. היא הצליחה מאד בלימודים ובבית ספר הלא יהודי היתה במקום הראשון והצטיינה בציונים מיוחדים בכל המיקצועות מכל התלמידים. לביתו של ר׳ בונם שלמה באו הרבה תלמידים לעשות שעורים יחד עם חוה׳לה, כי לחוה׳לה היתה תפיסה מהירה וקליטה נכונה וכולם רצו לעשות יחד אתה שעורים, כי היו בטוחים שהשעורים שחוה׳לה עשתה הם בסדר.

מה שחוה׳לה היתה מתבגרת התרכזו סביבה יותר חברים וחברות והחדר של בונם שלמה, שהיה משמש אקדמיה עבור אלה שהתחילו באלף־בית ולמדו מהבוקר עד הערב, היה בערב מלא עם תלמידים גדולים שבאו לא לר׳ בונם שלמה רק לבתו חוה׳לה.

ר׳ בונם שלמה סיפר לי שכשהציעו לבתו החתן ניימן שנפטר בגיל 40 שנה, הוא היה בחור נחמד וגם מלומד והיא ביפיה לא מצאה חן, אבל משהבחינו אותה בכמה דברים בהיסטוריה ומטמטיקה והיא ענתה תשובה כמו שמוציאים מהכיס, תיכף הסכימו לשידוך.

חוה׳לה היתה יחידה בעירנו שהיתה כל כך מלומדת, היא היתה יחידה בתור חברה במועצת העיריה בביאַלה. בעלה עבד בטחנת קמח וכבן 40 שנה נפטר. היה להם 2 בנים ובת. הבן הגדול יעקב חי בחו״ל, כמדומני בקנדה. הבן השני פישל שבקטנותו היה ברוך כשרונות ופקחות, הוא זכה לדרגה גבוהה בצבא הפולני ומתוך קנאה הרגו אותו. זכה ללויה בעיר הבירה בורשה שאף יהודי לא זכה לזה. הבת פייגהלה היתה ילדה מאד נחמדה, היא היתה אחת משלשה עשר הרוגי מלכות הרשע הי״ד.

על פישל ניימן יבוא פרק מיוחד. ת. נ. צ. ב. ה.

פישקע נייַמאַן

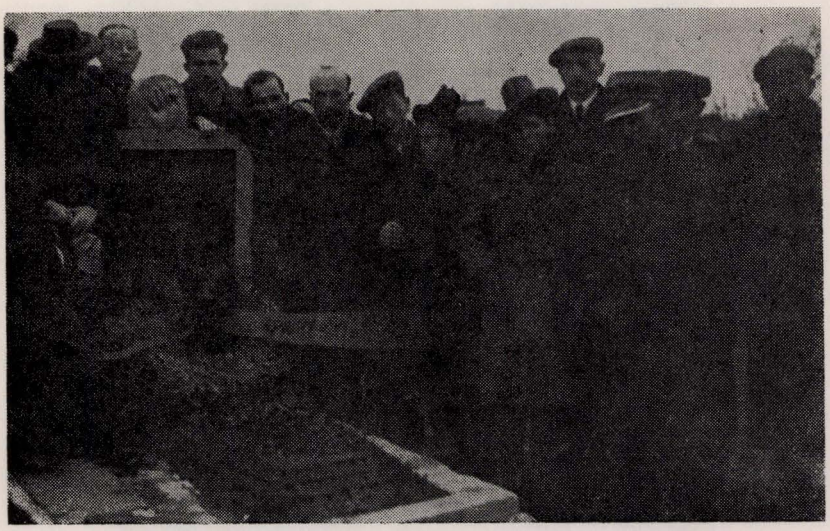
פישקע נייַמאַן איז געבוירן אין ביאַלאַ־ראַווסקאַ. אַן אייניקל פון בינם שלמה מלמד. זיין מוטער איז געווען אַ לערערין און געגומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין



געזעלשאַפטלעכן לעבן פון שטאָט. זי האָט אויך רעפרעזענטירט דעם „בונד" אין שטאָטראַט פון ביאַלא.

שוין אין די גאָר יונגע יאָרן איז פישקע געווען טעטיק אין „בונד" — „צוקונפט". וועז ער האָט פאַרלאָזט ביאַלא איז ער געווען אַ מיטגליד אין פאַראיין פון די האַנדלס־אַנגעשטעלטע ביים „בונד" אין וואַרשע און זיך אויסגעצייכנט ביי אַלע אַרבעטן פון „בונד", כאָטש ער האָט שווער געאַרבעט אויף זיין טעגלעכער עקזיסטענץ האָט ער נאָך געפונען צייט צו לערנען און איז אויס־געוואַקסן אַלס אייגער פון די באַוווסטזיניקסטע חברים פון „בונד" אין וואַרשע. וועז די מלחמה איז אויסגעבראָכן איז ער אַוועק אין רוסלאַנד און איבער־געלעבט אַלע שבע מדורי גיהנום, תפיסות, פאַרשיקונג אז״וו.

נאָכן באַקאַנטן שיקאַרסקי־אָפמאַך איז ער מאָביליזירט געווארן אין דער פוילישער אַרמיי, און מאַרשירט פון סטאַלינגראַד ביז בערלין, אַלס פאַרוטשניק, נקמה געגומען פאַרן יידישן בלוט, וואָס איז אומזיסט פאַרגאָסן געווארן.



ביאַלער יידן ביים פרישן קבר פון דעם דערמאָרדעטן פישקע נייטאָן, 1945. אַנטהילונג פון דער מצבה.

געקומען קיין לאָדזש מיט פיל חלומות וועגן אויפשטעלן אַ נייי יידיש לעבן אין באַפרייטן פוילן. ער האָט מאַרשירט אין די לאָדזשער גאַסן, געפאַדערט

געראַנטיקייט פאַר די געבליבענע שארית הפליטה, נאָך דאָן אונטער דער פאָן פון „בונד".

אין 1946, נאָך אַ מאי־פייערונג, איז ער דערמאָרדעט געוואָרן פון דער באַנדיטישער א. ק. אין זיין ווינונג, וועָן ער האָט זיך געפונען אין באַד־צימער, זיי האָבן אַ סוף געמאַכט צו זיין יונג קעמפעריש, ברויזנדיק לעבן.

מיר וועלן אים אייביק געדענקען — אַ קעמפער פאַר פוילנס פרייהייט. ער האָט געגלויבט אין נצחון ביז ער האָט באַצאָלט מיטן לעבן.

כבוד זיין אָנדענקונג!

אליהו

אריה יעקובוביץ

רבנים בעירנו

רבינו מנחם מנדל הלוי פרייז, בעל מחבר ספר תפארת מנחם על מסכת יבמות וכתובות. מחשובי בעלי בתים מעירנו ביאלא שמענו תמיד שהתפארו ודברו קצת בגאוה, שעירנו הקטנה זכתה תמיד לרבנים גדולי תורה שיצאו להם מוניטין בכל הסביבה. הרב מנחם מנדל הלוי זצ"ל מוכר היה כגאון אדיר כבעל מוח חריף ומחודד. ראשו ורובו שקוע בים התלמוד והפוסקים הראשונים והאחרונים. גדולי התורה שמחו להשתעשע אתו בדברי תורה וחלקו לו כבוד גדול כי הכירו בו כתלמיד חכם מובהק, מוחו קולט ומוציא, כל עומק שכלו היה שקוע ומשועבד ללימוד התורה, הוא היה מברר הלכות וגדולי הלמדנים קבלו דעתו הצלולה כי ידעו שיש על מי להסתמך. הוא היה מהרבנים הגדולים בתורה שנתברכה עירנו ביאלא־ראבסקא. במבט ראשון יכולת לעבור עליו בלי שיעורר את תשומת לבך בהופעתו הצנועה, אבל ברגע שנכנסת בשיחה אתו בדברי תורה עומד היית ומשתאה נוכח בקיאות מופלגת כזו בכל חדרי התורה. ספריו החשובים תפארת מנחם על יבמות וכתובות בהופעתם עשו רושם עצום ואז הוא נתפרסם יותר לתהילה ולתפארת כגאון אדיר, כי זה לא דבר קל לחבר פירוש על יבמות, זאת היתה משימה קשה ורבת אחריות, שהרבה גדולים בתורה לא העיזו לקחת משימה כזאת על עצמם. מסופר על הגאון מאוסטרובצה, לפני שנתקבל כרב ואב בית דין בעיר סקירניביץ והוא היה אז צעיר לימים. חלק גדול מעיר סקירניביץ לא הסכימו שסתם יקבלו רב צעיר בלי המלצה מאחד מגדולי הרבנים הגאונים. לצורך זה בחרו בועדה של למדנים גדולים בתורה והם קבעו לנסוע אתו להגאון ר' יהושעלה מקוטנא והוא יבחון אותו, ויתן המלצתו באם הוא ראוי להיות רב ואב בית דין בעיר כזאת כמו סקירנביץ. הועדה יחד עם הגאון מאוסטרובצה נסעו לר' יהושעלה מקוטנא והציגו את הגאון הצעיר כמועמד לרב לעיר סקירנביץ והם בקשו חוות דעתו של הגאון


ספר
תפארת מנחם
על
חשן המשפט
חלק ראשון
חידושים יקרים: מזהב ומפז נחמדים. כפתור ופרח משוקדים. ביאורים נפלאים, נחמדים ונאים. בפלפולים, עמוקים מרובש מתוקים כאשר עיניכם תחזינה מישרים:
מאת
כבוד הרב הגאון, החריף ובקי בחדרי תורות, סיני ועוקר הרים ומחתן זו בזו בסברות, המפורסם לתהלה ולשם ולתפארת, בהתיבודים אשר חיבר ועשה חיל ופעל גבורות, והרפיס מכבר ב' ספרי תפארת מנחם על מסכת יבמות וכתובות, ובעזהי"ת נתקבלו על פני חבל, כשת מוהר"ר מנחם מענדיל הלוי שליט"א היושב בשבת תחכמוני בק"ק ביאלע (ראוסקי יצ"ו:
הובא לבהיד ע"י בית-מסחר הספרים של ר' אברהם יוסף ני קלייגמאן נאלעווקי 41
וואַרשא
שנת תרע"ט לפ"ק

מקוטנא. הוא נתן מבט מקיף עמוק מכף רגל עד הראש על האברך ושאל אותו באיזה מקצועות התורה הוא בקיא, והגאון מאוסטרובצה ענה לו שהוא יודע לתרץ כל קושיות של תוספות על מסכת יבמות. בשמעו התשובה נבהל הגאון מקוטנא לכל הנוכחים. הויכוח בין שתי אריות שרי התורה לקח שעות. גם הלמדנים לא הבינו במה הם שרי התורה מתפלפלים, ובסוף פנה הגאון מקוטנא לאנשי סקירנביץ ואמר להם, הריני ממליץ שהאברך הזה יכול לשמש כרב



די אַלטע ביאַלער רביצין, די פרוי פון מנחם־
מענדל פריים (תפארת מנחם)

בישראל בכל עיר ועיר, כי הוא מלא וגדוש בתורה וביראת שמים והוסיף עליו הרבה שבחים. עם המשל מהגאון מאוסטרובצה התכוונתי להראות שלא קל על מסכת יבמות כי גאון כמו האוסטרובצי ידע לתרץ את הקושיות של תוספות על מסכת יבמות.

רבינו התפארת מנחם היה מתנגד גדול לפרסומים למרות שבחיבוריו עשה חיל ופעל גבורות מכל העולם הגיעו אליו שאלות ותשובות שיחווה דעתו בענינים מסובכים, הוא היה בורח מן הכבוד ולא שם לב שהכבוד רודף אחריו, וזה עובדה מה שמסופר עליו, כידוע הרב בעל תפארת מנחם היה חסיד גור ונסע להרבי רבי אברהם מרדכי זצ"ל. פעם קרה בשבת שהרבי חילק לו כבוד גדול כי הכיר אותו כי גדול בתורה כגאון ובעל מדות טובות, הרבי הזמין אותו לשבת על ידו ונתן לו שריים מהראשונים, וראו החסידים שהרבי מחבב אותו מאוד והתפלאו כולם לאיזה כבוד גדול זכה הרב מביאלא. כשחזר הביתה מהרבי מגור סיפר למקורביו בצער בלתי לנשוא על מה שהרבי חילק לו כבוד, בכאב לב דיבר על זה כאילו ח"ו קרה איזה שהוא דבר רציני. קשה להאמין כמה גדולה היתה דרגת עניוותו. בהרבה מקרים השפיל את עצמו יותר מדי, יתכן מאוד שזה היה יותר מדי השפלה, כי בכל זאת היה תלמיד חכם ומופלג בתורה. כשנכנסו אנשים פשוטים, הוא דיבר אתם כחברים ולקח מהם סיגרה, וככה חשבו שאין צורך להתנהג בכבוד ובדרך ארץ כלפי הרב, בכל זאת כתוב שתלמיד חכם מותר לו להשתמש בשמינית שבשמינית של גאוה, שלא יהי מושפל בעיני הבריות.

כדאי להביא הסיפור מה שקרה פעם עם החפץ חיים זצ"ל. לח"ח נזדמן פעם לנסוע עם עגלון לראדין עיר שחפץ חיים היה גר, והעגלון לא הכיר אותו. שהתחילו לנסוע שאל הח"ח לעגלון בשביל מה הוא נוסע לראדין, והעגלון ענה שהוא נוסע לצדיק! לאיזה צדיק? שאל הח"ח. להצדיק הידוע שגר בראדין וקוראים לו החפץ חיים. זה גם כן צדיק ענה לו בליגלוג. בשמעו דבורים כאלה כיבד העגלון לח"ח עם השוט כהוגן. בהגיעם למחוז חפצם, כשראו אנשים שהח"ח בא כרגיל, התאספו בהמונים ותיכף נעשה דוחק מקהל אנשים שכולם ניגשים להח"ח מי בשלום עליכם, ומי בשואל בשלומו. העגלון עומד ומתפלא, מה פה קורה? ואחרי שאמרו לו שהאיש הזה שהוא נסע אתו זה הוא הח"ח בכבודו ובעצמו, הוא התעלף במקום, וביקש מהח"ח שימחול לו, ועל זה אמר לו, שלא העגלון האשם, כי לא כל מקום מתאים תמיד להשפיל את עצמו יותר מדי, כי הפעם הוא האשם. באם הרב כאיש ציבורי רוצה לא להיות מכובד מהציבור, מוטב להשפיל את עצמו כמו שעשה הרב הבעל תפארת מנחם. זוכרים כולם את העניוות שלו, שהיתה יותר מדי, בגלל זה התחצף הקהל נגדו, כי היה רגיל לקבל על עצמו כל מיני עלבונות, צעקות ואפילו לא לענות מלה אחת. הוא היה הגורם שהקהל היה כבר מחונך שאין צורך לכבד לרב ואין צורך להתנהג בדרך ארץ.

זוכרני שפעם איחר הרב לבוא לבית הכנסת להתפלל בשבת, קמו צעקות מהקהל, כאילו קרה איזה אסון, והוא אף מלה אחת לא ענה להם. אחרי התפילה הוא סיפר שהיות והוא עיין במדרש וזה היה פרשת נשא שהמדרש רבה היא הרבה דפים ושכח קצת, שכבר הגיע הזמן להתפלל. יתכן מאוד שזה היה שגיאה מצדו, כרב אסור היה לו להשפיל את עצמו ובגלל זה הקהל לא התחנך לכבד את הרב כמו שמגיע לכבד תלמיד חכם.

הייתי צעיר למדי שאוכל להרחיב את היריעה ולכתוב קווים לדמותו וזה שיאני כותב זה רק מעט מן הזעיר. שבקטנותי קלטתי מפי אנשי הרוח בעירנו. כי אחרי שספרו תפארת מנחם יצא לאור, נחשפה דמותו הגאוני. שמעתי שהיה לו זכרון להפליא. היו מקרים שדפים שלמים קרא בעל פה מה שכתוב בספר. פעם התקיים דין תורה אצלו, והיה ענין לגמרי מאוד מסובך, והוא אמר שכל הענין הזה נמצא בספר, וזה כבר שלושים שנה שלא החזיק הספר בידו והראה באיזה מקום נמצא הספר, ובאיזה דף אפשר למצוא כל הענין המדובר. הרבה שאלות ותשובות הגיעו אליו מכל העולם, הלמדנות שלו היתה משתקפת בעיקר בבקיאות ובחריפות במוח מחודד וזכרון חזק. הוא היה כבור סיד שאינו מאבד טיפה. כמה בחורים חריפי מוח למדו אצל הרב, אחד ביניהם היה אברהם ווניארקא מזירדוב. הוא היה מסוגל לקלוט כל שיעור או אפילו דרשה של הרב ואחר כך לחזור בה. הוא היה בעל מחבר ספר „נירות דועכים". לפני ארבעים שנה קראתי את הספר שנכתב ביידיש. הייתי כבן חמש עשרה מתי שהרב התפארת מנחם זצ"ל נפטר באופן פתאומי והוא היה בגיל שבעים. פטירתו עשתה רושם עצום, הרבה רבנים וסתם אנשים וגם הרבי ר' יוסף מאמשינוב באו להשתתף בהלוויתו והספידו אותו בבית הכנסת. ההספד של הרבי מאמשינוב היה בבכיות גדולות, הוא אמר בין היתר, שהיה לו שכן גאון וצדיק והעולם לא ידע כמה הוא היה גדול בתורה.

לא עבר הרבה זמן אחרי פטירתו התפתח והתפשט מחלוקת עצומה בכל העיר, היות ומקובל היה מכל הזמן שרבנים בעירנו היו פעם חסידי גור ופעם חסידי אלכסנדר. פעם היה ר' שמעון וולשצבר חסיד אלכסנדר. שוב הרימו הראש חסידי אלכסנדר ביחד עם חסידי אמשינוב והביאו רב חסיד אלכסנדר בעל הופעה נאה והיה לו פה מפיק לדבר. בשבת הראשון הצליח למשוך את קהל האנשים הפשוטים בעלי מלאכה, כי הוא ידע כיצד לדבר אתם על מנת למצוא חן בעיניהם. חסידי גור הם שוב פתחו בחזית שניה, והם הביאו את המורה הוראה הרב מנחם מנדל ליפשיץ מראווא כמועמד לרב. והם באו בהצעה כזאת. היות והרב השאיר אלמנה צעירה היא היתה האשה השניה של הרב ונשארה עם ילדים קטנים, ורצו

שהרב ר׳ מנחם מנדל — הוא היה אלמן — שיתחתן עם האלמנה והכסא רבנות בביאלא רצה כנדוניא. אש המחלוקת גדלה מיום ליום. וגדולה היתה שנאת אחים, בין חסידי גור מצד אחד לחסידי אמשינוב ואלכסנדר ובעלי מלאכה מצד השני. הצלחתו של הרב המועמד של חסידי אמשינוב ואלכסנדר גדל מיום ליום. הרב יצחק נתן שטאַרק קראו לו, הוא היה מקודם רב בעיירה קטנה בגליציה סקאלא, הוא הצליח מאוד למצוא חן בעיניהם של אנשים פשוטים והם חיש מהר התדבקו בו. בשבת הוא ניהל שולחנות וחילק שריים, והם כולם באו ונהנו מאוד, כי הוא היה בעל הדרת פנים והוא רכש לעצמו כבוד. במקום שהוא עבר כולם עמדו עד שחזר למקומו. הוא ניהל את הרבנות ברמה יותר גבוהה ובלי השפלה וענוות יתר כמו הבעל תפארת מנחם.

לצערי אין לי תאריכים כמה זמן למשל הבעל תפארת מנחם ישב על כס הרבנות בביאלא, וכמה זמן שימש הרב נתן יצחק שטארק כרב בעירנו ביאלא. כשעזבתי את ביאלא בדרך לארץ ישראל לא תיארתי לעצמי, שאני הקטן אצטרך פעם לכתוב זכרונות על ביאלא ועל רבנות ביאלא. נפרדתי מהרב והוא איחל לי הצלחה בארץ האבות. פעם קראתי בעתון באופן ספונטאני שהרב שטארק נסע לווינא להבראה, ושם הוא חלה ונפטר בווינא. מתי זה היה גם לא אוכל לזכור.

יהי זכרם של כל קדושי עירנו מבורך לעולמי עולמים.

אריה יעקובוביץ

ר׳ משה קוצקער

נישטאָ איינער פון ביאלא וואָס זאָל נישט וויסן ווער עס איז געווען ר׳ משה קוצקער. עס איז אַ זעלטענהייט, אַז ביי איין מענטש זאָל זיך קאָנצענטרירן אַזוי פיל פּעאיקייטן, כשרונות וויי ביי ר׳ משה קוצקער. געווען איז ער אַ מענטש, וואָס איז געווען אַ פּאַרגעניגן אים אָנצוקוקן, ווי מען זאָגט, אַז די שכינה האָט געוואָלט אויף זיין פּנים.



יוסף מאיר שמש פון דער שול מיט זיין פרוי

ר׳ משה קוצקער איז געווען חזן, שוחט לאַנגע יאָרן אין ביאַלא. ער איז געווען אַ בעל קורא אין שול און אַ שטענדיקער בעל תפילה.

שוין אַדורך מער ווי דרייסיק יאָר, אַבער משה קוצקערס דאָוונען קאָן מען

נישט פֿאַרגעסן. וועט שמועסט נאָך דאָס דאָוונען ימים טובים. דער הנני העני ממעש פון מוסף אין דער לכן אבקש ממך אלקי אַברהם אלקי יצחק ואלקי יעקב. דאָס מתיקות איז גוט אייגנגעקריצט אויף לעולם ועד.

איך האָב געהערט דורך די 30 יאָר פֿאַרשידענע חזנים און בעלי־תפילות. אָבער אַזוי געשמאַק ווי דער קול־נדרי פון ר׳ משה קוצקער הער איך נישט מער. ער האָט געהאַט אַ זעלטן שיין קול, וואָס מען האָט געקאָנט הערן פון ווייט. דורך פיל יאָרן האָט נישט פֿאַסירט, אַז ר׳ משה קוצקער זאָל זיך אַמאָל טועה זיין און זאָגן אַ גרייז. אָדער אַלס בעל־קורא — מען זאָל אים כאַפּן ביי אַ גרייז. ער האָט געהאַט אַ ריזן־שטימע.

דערצו איז ער געווען אַ שיינער תלמיד חכם.

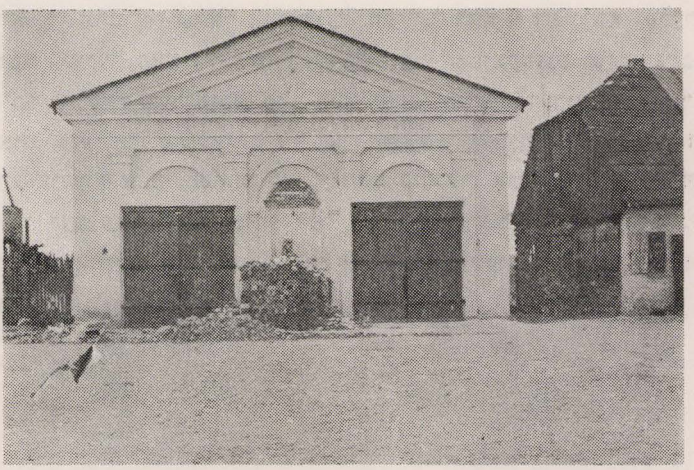
ווען ר׳ משה קוצקער האָט געלערנט אַ בלאַט גמרא איז געווען וואָס צו הערן. ער האָט געהאַט אַן אויסערגעווייגלעכן טאַלאַנט צו געבן צו פֿאַרשטיין. ער איז געווען אַ גרויסער בעל מסביר און אַליין געקאָנט גוט. עס איז נאָר געווען אַ שאָד, וואָס די צייט איז אַדורך אַזוי שנעל, ווען ער האָט אַ דף גמרא געלערנט.

ר׳ משה קוצקער האָט זיך מיט אַלץ, וואָס ער האָט געקענט אויסגעצייכנט: אַלס בעל־תפילה, אַלס בעל־תוקע, אַלס בעל־קורא. ווען עס דערנענטערן זיך די ימים נוראים, אַלע יאָר, פֿאַרבענקט זיך נאָך דער פֿאַרגאַנגענהייט, ווען מען האָט זיך געקענט צוהערן צו די תפילות פון ר׳ משה קוצקער. אָבער ליידער איז זייער שווער וועגן דעם צו טראַכטן, ווייל דער פינצטערער גורל האָט קיינעם נישט אויסגעמיטן און אויך משה קוצקערס גורל איז נישט געווען בעסער פון אַ צווייטן און אף איש לא יודע קבורתו של משה.

אריה יעקובוביץ

בתי כנסת ובתי תפילה בעירנו

הבית הכנסת היחידי שהיה בעירנו היה משמש מקום לתפילה לכל בני העיר, לחסידים מי שרצה לבוא ולהתפלל ולכל יהודי, כי בכל העיר התפללו נוסח ספרד. מקום מיוחד בשביל נשים היה בבית הכנסת עזרת נשים. על יד



די פאַדער־וואַנט פון אונדזער שול, פאַרוואַנדלט אין אַ סקלאַד פון סחורות

בית הכנסת היה מקום שנקרא „פאַליש", שם תמיד התפללו המנין הראשון. בראש המנין הזה עמד מנדל רוזנפרל ושמואל אלי פרנק. בחורף בעת שהקור הגיע לשיאו, הפסיק הקהל להתפלל בבית הכנסת ועבר בשבתות להתפלל בפאַליש. בעלי תפילה בראש השנה וביום כיפור ובכל החגים היה משה משה ווּבר קצקר.

בראש השנה ויום כיפור התפלל פסוקי דזמרה ר׳ יוסף שוחט. אחרי שהוא נפטר ירש בנו ר׳ אברהם אליהו. לשחרית היה בעל תפילה קבוע ר׳ יידל גביאזדה, הוא הגיע לזקנה מובהקת ולא היה זקוק למשקפים. אחריו התפלל שחרית אלימלך גולדברבג. מוסף ראש השנה ויום כיפור ר׳ משה קוצקר. הוא היה מדריך כמה תלמידי בית ספר שיעזרו לו וגם הבנים שלו ויוסל מאיר השמש שהוא עזר לשיר, חשבנו תמיד שבית הכנסת מתרומם למעלה. יום כיפור נעילה היה שייך גם כן למשה קוצקר, אבל אחרי שהרב מסקאלה היה רב בביאלא הוא היה מתפלל נעילה. בחגים היה מתפלל גם כן ר׳ משה קוצקר וגם בשבתות, ונוסף היה ר׳ ישראל אברהם פלוצקי העיור וגם משה וולף וגם אלימלך גולדברג מחוץ שבאו אורחים.

בית החסידים דגור היה המקום השני לתפילה, שם התפללו לפי נוסח גור הבעל מוסף בראש השנה ויום כיפור היה ר׳ אבריהם ארליך.

המקום השלישי היה חסידי אמשינוב ואלכסנדר, הבעל תפילה העיקרי היה ר׳ חיים זליג פלאכטה ושמואל יעקיל.

גם במועדון של ה״אַנדווערקער פאַראיין״ זה אולם גדול היה גם שם התפללו אבל לא באופן קבוע.

היה גם בית חסידים של גרודזיסק בביתו של ר׳ אברהם לבקוביץ, שם היה מנין בצימצום בראש של ר׳ בונים שלמה.

מנין גדול התפללו אצל גבאי החברה קדישא שמואל זאנויל המל.

גם אצל גודל לסקי היה מנין בכל שבת בראשו של ליפה׳לה העגלון.

בארגון צעירי אגודת ישראל היה מנין שהתפללו בשבתות וזה הכל.

גם אצל ר׳ בריל בונים התפללו אנשי אגודת ישראל, ובליל ששי למד ר׳ משה קוצקר חומש עם מפורשים. היותר מבוגרים של עירנו זוכרים שאצל ר׳ דוד גרינוולד היה מקום מיועד לתפילה, שהתפללו אצלו אנשים שונים.

היה מקום מיועד לתפילה, שהתפללו אצלו אנשים שונים.

בכל המקומות הנזכרים, התפילה היתה מיועדת לגברים, ואילו לנשים רק בבית הכנסת.

רכוש הקהילה

בית הכנסת בעירנו היה בנין שבנו לפני מאה שנים והיה זקוק להרבה תיקונים. היו זמנים שהגשם חדר לבפנים ולא היה אפשרי לתקן, כי ההכנסת מהקהילה היו מעטות, ואף פעם לא קרה שמישהו יעשה בהתנדבות מה שהוא. היה מאוד לא נעים בזמן שירד גשם חדר הגשם לפנים. בשנים האחרונות תוקן הגג מפח וזה היה כבר בזמן האחרון.

ממול לבית הכנסת בחצר היה פעם בית המדרש שעמד הרבה שנים והיות ואף פעם לא נעשה תיקון הבנין התמוטט לגמרי ונשאר מגרש ריק כל השנים ואף אחד לא חלם לבנות פעם בנין חדש.

גם בית המרחץ היה בנין מיושן והיה צורך בתיקונים, וכל פעם קרה שהדוד התקלקל ותמיד זה קרה דווקא בחורף.

ביאלא היתה קהילה מאוד עניה.

על יד בית המרחץ היה חדר נוסף, החדר הזה היה תמיד מיועד בשביל אורחים, ושמה היה תמיד מלא אנשים עניים שהיו מחוסרי דירות.

בבית המרחץ תמיד התלוננו שחסר סדר, לפעמים נשבר הדוד שחממו בו את המים ולקח הרבה זמן עד שתקנוהו.

היה בלן שקיבל משכורת זעומה והיה חי רק מזה ששירת את הקהל.

היתה חברה קדישא בביאלא שלא היה להם שום רכוש. שמואל זיינבל האֶמעל היה גבאי בחברה קדישא כל השנים.

בית הקברות בביאלא היהי שטח ענקי ולא היה גדר, כי השטח היה יותר מדי גדול על מנת שנוכל לעשות גדר. רק נעשו חפירות עד 3 מטר וזה החזיק זמן מה ותמיד היה טעון תיקון.

בבית הקברות הישן מצאו מצבות עתיקות משנת תק"כ. אני מצאתי, ולפי גירסא ששמעתי מצאו מצבות הרבה יותר עתיקות.

א. י.

אריה יעקובוביץ (פתח תקוה)

הרבי ר' אברהם משה מפשיסחא זצ"ל

יומא דהלולא של הצדיק הרבי ר' אברהם משה מפשיסכה, בנו של הצדיק הרבי ר' בונם מפשיסכא זצ"ל הוא ביום ר"ח טבת תקפ"ט. זכתה עירנו, ביאלא־רבסקה, השוכנת בין הערים אמשינוב סקירניביץ וראווא־מזוביצקה בפולין הקונגרסאית, שצדיק וקדוש זה מצא מנוחתו בה.

מזקני העיר שמעתי תמיד הרבה ספורים על הצדיק ר' אברהם משה'לה. והם ידעו לספר איך זה קרה שצדיק זה בא לעירנו ונפטר בה בדמי ימיו.

שמעתי מזקן אחד, קרוב לתשעים, שהוא בעצמו הכיר את הצדיק ר' חיים מאיר יחיאל ממוגלניצא זצ"ל, שקראו לו השרף ממוגלניצא. והזקן הנ"ל סיפר שהוא שמע מזקנים מדורות הקודמים, אודות הצדיק ר' אברהם משה זצ"ל. וכך המשיך לספר: ביום חתונתו של ר' אברהם משה שהתקיימה בפשיסכה, שלחו אביו הרבי ר' בונם, לבית החיים בפשיסכה, על קבר גדול אחד, שיבקשו בשמו על החתונה. והנה קרה שבנו החתן טעה והלך לקבר אחר הסמוך לקברו של הגדול הנ"ל, ואמר שם דברי ההזמנה מאביו הקדוש, ותיכף נוכח לדעת שהוא טעה והוא עומד על יד קבר אחר. ואמר: טעיתי ולא על כבודו חשבתי והלך אל הקבר שנשלח בשם אביו, ואמר שם דברי הזמנת אביו הנ"ל. בבואו חזרה הביתה, אמר לו אביו הרבי ר' בונם, איך העזת לבייש איש צדיק וקדוש אשר היית על קברו והזמנת אותו, ושוב אמרת שלא כוונת עליו לכן בזאת יכופר עונך שלא תזכה להקבר בבית החיים הזה, מפני הבושה שגרמת לאיש צדיק הקבור כאן. וככה היה.

בי"ב אלול בשנת תקפ"ז, נתבקש הרבי ר' בונם לישיבה של מעלה. ולאחר מכן נתפלג קהל חסידיו לשתי כתות. החלק הגדול נטה אחרי הגאון החסיד ר' מנחם מנדל מקוצק זצ"ל וחלק נמשך אחרי הצדיק המופלא ר' אברהם משה, בנו של הרבי ר' בונם שמילא את מקום אביו בפשיסכה.

רבינו הקדוש הנ"ל היה איש צדיק וקדוש. בתחילה לא רצה לקבל את ההנהגה, באומרו שלא רואה אריכות ימים לעצמו, דבר שנתקיים לדאבון לב. הוא לא

האריך ימים אחרי פטירת אביו ורק שנתים ניהל את העדה הקדושה, תלמידיו הגדולים היו הסבא קדישא מורקה והרבי ר' פייוועלי מגריצא זצ"ל. כשגדולי חסידיו ומעריציו אמרו תורה בשמו כינו אותו בשם העילוי הקדוש, והחסידים ספרו שאביו הרבי ר' בונם אמר עליו שגנב נשמתו מתחת כסא הכבוד. עבודתו הקדושה היתה באמירת תהילים. כמה שעות ביום ובלילה אמר תהלים בהתלהבות גדולה ובקדושה ובטהרה...

בעת הסתלקות אביו, רבינו הקדוש היה מעשהי נורא, ר' אברהם משה היה איש חלוש והיו לו טרדות רבות מאנשים שבאו אצלו עוד בחיי אביו הקדוש. לכן ציווה לו אביו הקדוש שיקבע דירתו רחוק מעט ממנו. ונתן לו שמש ר' יודל שדליצר ז"ל, שלא יתן לקהל להיכנס אצלו. אביו הקדוש נפטר בי"ב באלול שהי' אז ביום ג'. בערב שבת הקודם קרא ר' אברהם משה לשמשו ר' יידל שדליצר הנ"ל שילך עמו לביקור חולים לאביו. וכאשר בא אצלו ראה שהי' מתפלל מנחה ותיכף מעריב, והביט בצורת קדשו של אביו והבין אשר קרוב הוא להסתלקותו. ונפל רבינו ר' אברהם משה על הארץ ונתעלף. ר' יודל משמשו ראה זאת וברוב יגיעות הקיצו ולקח אותו לביתו. וכבר קידש היום ולקח יין ושפך לתוך הכוס וצוה לר' יודל שיעשה קידוש ויוציאו כדי חובת הקידוש. ואמר לו בזה לשון קדשו: הנה אני שוכב לישון ולא תקיץ אותי בשום אופן, אפילו אם אדם חשוב יבוא, או אפילו ח"ו מה שיהיה', אתה תעשה שלך ולא תעירני בשום אופן. והשמר והזהר בל תשנה מה שאמרתי לך ושכב לישון, וישן כל השבת ויום א' ויום ב', עד יום ג' בבוקר אז נעשה רעש בעיר שאביו רבינו הקדוש קרוב להסתלקותו. וכולם ראו שבנו הקדוש אינו שם, ורצו אצלו לקרוא אותו לאביו. אולם ר' יודל לא הניח להקיצו, ואחר כך ראתה אמו ורצתה להקיץ את בנה, וגם לא הניח ר' יודל הנ"ל להקיצו, באמרו כי הנו מצווה מפה קדשו שבשום אופן לא יקיצנו. הלכה אמו הצדיקה ובקשה את רבינו הקדוש מוורקה שהוא יבקש עבורה מר' יודל שיניח אותה להקיץ את בנה הקדוש, שהוא בן יחיד, שיהיה אצל אביו הקדוש בעת פטירתו. והשיב לה רבינו הקדוש מוורקה, תאמיני לי באמת, אם תדרשי ממני שאשליך את עצמי לים הייתי מציית לכם, וזה הדבר שאיני יכול, כי הוא עוסק עם מלאכים ושרפים, ואין אני יכול להתערב בזה.

וברגע שנפטר אביו הקדוש, התעורר רבינו הקדוש ר' אבהם משה ואמרו לו. והוא לא דיבר מאומה. לא הלך לשם, רק ציוה שבעת הלויה יקראו אותו וכך היה', והוא הלך עד סמוך לביה"ע ולא נכנס פנימה, וזה פלא גדול.

אחרי פטירת הרבי ר' בונם עלה הר' אברהם משה על כסא אביו הקדוש

וניהל העדה הקדושה בפשיסכה, הרבה מגדולי דורו ראו בו איש צדיק וקדוש. נבואתו שלא יאריך ימים נתקימה. זה קרה בערב שבת, ז' חנוכה, בבוקר השכם. הוא נסע עם אמו הצדיקת, לא ידוע היה לאיזה עיר היה מחוז חפצו להגיע. באמצע הנסיעה בעגלה הרגיש ברע והוא ביקש מהעגלון לנסוע אתו למקום הקרוב ביותר. והוא אמר לאמו שיש לו חשק למות. אמו אמרה לו כי שמעה מאביו שלמות צריכים ללמוד, על זאת ענה לה, שכבר למד. בהגיעו לביאלא, המקום הקרוב ביותר, קיבל חום גבוה, בלתי־אנושי. הביאו אותו לאכסניה, ובעלותו על המטה מסר נשמתו הקדושה לאבינו שבשמים, ורק בן שלושים ואחת שנה לפטירתו.

כשהניחוהו בקברו, תוך כך הגיע ר' פייבילה אבד"ק מגריצא זצ"ל, ויופי תוארו של הצדיק הי' כאילו חי. צעק ר' פייבילה במר נפש, חבל על האי שופרא דבלי בארעא ונתאלם ל"ע, ועד ליום ראשון לא היה יכול לדבר עוד. ואמר הרה"צ מוורקא זצ"ל שביום ראשון יהי פה לאבל. וככה זכתה עירנו זכיה גדולה, שצדיק קדוש זה מצא בה מקום מנוחתו. בבית העלמין הישן עמד "אוהל" בקברו, ששימש יותר ממאה שנה מקום קדוש לכל העיר, שבאו תמיד להשתטח על קברו. ומנהג קדוש היה מקובל שכל עיו"כ באו רוב אנשי העיר לקברו של הצדיק, לבקש שימליץ טוב לכולם שיזכו ביום הדין וגמרו כל התהילים בצבור. ונר תמיד היה דולק על קברו, בלי הפסק. שמרו על כך החסידים מבית החסידים דגור בעירנו, ביחוד התנדבו להדלקת נר התמיד הבחורים שהתיצבותם לצבא חל באותה שנה. בית הקברות בעירנו הי' מרוחק מהעיר מרחק של 3 קילומטר, ולא היה גדר מסביב ביה"ק רק תעלה חפירה והמקום גבל בשדות מרעה. השכנים הפולנים עשו צרות, פרצו את התעלה ושברו הרבה פעמים מצבות. את שער הכניסה שברו ושרפו וזה היה לנס שה„אהל" אף פעם לא נפגע, למרות שהמקום היה ההפקר בלי שמירה.

זוכרני שזה היה בקיץ תרצ"ג, בא לעירנו נכד של הצדיק ר' אברהם מעיר אוטבוצק. הייתי נוכח בזמן שנכנס לאהל של זקנו הרבי ר' אברהם משה וסגר את עצמו. אנחנו הבחורים המלוים אותו רצינו לראות מה שהוא עושה בפנים. וראינו שהוא מודד את עצמו במקום ע"י הקבר שהיה צר מאד. ואחרי זמן פחות משנה הוא נפטר בעיר אוטבוצק והביאו אותו להיקבר בעירנו ע"י זקנו הצדיק. מענין במשך כל השנים לא נקבר אף אחד מצאצאי הצדיק ע"י קברו.

גורל העיר ביאלא — כגורל כל הערים בפולין. יד הצורר הגיעה גם לשם ושפכה דם נקי של אנשים חפים מפשע.

יותר מאלף נפשות מנתה עירנו ביאלא. החיים בעיר, ההוי הדתי, מוסדות התורה, התמסרות של אחד לשני, כל הדברים הנ"ל היו לשבח בכל הסביבה.

אנשי העיר כמשפחה אחת. כל אחד דאג לשני ועזר לו בכל מקרה, שלא יבוא. בית הכנסת ובית החסידים היו מפגש של רוב אנשי העיר, בלי הבדל בין סוחר לבעל־מלאכה. ידעו כולם לבוא להתפלל בצבור בבקר ובערב.

בית החסידים דגור היה מקום ללומדי תורה, שלא נפסק בו קול התורה יומם ולילה. עשרות בחורים התחנכו במקום תורה זה ובהתנהגותם התורנית שימשו לדוגמא.

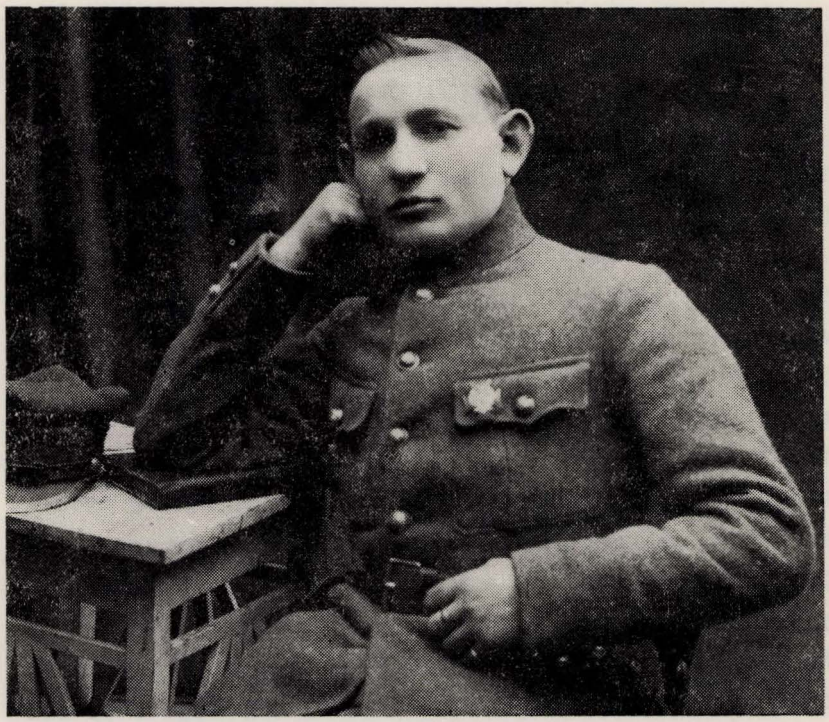
קיום מוסדות החנוך „בית יעקב" ותלמודי תורה נעזר ע"י כל תושבי העיר. השבת והחג היו מוכרים בכל בית יהודי ואפילו אלו השתייכו למפלגות חילוניות באו בכל שבת וחג לבית הכנסת.

מזל מיוחד היה לעיר, שעל כסא הרבנות ישבו תמיד רבנים חשובים וגדולי התורה. הרב האחרון שהכתרו היה הרב מנחם מנדל פריז, בעל „תפארת מנחם" על יבמות ועוד ספרים. נפטר לפני שלושים ושתים שנה. אחריו כיהן כרב הרב נתן יצחק שטרק מעיר סקואלא. נפטר לפני פרוץ המלחמה.

בכניסת הנאצים עשו קץ לחיים היהודיים בעיר, בה ישבו מאות בשנים. רק יחידים נצלו בדרך נס. אלא אחד מהיהודים שומרי התורה לא נשאר. לפי ידיעות שקבלנו לא נשאר אף יהודי לגור בעיר ביאלא. והעיר התרוקנה מכל תנועה של יהודים.

ה' ינקום דמם.

המאמר הזה של אריה יעקובוביץ היה מודפס „בשערים", עתון יומי ב' טבת תשכ"א.



משה הערשקאָוויטש — פון די ערשטע גרינדער פון דער ציוניסטישער
אָרגאַניזאַציע אין ביאַלאַ־ראַווסקאַ

פריידנרייך אליהו (תל-אביב)

דאָס יידישע געזעלשאַפטלעך-פאַרטייאישע לעבן אין ביאַלאַ-ראַווסקאַ

אויף וויפל מיין זכרון וועט מיר דערמעגלעכן, וועל איך זיך באַמיען צו באַשרייבן דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן אין ביאַלאַ-ראַווסקאַ ביז איך האָב פאַרלאָזט ביאַלאַ, אין אָקטאָבער 1934.

ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה האָבן אין ביאַלאַ נישט עקזיסטירט קיין שום געזעלשאַפטלעכע, פאָליטישע און קולטורעלע אַרגאַניזאַציעס. דער אַמאָל האָט געהאַט זיין גייסטיקן צענטער אין דער שיל, בית-המדרש, חסידים-שטיבלעך א. א. וו. דאָס זענען געווען די איינציקע ערטער, וווּ דאָס שטעטל — דער עלטערער דור און די יוגנט — האָבן געשעפט זייער גייסטיקע יניקה.

דער בית-המדרש האָט זיך געפונען אין זעלבן הויז פון רב, נאָענט צו דער שיל. אויסערלעך איז דער בנין געווען אָפגעלאָזט, נישט געהאַט קיין היגיענישע אייניריכטונגען, אין די פענצטער, אין גרעסטן טייל אויסגעהאַקט די שויבן, אָבער דאָך האָט זיך דאָרט געפילט אַ האַרציקע וואַרעמקייט. דער גאַנצער אָרום איז געווען דורכגעדרונגען מיט היימישקייט און יידישקייט. נאָך מנחה-מעריב האָט מען אַ ביסל געשמועסט וועגן וועלט-זאַכן, דערציילט נסים-ונפלאות פון גוטע יידן, רבנים, שדים, רוחות א. א. וו. די געשפרעכן זענען פאָרגעקומען ווינטער ביים אייגעהייצטן אויוון. די אָרעמעלייט האָבן זיך פשוט דערקוויקט. דער בית-המדרש איז געווען דער מקום מקלט פאַר אַלע אָרעמע, פשוטע פאָלקס-יידן און בעלי-מלאכות.

אין בית-המדרש פלעגן יידן אַריינכאַפן אַ קאַפּיטל תהילים, געהערט אַ דרשה פון אַ גוטן מגיד, אַ קדושה, אַ ברכה, געכאַפט אַ טרינק-בראַנפן ביי אַ יאָרצייט. אַ גאַנצן טאָג פלעגן דאָרט לערנען יונגעלייט אונטערן אויפזיכט פון רב.

„ידישע יונגעליט אין ביאלע. עס זיצן פון לינקס: שראלקע ניימאן, פישקע ניימאנס פאפער, ישראלקע מאלכעס. יחזקלס גאלדבערג (הירש אין קאנאדע), אנשל גוריאודע, איזיק גאלדבערג (דערשאסן אין סאוויעט־רוסלאנד), יאסל צוקער, מענדל שפיינמאן (דאזיגער אין דער קהילה), פערל מלכה פיינער, יחיאל וועבער, יוכבד בלאשטיין (איניקל פון „חפארת מנחם") יאמע גאלדבערג

אין די חסידים־שטיבלעך זענען זיך צוזאַמענגעקומען די מער בעל־הבתישע מענטשן. זיי האָבן זיך געהאַלטן פאַר די שטעטלדיקע דעה־זאָגערס, מיחוסים. דער סוג חסידים, איבערהויפט די גערער, האָבן געקוקט אויף די פֿשוטע אַרבעטס־מענטשן מיט ביטול. מיט איין וואָרט — מען האָט זיך מיט זיי געשעמט, אויסגעמיטן זיך מיט זיי צו טרעפֿן. צווישן די צוויי לאַגערן האָט זיך געפילט אַ שטאַרקע מחיצה.

בכלל איז געווען איינגעפירט, אַז לערנען אַ פאַך איז נידעריק פאַרן כבוד, כאָטש אויב עס גייט אין רייכקייט — זענען ביידע לאַגערן געווען גרויסע קבצנים.

דאָס איינציקע וואָס ס׳האָט פאַראיניקט דאָס שטעטל איז געווען אַ לויה אָדער אַ חתונה. דאָ האָט ס׳גאַנצע שטעטל צוזאַמען געטרויערט און צוזאַמען זיך געפרייט.

אין שטעטל איז אַלץ געווען טראַדיציאָנעל און יידישלעך. אויך האָבן יידן געטראָגן ספּעציעלע קליידונג. אַ גאַנצע וואָך אַ ציגן־כאַלאַטל, שבת אַן אָפּגעהאַקט יופּיצל מיט אַ יידיש היטעלע. אַ יונגערמאַן, וואָס האָט געטראָגן אַ קורצן אָנצוג מיט אַ קאָפּעלוש וואָלט זיך נישט דערלויבט אַריינצוגיין אין גערער־שטיבל, אויף אַזאַ איינעם האָט מען געקוקט אַזוי ווי ער וואָלט אַראָפּ פון דרך הישר רל״צ. קיין גוטס וועט מען שוין פון אים נישט דערוואַרטן. דער דאָזיקער לעבנס־שטייגער האָט אָנגעהאַלטן biz 1914.

וען די ערשטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן האָט מען, לויט אַ דעקרעט פון צאַר ניקאָלאַי, אַרויסגעטריבן אַלע יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך קיין וואַרשע, בתוכם אויך פון ביאַלאַ־ראַווסקאַ. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן ווי מיינע עלטערן האָבן געדונגען נחמלה בעל־עגלה מיט אַ פערד און וועגעלע און אַרויפגעזעצט 8 קינדער מיט די עלטערן; אין אַ פראָסטיקער נאַכט געפאָרן קיין וואַרשע און געווארן היימלאָזע. נישט קיין עסן, נישט קיין קליידונג. במשך פון 48 שעה האָבן אַלע יידן געמוזט פאַרלאָזן דאָס שטעטל, אַלץ איבער־געלאָזן און אין וועג. איך אַליין, נאָך אַ קינד, האָב געזען ווי אויף דעם גאַנצן וועג איז געווען נאָר מיליטער, וועלכעס האָט אונדז נאָכגעשריען „יעוריי״. אין וואַרשע זענען מיר געווען אין די יאָרן 16 - 1915 און דאָן צוריקגעקומען אין שטעטל, וועלכעס איז געווען די גאַנצע צייט יידן־ריין.

די דייטשן האָבן דאָן באַזעצט גאַנץ פוילן און יידן האָבן אָנגעהויבן פון דאָס ניי אויפבויען די פאַרלאָזטע היימען. נישט לייכט האָט זיך דאָס געמאַכט.

אַזוי איז שוין דער גורל פון יידישן פֿאָלק — עס מוז יעדעס מאָל אָנהויבן פון דאָס ניי.

נאָכן צוריקקומען פון וואַרשע האָט דאָס שטעטל באַקומען אַ צווייטן אויסזען. די דייטשן האָבן מאָביליזירט יידישע מילין און אָנגעהויבן פּריש אויפצולעבן דאָס שטעטל. די יוגנט האָט זיך אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן אין פּריוואַטע שטיבן, שפּעטער אין דער אָרגאַניזאַציע. דאָס האָט אַזוי געדויערט ביז ס׳איז געשאַפֿן געוואָרן דער ערשטער קולטור־פּאַראיין. אַלע פּאָליטישע גרופּירונגען האָבן זיך געפונען צוזאַמען אין דעם פּאַראיין. קיין פּאָליטישע אַרבעט האָבן די דייטשן נישט דערלויבט, נאָר קולטור־אַרבעט.

אין ביאַלאַ זענען געווען צוויי זשאַנדאַרמען, איינער האָט געהייסן גרייעק, אַ גרויסער אַנטיסעמיט און דער צווייטער אויגוסט. דאָס גאַנצע שטעטל האָט פּאַר זיי געציטערט.

מיט פּרנסה איז געווען זייער שוער, געווען שטיבן, ווו מען האָט פּשוט געהונגערט. יידן האָבן געפּירט עסנוואַרג פון איין שטעטל אין צווייטן, „געטריבן" בראָנפן. די צייטן זענען געווען זייער שווערע.

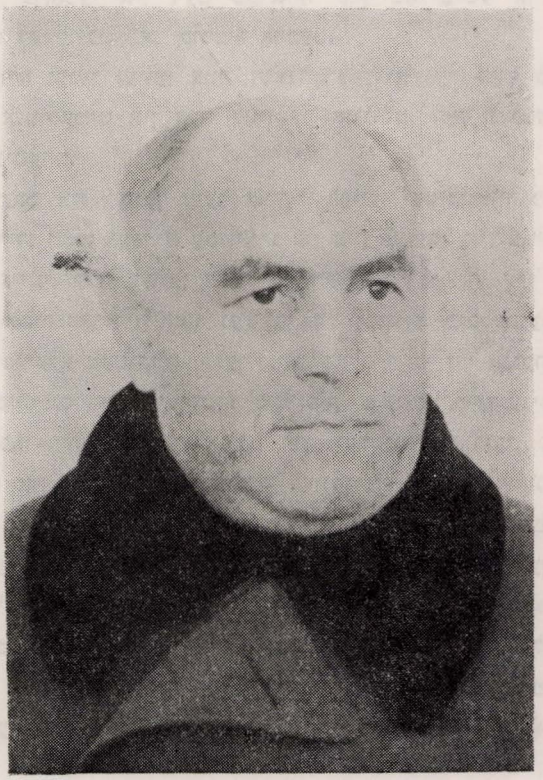
דער קולטור־פּאַראיין האָט געשאַפֿן די ערשטע ביבליאָטעק און געפּירט אַ שיינע קולטורעלע טעטיקייט, אָבער אינערהאַלב האָבן זיך אָנגעהויבן רייבונגען, פּאָליטישע מיינונגס־פּאַרשידנהייטן; בונדיסטן, ציוניסטן, קאָמוניסטן, א. א. וו. גרופּן מיט פּאַרשידענע אידעאָלאָגיעס און וועלט־אָנשויאונגען. פון היסטאָרישן שטאַנדפונקט איז דער קולטור־פּאַראיין געווען די ערשטע פּראָגרעסיווע אינס־טאַנץ, וואָס האָט אַ סוף געמאַכט צו דער קלעריקאַלער הערשאַפט אין שטעטל און ס׳איז געלייגט געוואָרן דער גרונטשטיין פון וועלכן עס זענען אויסגעוואַקסן די אַלע פּאָליטישע גרופּירונגען, וואָס זענען אָנטשטאַנען אין שטעטל.

די יוגנט האָט אָנגעהויבן לייענען ביכער פון די יידישע קלאַסיקער: מענ־דעלע מוכר ספֿרים, שלום עליכם, י. ל. פּרץ; יעקם דינעזאָן, מ. נ. נאָמבערג, אברהם רייזען, משה אדלשטאַט, ס׳איז אויך געשאַפֿן געוואָרן אַ דראַמאַטישער קרייז.

דער קלער האָט געפּירט קעגן דעם קולטור־פּאַראיין אַ העפּטיקן קאָמף, אין די היימען זענען פּאָרגעקומען גרויסע מחלוקתן צווישן עלטערן און קינדער. אָבער ס׳איז געמאַכט געוואָרן דער אָנהויב פון אַ ניי לעבן אין ביאַלאַ.

דער ערשטער קולטור־פּאַראיין איז געווען אויפן ראָוער וועג, ביי פּאַרבערן. די גרינדער זענען געווען, אויף וויפּל איך געדענק, חיים־הערש גוויאָזדע ז״ל,

ער איז געקומען פון וואַרשע מיט אַ סך דערפאַרונג, געווען אַ קולטורעלער מענטש, אַ טאַלאַנטפולער רעדנער, אַן איבערצייגטער בונדיסט. ער האָט חתונה געהאַט מיט גיטל הערשקאָוויטש. ביי אים אין דער ווינונג זענען פאָרגעקומען די צוזאַמענטרעפן פון דער פראָגרעסיווער יוגנט. עס קלינגען מיר נאָך אין די אויערן די פרייהייטס־לידער: — „די אויגן פול צאָרן"... „מיר ברעכן די אייזערנע וואַנט"... ער איז אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ מיט זיין פרוי און צוויי זין — אביגדור און שלמה גוויאַזדע. כבוד זייער אָנדענק.



ישראל מאַרכעוו, פירער פון „בונד" אין ביאַלאַ־ראַווסקאַ

ישראל מאַרכעוו, דער שפּעטערדיקער טריבון און פירער פון „בונד", האָט אַרויסגערופן גרויס דרך־ארץ ביי אַלע פאַרטייען פון שטעטל. אויב עס זענען געווען מיינונגס־פאַרשידנהייטן האָבן אַלע אָנגענומען וואָס „סראָלקע האָט

געפסקנט". אויך משה־חיים פילאָזאָף, די נאַציס ימח שמם, האָבן אים אויפגעהאָנגען אין ווינע פאַר בונדישער טעטיקייט האָט געהאַט אַן אָנזען.

חוה ניימאַן מיט איר מאַן סראָליק. ביי זיי איז געווען זייער אַ פרייע פראָגרעסיווע היים. חיה איז אויך געווען אַ לערערין, זי האָט געהאַט גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער קולטורעלער אַנטוויקלונג פון דער ביאַלער יוגנט. ס׳איז אויך געווען וואָלף שומן (היינט אין ישראל), לוי לעזעראָוויטש, דוד אַבראַמאָוויטש, אַ גרויסער אידעאַליסט פאַר ארץ ישראל, בעריש גאָלדבערג, נפתלי איזראַע־לעוויטש, וועלוול גאָלדבערג, איטשע רעפשטיין.

די אַלע אויסגערעכנטע מענטשן זענען שפּעטער געוואָרן די פאַקטישע פירער פון שטעטל. ס׳זענען נאָך געווען נחום יאָסעלעוויטש, מאיר זינגער, אייזיק



נחום יאַסעלעוויטש (סעקרעטאַר פון דער האַנטווערקער־קאַסע) און סעקרעטאַר פון „פועלי־ציון" (צ. ס.) און זיין פרוי

מאָגעלניצקי, משה הערשקאָוויטש, זיי זענען געווען פון דער ציוניסטישער גרופּע. אין 1918 האָבן די דייטשן פאַרלאָזט פּוילן. ס׳האָבן אָנגעהויבן צו בלאָזן

פרייהייטס־ווינטן. פּוילן איז געווָארן זעלבסטשטענדיק און האָט אָנגעהויבן צו פֿאָרמירן יידן אין אַלע שטעט פון פּוילן, דאָס האָט אויך נישט אויסגעמיטן אונדזער שטעטל.

ס׳איז אויסגעבראָכן די מלחמה צווישן פּוילן און רוסלאַנד. די ביאַלער יוגנט איז געווָארן מאָביליזירט אויף די שלאַכט־פעלדער.

די אָקטאָבער־רעוואָלוציע אין רוסלאַנד און די פּראָקלאַמירונג פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע האָבן אַריינגעבראַכט נייע געדאַנקען און אידעען.

די אַלע גרויסע וועלט־געשעענישן האָבן אויך געהאַט אַ ווירקונג אויף אונדזער שטעטל.

ס׳האָט לאַנג נישט געדויערט און דער קולטור־פֿאַראין האָט זיך געשפּאָלטן — נאָך לאַנגע דיסקוסיעס און רייסענישן. ס׳איז אַנטשטאַנען דער „בונד״ און „אהבת ציון״. די בונדישע גרופּע האָט זיך געזומען דעם לאָקאַל בייַ גוויאַזדען אין סיקעלע און דער ציוניסטישער צד ביי דוד אַבראַמאָוויטש.

די ציוניסטישע גרופּע אין שפּיץ פון דוד אַבראַמאָוויטש, נחום יאָסעלעוויטש, נפתלי איזראַעלעוויטש, בעריש גאָלדבערג האָבן אָנגעהויבן אַ פאַרצווייגטע ציוניסטישע טעטיקייט. די הויפּט־אַרבעט איז געווען צוציען וואָס מער חברים אין דער אָרגאַניזאַציע און פאַרשפּרייטן די ציוניסטישע אידעע, פאַרקויפן שקלים, פּרעסע, זאַמלען געלט פאַרן „קרן קימת לישראל״ און אָרגאַניזירן קולטורעלע אונטערנעמונגען. די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט צוגעציגן גרויסע טיילן פון דער יוגנט, אויך פון דער בעל־הבתישער באַפעלקערונג. די באַלפור־דעקלאַראַציע האָט אַרויסגערופן גרויס התלהבות. מען האָט אָנגעהויבן צו זען התחלת הגאולה. כ׳ תמוז איז צום ערשטן מאָל איינגעאָרדנט געווָארן הרצלס יאָרצייט אין דער ביאַלער שיל. די הערצל־יאָרצייט האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ גרויסער מאַניפעסטאַציע פאַרן ציוניסטישן געדאַנק. איך געדענק ווי די ציוניסטישע יוגנט האָט באַפוצט דעם בעלעמער אין שיל מיט ווייס־בלויע לענטעס. וועז דער חזן משה קאָצקער האָט געמאַכט דעם אל מלא רחמים איז געשטאַנען אַ ציוניסטישע ערן־וואַך פון די חברים משה הערשקאָוויטש, נחום יאָסעלעוויטש, בעריש גאָלדבערג א. אנד. צום סוף איז, צום ערשטן מאָל, געזונגען געווָארן די „התקוה״ אין דער שיל. פאַר ביאַלאַ איז דאָס געווען אַ גרויסער פאַרשריט. די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע פלעגט אָראַפּברענגען רעפּע־רענטן פון וואָרשע און געפירט אַ שיינע קולטור־אַרבעט, וואָס האָט זיך נישט געהאָט צו שעמען פאַר די אָרומיקע גרעסערע שטעטלעך פון ביאַלאַ.



שרה הערשקאָוויטש — איינע פון די אַקטיוסטע
חברטעס אין „פועלי־ציון" צ. ס.

ביי דער משפחה הערשקאָוויטש איז געווען דער קאָנצענטראַציע־פונקט פון דער ציוניסטישער יוגנט, די שטוב, די וועלט, די גאַנצע לופט איז דאָרט געווען דורכגעדרונגען מיטן ציוניסטישן גייסט. די חברטע שרה הערשקאָוויטש איז געווען זייער אַקטיוו און זיך אויסגעצייכנט ביי אַלע ציוניסטישע אַרבעטן. איר ברודער משה איז לאַנגע יאָרן געווען דער סעקרעטאַר פון דער אָרגאַניזאַציע, איך געדענק נאָך די גרויסע אויפשריפטן אויף די וועלט „זאָל מען אויסלייזן דעם עמק"! „שטיצט דעם יידישן נאַציאָנאַלן פאָנד"! א. א. וו.; די ווייס־בלויע פושקע אין דער מיט אויף דער וואָגט. די גאַנצע ציוניסטישע ליטעראַטור האָט זיך געפונען אין הויז פון דער פאַמיליע הערשקאָוויטש. איינער פון דער משפחה

— יעקב הערשקאָוויטש געפינט זיך אין ישראל צוזאַמען מיט זיין פרוי דישקע (פון דער היים זימלער).

אין 1924 איז ליקווידירט געוואָרן דער „אהבת ציון" און עס איז געשטאַנען דער „תרבות". אין דער „תרבות"־אַרגאַניזאַציע האָבן זיך געפונען צוויי גרופּי־רונגען: רעכטע „פועלי־ציון" און „התאחדות". קיין גרויסע אידעאָלאָגישע אונטערשיידן איז צווישן זיי נישט געווען, אָבער ס׳איז נישט געווען קיין שלום בית.

פאַרזיצער פון תרבות איז געווען אברהם פנחס פראנק, סעקרעטאַר — נחום יאַסעלעוויטש, קאַסיר — הערשל אַרטמאַן. דוד אבראמאָוויטש און אייזיק מאַגעל־ניצקי האָבן געהערט צום „התאחדות" און נפתלי איזראלעוויטש, בעריש גאָלד־בערג, נחום יאַסעלעוויטש און מאיר זינגער האָבן געהערט צו דער „פועלי־ציון" פאַרטיי.

די „פועלי־ציון" האָט געשאַפן אַ יוגנט־אַרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען „יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער־יוגנט" וואָס האָט אָנגעהויבן איר טעטיקייט אין „תרבות". פועלי־ציון איז געוואָרן אַ שטאַרקער כוח, באַקומען די מערהייט אין דער אַרגאַניזאַציע און געפירט אַ ברייטע אויפקלערונגס־אַרבעט.

„פועלי־ציון" האָט זיך אָנגעהויבן דערנענטערן צו די אַרבעטער, אַראָפגע־וואָרפן פון זיך די קליינבירגערלעכע פאַראורטיילן און אַדאָנק דעם האָט זי באַקומען אַ גרויסע השפעה אין שטאָט. די אָנשטרענגונגען פון דער י.ס.אי. האָבן געפונען אַ וואַרעמען אָפּקלאַנג ביי דער אַרבעטער־יוגנט. די גרינדונג איז פאַרגע־קומען אונטערן פריין הימל, הינטער דער שטאָט, אין טאָל. ס׳איז דעלעגירט געוואָרן אַ ספעציעלער דעלעגאַט חבר בערגמאַן פון קאָלאָ, געשיקט פון צ. ק. ער האָט רעפערירט וועגן די אויפגאָבן פון דער יוגנט און ס׳איז געשאַפן געוואָרן אַ גרינדונגס־קאָמיטעט פון די חברים: אליהו פריידנרייך, זיין ברודער ליפּע פריידנרייך, צפורה גאָלדבערג, עלקע גאָלדבערג (מער געדענק איך נישט). פון דער פאַרטיי איז דעלעגירט געוואָרן נפתלי איזראעלעוויטש.

אין 1926 איז פאָרגעקומען די פאַראייניקונגס־קאָנפערענץ פון י.ס.אי. מיט דער „צ.ס."־יוגנט און ס׳איז געשאַפן געוואָרן די פאַראייניקטע יוגנט־אַרגאַניזאַציע אונטער דעם נאָמען „סאָציאַליסטישער פאַרבאַנד פון דער יידישער אַרבעטער יוגנט — „פרייהייט" אין פוילן".

אויף דער דאָזיקער קאָנפערענץ האָב איך געהאַט דעם כבוד צו זיין דעלעגירט פון דער ביאַלער יוגנט־אַרגאַניזאַציע.

א כיתה ד' בבית הספר "יבנה" ע"ש ר. ד.ג — תמונת קבוצה (1933)

„פּועלי ציון—צ.ס.", נאָך די פּאַראיניקונג, האָט געפירט אַ שטאַרקע פּאָר־טייאישע אַרבעט. עס איז אויפגעקלערט און פּאַרשפּרייט געוואָרן דער באָאַכאָ־ווויסטישער געדאַנק. עס איז געקומען צו שטאַרקע צווישן־פּאַרטייאישע וויכוחים, אפילו צו גאַנץ שטורמישע — וועגן ציוניזם, קאָמוניזם און סאָציאַליזם. די קאָמוניסטן, וואָס אין זייער שפּיץ איז געשטאַנען יוסל זעלמאַן און לייבל מענצינק האָבן געפירט אַ דעקאָנסטרוקטיווע טעטיקייט, דורך זיי זענען פּאַרפירט געוואָרן פיל יוגנטלעכע, וואָס האָבן געגלויבט אין די פּאַלשע פּראַזן וועגן קאָמוניזם מיט סטאַלינס יושר.

יעדע אַרגאַניזאַציע אין שטאָט האָט געהאַט אַן אייגענעם לאָקאַל און געפירט אַ זעלבסטשטענדיקע טעטיקייט. ס׳איז געווען דער „בונד", קאָמוניסטן, „פּועלי־ציון", „אגודה", „פּרייהייט". אין צענטער פון די טעטיקייטן אין מיין צייט, איז געווען די סאָציאַליסטישע ציוניסטישע באַוועגונג אין שטאָט און איר יוגנט־אַרגאַניזאַציע „פּרייהייט". זי האָט געפירט אַ ברייטע אויפקלערונגס־אַרבעט און געהאַט די שטאַרקסטע השפּעה אויף דער גייסטיקער און פּאָליטישער אַנט־וויקלונג פון דער ביאַלער יוגנט. פון צ.ק. האָט אונדז אָפט באַזוכט שפּיזמאַן, קרייזמאַן, מאַלקין, ד״ר בערגער ז״ל, ד״ר האַלפּערין. דער „פּרייהייט"־קאָמיטעט האָט אָפטמאָל איינגעאַרדנט אויספלוגן מיט די „פּרייהייט"־גרופּן פון די אַרומיקע שטעטלעך: ראווא מאַזאָוויעצקא, מאָגעלניצע, בלענדאָוו. די יוגנט האָט אין דער אַרגאַניזאַציע באַקומען אַ סאָציאַליסטיש־ציוניסטישע דערציונג אין חלוצישן גייסט און אהבת ישראל.

ליפּע פּריידנרייך איז געווען סעקרעטאַר פון דער יוגנט. ער האָט אַרויסגעוויזן פיל אַקטיוויטעט און קולטורעלע געזעלשאַפטלעכע פעיקייטן. מען האָט געשלונגען זיינע ווערטער, ווען ער האָט אַנטוויקלט די נויטוועניקייט צו שאַפן אַ היים פאַרן יידישן פאָלק. פון „פּרייהייט" זענען אויסגעוואָקסן די טרייסטע חברים פון פ״צ.

אין די שבתדיקע פּרימאָרגנס פלעגן מיר זיך לאָזן אין די וועלדער פון כשאָנצעוו. געפירט דאָרט לעבהאַפטע דיסקוסיעס און געזונגען פּרייהייטס־לידער. אונדז האָבן געשטערט די קאָמוניסטן, דער „בונד" און באַזונדערס אגודת ישראל. דעם „בונד" מיט די קאָמוניסטן האָבן מיר געשטערט דעם עולם הזה. מען האָט „אָפּגעצויגן" די אויפמערקזאַמקייט פון קאָמף אויפן אָרט מיט די ציוניס־טישע אילוזיעס. נאָר סטאַלינס פּרייהייט וועט ברענגען די אויסלעזונג. די אגודה האָבן מיר געשטערט דעם עולם הבא רל״צ. זיי האָבן אונדז פאָרשריען אז מיר זענען פושעים און מיר שטערן די גאולה, מיר פאָרשטעלן דעם וועג פון משיחן.

צווישן די צוויי עקסטרעמע האָבן מיר געפירט אונדזער אויפקלערונגס־טעטיקייט, אַז דער איינציקער ענטפער אויף דער יידישער נויט איז קאָנצענטרירן די יידישע מערהייט אין ארץ־ישראל. וועגן אַ מדינה האָבן מיר דאָן נישט געטראַכט. מיר האָבן דערצויגן די יוגנט אין ליבע צום יידישן פאָלק און צו זיין דער אַוואַנגאַרד פון דעם פראָלעטאַרישן ציוניזם, שאָפן אַ יידישע היים אין ארץ ישראל. ס׳איז אויך דאָן געווען טעטיק אַ „ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ ישראל".

אין 1926 זענען, צום ערשטן מאָל פאָרגעקומען וואָלן צום שטאָטראַט. „פועלי־ציון" איז געגאַנגען צו די וואָלן מיט אַן אייגענער ליסטע. אויף 12 ראַטמענער האָבן די יידן דורכגעפירט 7 ד.ה. אַן אַבסאָלוטע מערהייט. די קאָנדידאַטן זענען געווען: נפתלי איזראלעוויטש און בעריש גאָלדבערג פ״צ, חיה ניימאַן — „בונד", מענדל שטיינמאַן — האַנטווערקער, איטשע גאָרפינקל — געראָר חסיד. די איבעריקע געדענק איך נישט. ס׳איז געווען אַ יידישע מערהייט אין ביאַלער שטאָטראַט. עס זענען איינגעפירט געוואָרן אָפענע שטאָטראַט־זיצונגען און די יידן האָבן אַרויסגעוויזן אַ גרויסן אינטערעס צום אַלגעמיינעם שטאָטישן לעבן.

אויך אין דער קהילה זענען מיר געווען פאַרטראָטן — נפתלי איזראלעוויטש; מאיר שימאַן איז געוואָרן פאָרזיצער פון דער יידישער קהילה. ס׳ערשטע מאָל אין דער געשיכטע איז עס געווען, אַז אַ האַנטווערקער, אַ שוסטער זאָל זיין פאָרזיצער פון דער קהילה. מאיר שימאן איז געווען אַ האַרציקער, גוטער מענטש, אַן איבערגעגעבענער ציוניסט. זיין גאַנץ לעבן האָט ער געטרוימט צו קומען אין ארץ ישראל. ליידער האָט היטלער אַ סוף געמאַכט צו זיינע פאַנטאַזיעס. ער איז אומגעקומען אין טרעבלינקע, צוזאַמען מיט אַלע ביאַלער יידן. מיט כבוד דערמאָנען מיר דעם טרוימער פון ציון ביים שוסטערישן טיש. כבוד זיין אַנדענק.

שפּעטער איז נ. איזראלעוויטש געוואָרן פאָרזיצער פון דער קהילה, ביז זיין סוף — פאָרזיצער פון ביאַלער יודענראַט.

יעקב ניימאַן פון קאַנאַדע דערמאָנט מיך אין אַ בריוו, אַז אין 1927 איז פאָרגעקומען אַ שטרייק פון אַלע יידישע שול־קינדער, וואָס האָט געדויערט 10 וואָכן, דער שטרייק איז פאָרגעקומען, ווייל מ׳האָט געוואָלט צונעמען ביי די יידן דאָס רעכט צו דער שטאָטישער שול־געבוידע. און נאָך לאַנגע אינטערווענצן אין וואָרשע איז די שול־געבוידע צעטיילט געוואָרן — אַ העלפט פאַר יידן און די אַנדערע העלפט פאַר קריסטן.

כאָטש ביאלא איז געווען אַ קליין שטעטל האָט זיך דאָרט אָפּגעשפּיגלט דאָס אַלגעמיינע לעבן פון יידן אין פוילן, דער וואָל־סיסטעם איז שפּעטער געענדערט

געווארן — צעטיילט אויף ראיאנען. דאס האט פארקלענערט די מעגלעכקייטן פון דער יידישער פארשטייערשאפט. אלע יידישע ראטמענער האבן מיט כבוד און מיט נאציאנאלן שטאלץ פארטיידיקט די אלגעמיינע יידישע אינטערעסן. ס׳איז אונדז אויך געלונגען צו באקומען אַ יערלעכע סובסידיע פאר אונדזער ביבליאטעק, וואס האט געציילט הונדערטער ביכער — יידישע און פוילישע. כמעט די גאנצע יידישע יוגנט האט אויסגעליען ביכער אין דער ביבליאטעק. דער ביבליאטעקאר



אברהם פנחס פראנק מיט זיין פרוי

איז לאנגע יארן געווען נפתלי איזראלעוויטש, שפעטער ליפע פריידנרייך. די קולטור־קאמיסיע האט יעדן פרייטיק איינגעארדנט קעסטל־אוונטן אויף פארשידענע פאליטישע און געזעלשאפטלעכע טעמעס.

עס איז אויך געווען אַ הכשרה־פונקט אין ביאלא, ביז 20 חלוצים האבן געארבעט אין ביאלא. זיי האבן געשאפן פיל כבוד פאר דער פארטיי און זענען וואַרעם אויפגענומען געווארן אין אלע טיילן פון דער באפעלקערונג און אַ סך

מיטגעהאלפן אונדזער „פועלי־ציון"־ארגאניזאציע, ווייל זיי האבן זיך פארנומען מיט פראדוקטיוועם און אויך פאכמענערישער ארבעט.

אין די אנטוועלקער קרייזן האבן מיר געהאט א גרויסע השפעה. אין דער קאפעראטיוועל אין שטעטל איז אונדזער חבר בעריש גאלדבערג געווען לאנגע יארן פארזיצער, ער איז זייער באליבט געווען אין אלע קרייזן פון שטאט, ער איז געווען א צוגעלאזענער מענטש, שטענדיק געווען גרייט צו העלפן דעם שוואכן. א ארציקער, גוטער מענטש, איידל אין כאראקטער, ער איז געווען זייער פאפולער ביי די בעלי מלאכות. די קאסע האט געהאט א גרויסן לאקאל, יעדער איינער האט געקאנט באקומען אן הלוואה. נחום יאסעלעוויטש איז געווען דער שטענדיקער בוכהאלטער, און וועלוול גאלדבערג דער קאסיר.

ס׳איז אויך געווען א גמילות־חסדים קאסע אונטער דער אנפירונג פון חיה ניימאן.

יעדעס יאר האט די פארטיי איינגעארדנט א באראכאוו־אקאדעמיע. די רעדנער האבן פארוואנדלט די אקאדעמיע אין א גרויסער מאניפעסטאציע פון ציוניסטיש־סאציאליסטישן געדאנק.

דעם 1־טן מאי איז געווען יום־טוב אין שטעטל, די ארבעטער־יוגנט האט נישט געארבעט און אין אוונט איז פארגעקומען די 1־טע מאי־אקאדעמיע פון די סאציאליסטישע פארטייען.

אין די דרייסיקער יארן, געדענק איך, איז פארגעקומען א געמיינזאמע 1־טע מאי־פייערונג, צוזאמען מיטן „בונד". ביי חוה ניימאן אין דערווינונג איז פארגעקומען די זיצונג. איך האב רעפרעזענטירט די „פ.צ." צ.ס., נאך א קורצער דיסקוסיע איז איינשטימיק באשלאסן געווארן צו ארגאניזירן א געמיינזאמע מאי־אקאדעמיע, וועלכע האט געהאט גרויס דערפאלג. זי איז באזוכט געווארן פון דער גאנצער שטאטישער ארבעטער־יוגנט. ס׳האבן זיך באטייליקט ישראל מארכעוו און חוה ניימאן פון „בונד", נפתלי איזראלעוויטש און ליפע פריידנרייך. און דער שרייבער פון די שורות האט געבראכן די דיסציפלין און געדעדט וועגן דער ארץ־ישראלדיקער ארבעטערשאפט און געפונען צום קאמף פארן אויפבוי פון א סאציאליסטיש ארץ ישראל. די פייערונג האט ארויסגערופן א וואלעמען אפקלאנג אין די קרייזן פון דער ארבעטער־יוגנט אין שטאט.

אין 1926 איז אוועקגעפארן פון ביאלא, קיין ארץ־ישראל, יחיאל וועבער — דער ערשטער עולה פון אונדזער שטאט, די פרייד איז געווען אומבאשרייבלעך. ס׳איז איינגעארדנט געווארן א גרויסער געזעגענונגס־באנקעט. דאס גאנצע שטעטל

האָט אים באַגלייט מיט געזאַנג פון ציוניסטישע לידער.

די פרייד האָט לאַנג נישט געדויערט. דער ווירטשאַפטלעכער קריזיס אין ארץ ישראל און די גרויסע אַרבעטסלאָזיקייט האָט נישט דערמעגלעכט, אַז ער זאָל זיך קאָנען איינאָרדענען. ער האָט ליידער נישט געקאָנט אויפנעמען דאָס שווערע חלוצישע לעבן און איז געווען געצוווונגען צוריק צו קומען. דאָס האָט געגעבן אַ גרויסן קלאַפּ דער ציוניסטישער אַרבעט. זיין צוריקקומען איז אויסגענוצט געוואָרן פון די קעגנער פון ארץ ישראל און אַ געוויסע צייט פאַראַליזירט אונדזער אַרבעט.

י. וועבער איז געווען אַן אַקטיווער חבר אין „התאחדות" און וויטער געבליבן טריי דעם ציוניסטישן געדאַנק. זיך באַטייליקט אין אַלע אַרבעטן פאַר ארץ ישראל. ער האָט חתונה געהאַט אין ראָווע מאָזאָוויעצק און זיך גוט איינגעאָרדנט. אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע ראָווער יידן.

כבוד זיין אָנדענק.

די געשעענישן אין ארץ ישראל, אין 1929, האָבן אויפגערודערט דאָס גאַנצע



פערל מלכה פיינער ז"ל — אַקטיוועס און איבערגעגעבענע מיטגלידערין פון „בונד"

פּוילישע יידנטום. ווי נאָר ס׳זענען אָנגעקומען די טרויעריקע ידיעות האָט דער צענטראַל־קאָמיטעט פון „פ.צ.״ אין וואַרשע, צוזאַמען מיט דער גאַנצער ציו־ניסטישער באַוועגונג אונטערגענומען אַ גרויסן רעטונגס און פּראָטעסט־אַקציע קעגן די אַראַבישע פּאָגראָמען אויף די יידישע ישובים אין ארץ ישראל.



מאיר זימלער, עטלעכע טעג פאַר זיין עולה זיין
קיין מדינת ישראל

די פּאַרטיי „פ.צ.״ האָט געדרוקן אַ געמיינזאַמע זיצונג פון אַלע אָרגאַניזאַציעס, צוזאַמען מיט די האַנטווערקער און אָרגאַניזירט אַ גרויסע פּראָטעסט־פּאַרזאַמלונג, אין וועלכער ס׳האָט אָנטיילגענומען דאָס גאַנצע שטעטל. די איינציקע, וואָס האָבן אַרויסגעוויזן צופרידנקייט זענען געווען די אַזוי גערופענע „יעווסעקעס״, זיי האָבן פּאַרטיידיקט די אַראַבישע פּאָגראָמשטשיקעס.

אַלע יידישע קרעמער, בעלי־מלאכות און אַרבעטער האָבן זיך באַטייליקט אין דער רעטונגס־אַקציע. די גאַנצע שטאָט, יעדע יידישע שטוב האָט זיך פרייוויליק אָפּגערופן און געגעבן געלט צו העלפן די געליטענע אין ארץ ישראל. ביאַלער יידן, אָן אונטערשייד פון פּאַרטייאישער אָנגעהעריקייט האָבן אויסגעדריקט זייער

בריידערלעך מיטגעפיל און פּראָטעסטירט קעגן דער מאַנדאַטן־מאַכט, וואָס האָט דערלאָזט צו די בלוטיקע געשעענישן.

באַלד אין ברען פון די געשעענישן איז באַשטעטיקט געוואָרן אונדזער חבר,



מאָטל ראָזענפערל

מאיר זימלער, עולה צו זיין קיין ארץ ישראל, ממש אין די בלוטיקע טעג, ווען ס׳האָט זיך נאָך געגאָסן יידיש בלוט אין חברון און אין אַנדערע ישובים. קאָן מען זיך פאָרשטעלן אין וואָס פאַר אַ שטימונג מיר האָבן געזעגנט אונדזער חבר זימלער. ס׳איז געווען אַ שטאָלץ פאַר דער ביאַלער פּאַרטיי, אין די שווערע טעג, אַוועקצושיקן אַ חבר קיין ארץ ישראל. זיין אָוועקפאָרן האָט אויפגעלעבט די אַרבעט פון דער „פועלי־ציון". ער האָט שפּעטער אַריבערגענומען זיינע עלטערן און דריי שוועסטער. ממש אַרויסגעראַטעוועט די לעצטע מינוטן פון דער היטלעריסטישער פאַרניכטונג.



אַ געגנטלעכער צוזאַמענפאָר פון דער ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „פרייהייט" אין מאַגעלניצע. דאָ געפינען זיך חברים פון: ראָוע־מאַזאָוויעצקע, בלענדאָוו און ביאַלע־ראָוסקע, 1932.

ער האָט אויפגעשטעלט אַ משפחה און האָט שוין אייניקלעך. אויך זיינע שוועסטער זענען אַלע גוט איינגעאָרדנט. געראַטעוועט דורות גאַנצע, קינדער פון אַלע שוועסטער מיט אייניקלעך. זיין פאָטער פנחס זימלער און זיין מוטער זענען נפטר געווארן אין ישראל אין טיפן עלטער. אַזוי איז געלונגען מאיר זימלערן אָפצוראַטעווען אַ טייל פון זיין משפחה, אַ דאַנק דעם, וואָס ער האָט געהאַט מוט צו פאָרן קיין ארץ ישראל בעת די בלוטיקע געשעענישן פון 1929.

די רעאַקציע אין פוילן האָט אָנגעהויבן וואָס מער זיך צו לאָזן פילן. אויף דער יידישער גאַס האָט געהערשט יאוש. דער האַנדל איז געווארן וואָס אַ מאָל שוועכער. דער ווירטשאַפטלעכער קריזיס האָט זיך געפילט אין יעדער יידישער שטוב. די ארבעטסלאָזיקייט האָט אָנגעגומען אַ קאַטאַסטראָפאָלן כאַראַקטער, יידן האָבן זיך געריסן צו פאָרן קיין ארץ ישראל. די צאָל סערטיפיקאַטן, וואָס די פאָרטיי האָט באַקומען איז געווען צו קליין, כדי נאָכצוקומען דעם דראנג, וואָס עס האָט אַרומגעכאַפט די יידישע יוגנט אין פוילן. ארץ ישראל איז געווען די האָפענונג פון גרעסטן טייל פון דער יידישער יוגנט. די אמתן פון „פועלי־ציון" האָבן זיך באַשטעטיקט אין טאָגטעגלעכן לעבן — באַדנלאָזיקייט, דאָס נישט האָבן קיין אייגענע היים, דער דראַנג צו אַ פריי־לעבן. די ציוניסטישע באַוועגונג האָט מיט אַלע אירע מעגלעכקייטן געהאָלפן יידן אויף אַלע וועגן, צו פאָרלאָזן פוילן.

אין די דרייסיקער יאָרן האָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען אַ שטאַרקע אומלע־גאַלע עליה קיין ארץ ישראל, די ענגלישע מאַנדאַטן־מאַכט האָט אַלץ געטאָן צו שטערן די יידישע איינוואַנדערונג. דער פאַלעסטינע־אָמט אין וואַרשע איז באַלאַגערט געווארן פון טויזנטער יידן, וואָס האָבן געזען דעם אייניציקן אויסוועג אין פאָרן נאָך ארץ ישראל. די חלוצישע באַוועגונג איז געווארן דער שטאַרקסטער כוח אויף דער יידישער גאַס, אין יעדער שטאָט און שטעטל זענען געשאַפן געווארן הכשרה־קיבוצים, די יוגנט האָט זיך געלערנט פראַדוקטיווע פאַכן. ארץ ישראל איז געווען דער ענטפער אויף דער יידישער נויט.

אויך ביי אונדז אין שטאָט האָט זיך אָנגעהויבן אַ דערמונטערונג. יוגנטלעכע חברים פון „פרייהייט" זענען געפאָרן אויף הכשרה. די יידן פון דער שטאָט אפילו אונדזערע קעגנער, האָבן אָנגעהויבן אויף אונדז צו קוקן גאַנץ אַנדערש. זיי האָבן דערפילט, אַז די קאַטאַסטראָפע איז נאָענט. דער היטלעריזם האָט אָנגעהויבן צו מאַכן די ערשטע שריט צוזאַמען מיט דער פוילישער רעאַקציע. עלטערן האָבן זיך גאָריסן צו שיקן זייערע קינדער, אויף אַלע וועגן, נאָך ארץ ישראל. יעקב

הערשקאוויטש מיט זיין פרוי דישקע זימלער האָבן באַקומען אַ המלצה פון זייער ברודער. מאיר־משה גאָלדבערג איז געפאָרן אומלעגאַל קיין ישראל, אין 1934. צענדליקער חברים זענען געווען פאַרשריבן און געוואַרט אויף אַ באַשטעטיקונג. די יוגנט איז געפאָרן אויף הכשרה. גיטעלע שטיינמאַן ז״ל, אייזיק מאָגעלניצקי און נאָך וועמען איך געדענק נישט, אויך עלטערע חברים. איך געדענק ווי מרדכי געלבאַרט האָט יאָרן געקעמפט און נישט געקאָנט באַקומען קיין סערטיפיקאַט, אַ טייערער חבר, אַן איבערגעגעבענער ציוניסט. מיין קוזין לייביש־משה יאַנאָווסקי, אַן אַקטיווער ציוניסטישער עסקן, געהאַט גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער אַרבעט פון „קרן קימת״ האָט נישט זוכה געווען צו באַקומען קיין סערטיפיקאַט. מ׳האָט אים אָפגעלייגט פון איין מאָל צום צווייטן און ליידער געפאָלן צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע, מיט אַלע ביאַלער יידן, אין די פייערן פון טרעבלינקע.



אַנשל און עלקע גוויאזדע, וועלווע גאָלדבערג מיט זיין פרוי און קינדערלעך.

אין יענער היסטאָרישער עפאָכע איז מיר געלונגען צו באַקומען אַ סערטיפיקאַט סוג ב׳, אָלס ציוניסטישער עסקן און פאַר מיין אַקטיווער אַרבעט פאַר דער פאַרטיי „פועלי־ציון״ צ.ס. נישט לייכט איז מיר דאָס אָנגעקומען. יאָרן־

א רושם מרכז הכנסים — מרכז הנוער בקונגרס הציוני ט"ז, 1934, בפראג. ד"ר יצחק גרינבוים הנואם.

לאַנג האָב איך געוואַרט אויף דעם טאָג, וועו איך וועל זוכה זיין באַשטעטיקט צו ווערן אויף עליה. איך וועל נישט פאַרגעסן די פרייד פון די חברים, וואָס זענען באַשטעטיקט געוואָרן. מיר האָבן געוואַרט אונטער די טירן פון פאַלעסטינע־אַמט. אַ סך חברים פון פאַרשידענע שטעטלעך, אויך וואַרשעווער חברים פון „פ.צ.״ צ.ס. וועו אונדזער פאַרשטייער האָט אונדז איבערגעגעבן אַז מיר זענען באַשטעטיקט, האָבן זיך די חברים צעקושט פאַר פרייד און אַנגעהויבן צו טאַנצן אַ הורה. יעדער איז אַהיים געפאָרן דערציילן און צוגרייטן זיך צו דער עליה.

נאָך דעם ווי איך בין באַשטעטיקט געוואָרן, דאָס איז געווען פאַר ראש השנה 1934, בין איך געקומען קיין ביאלא און חתונה געהאַט מיט מיין פרוי גיטל שטובערט, היינט טובה פריידנרייך, און זיך אַנגעהויבן צו גרייטן עולה צו זיין. די פאַרטיי האָט מיר צוגעגרייט אַ פייערלעכן באַנקעט, ס׳זענען אויך געקומען חברים פון ראַווע מאַזאָוויעצק — יהושע גוטמאַן און יעקב פאָזנאַנסקי, דער באַנקעט איז געווען אַ גרויסע מאַניפעסטאַציע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ ישראל. ווי האַרציק ס׳האָבן מיך געזעגנט מיינע טייערע חברים — דוד אַבראַמאָוויטש מיין טייערער חבר בעריש גאָלדבערג, אַנשל גוויאַזדע און צום סוף נפתלי איזראעלעוויטש אין נאָמען פון פאַרטיי־קאָמיטעט „פועלי ציון״־צ.ס. איך האָב געפילט אין זייערע ווערטער, אַז אַלע וואָלטן אין דעם מאָמענט געווואָלט פאַרנעמען מיין אָרט. מיט האַרציקע ווערטער „להתראות״ און מיטן געזאַנג פון דער „פועלי־ציון״־שבועה איז פאַרענדיקט געוואָרן די גרויסע פייערונג, און מיט דעם פאַרענדיקט מיין געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אין מיין שטעטל.

צומאָרגנס נאָך ראש השנה, 1934, האָב איך פאַרלאָזט מיין געבורט־שטעטל, מיט מיין פרוי טובה פריידנרייך. דער אויטאָמאָביל, מיט וועלכן איך בין געפאָרן איז געווען אַרומגערינגלט מיט ביאַלער יידן און יוגנט. פון זייערע פנימער האָט מען געקאָנט לייענען זייער טרויער צוליבן בלייבן אין גלות פוילן. מיטן אויס־געשריי — זאָל לעבן דאָס אַרבעטנדיקע ארץ ישראל, האָב איך פאַרלאָזט מיין שטעטל מיט פיל גלויבן און האָפענונג צו זען די אַלע פאַרצווייפלטע יידן אין ארץ ישראל.

אין וואַרשע האָב איך זיך געטראָפן מיט מיינע חברים, וואָס זענען מיט מיר צוזאַמען באַשטעטיקט געוואָרן. מיר האָבן פאַרלאָזט פוילן, דעם 25 אָקטאָבער, 1934.

כ׳בין געקומען קיין ארץ ישראל, אַ טאָג נאָך יום כפור. דער גליקלעכסטער טאָג פון מיין לעבן איז געווען, וועו איך האָב געזען צום ערשטן מאָל אַ יידישן

פֿאַליציאַנט, יידישע אַרבעטער, אַ ניי יידיש לעבן, צו וועלכעס איך האָב געבענקט און געטרוימט אַלע מיינע יאָרן. מיר האָבן זיך שנעל איינגעגלידערט אין נייעם לעבן און אָנגעהויבן אַרבעטן און שאַפֿן.



דער יונג־יידישער געזעלשאַפֿטלעכער אַקטיוו אין שטעטל. פון רעכטס, אויבן: לייביש ערליך, לייביש־משה יאַנאָווסקי, לייבל אַרטמאַן, פערל צוקער, פּרץ צוקער. מיטלסטע רייִ: עליע פריידנריך, גיטל שטובערט־פריידנריך, יאָסל צוקער, נחום יאָסעלאָוויטש, זיסל לייזעראָוויטש, הערשל הערשקאָוויטש. אונטן: חנטשע אַרטמאַן און עלקע גאָלדבערג (רויזעלעס)

וויר האָט געקאָנט גלויבן, אַז דאָס לעצטע מאָל זע איך מיין היים, חברים. איך האָב געגלויבט, אַז איך וועל זיי נאָך אַ מאָל באַזוכן. נישט איין מאָל האָט זיך מיר געבענקט צו יענעם אַוועקגעאַנגענעם יידישן לעבן, צו די פריילעכע אָוונטן, צו די שפּאַצירן און אויספלוגן, צו אונדזער פּאַראַיין פון אַנטעק באַבאַ, צו די דיסקוסיע־אָוונטן. ווי שטאַרק איך האָב געטרוימט נאָך אַ מאָל אַהיים צו קומען און נאָך זען דאָס אַלץ, וואָס איך האָב געהאַלפֿן שאַפֿן און בויען, געהאָפֿט זיך נאָך זען מיט טאַטע־מאַמע, שוועסטער און ברודער, משפּחה, באַקאַנטע. ליידער האָבן די היטלער־באַנדיטן אַ סוף געמאַכט צו די אַלע חלומות, און ווען איך דערמאָן זיך אין מיין שטעטל יידן, וואָס זענען אומגעקומען, גייט מיר דורך אַ שוידער אין מיינע אברים — ביאַלא ראָוואָסקא איז מער נישטאָ!

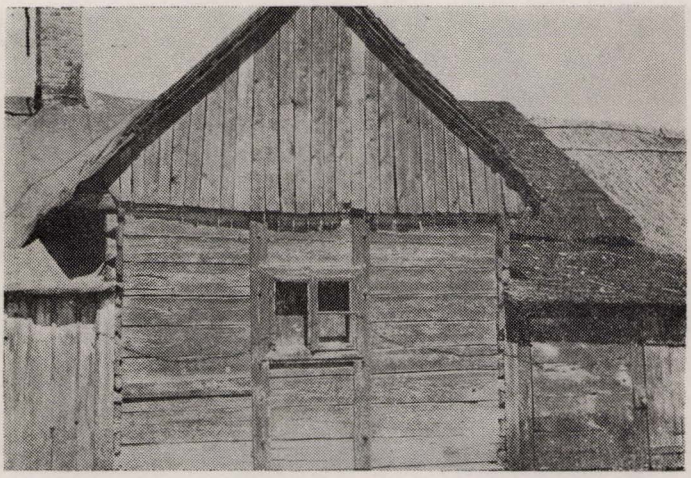
צו אַלע מיינע טייערע חברים, וואָס האָבן מיט מיר צוזאַמען געבויט און געשאַפן, און געטרוימט צו קומען אין ארץ ישראל און נישט זוכה געווען צו זען דעם אויפבוי פון אונדזער מדינה, די אַלע, וואָס האָבן געזונגען אין פינצטערע גלות־נעכט די ווערטער פון אונדזער שבועה — אַז אויב ווען צו שטאַרבן אין מיטן דעם שטרעבן, ס׳איז אונדז נישט באַשערט צו קומען דאָרט, דאַן וועלן מיר אַנדערע דעם גייסט איבערגעבן און זאָלן זיי פאַרטרעטן אין קאַמף אונדזער אָרט...



אַ גרופּע ציוניסטישע יוגנטלעכע אין ביאַלע־ראַווסקע. אויבן פון רעכטס: הערשל הערשקאָוויטש, לייביש ערליך, פערל שרייבשטיין, לייביש־משה יאַנאָווסקי, עלקע גאָלדבערג, איטשע־בער רעפשטיין, זיסל לייזעראָוויטש, ליפע פריידנרייך און חנה באָרנשטיין. אונטן זיצן: פון רעכטס לייבל קופערשמידט, אַנשל גוויאַזדע, דאָס יינגעלע גאָלדבערג, גיטל שטובערט און הערשל אָרטמאַן

טייערע חברים, אייער אַרבעט און איבערגעגעבנקייט איז נישט געגאַנגען פאַרלוירן; פון רמת הגולן, פון סוּעץ קאַנאַל און ירושלים האָבן אונדזערע קינדער פאָרגעזעצט דעם קאַמף, וואָס איר האָט אָנגעהויבן, און זיך נישט געלאָזט פאַרניכטן. פון דער ציוניסטישער באַוועגונג ביז דער „הגנה" און צה"ל איז אין קייט פון גרויסן מסירת־נפשדיקן קאַמף; מיט כבוד פאַרן גאַנצן יידישן פאָלק און פאַר די געפאַלענע אין אַלע ווינקעלעך פון דער יידישער וועלט איז אויפגעשטעלט געוואָרן אונדזער גרויסע פעסטונג, וואָס הייסט: מדינת ישראל.

דאָס איז אונדזער טרייסט, וועג איך מאַך דעם טרויעריקן סך הכל.



די פראַנט־וואָנט פון דער ציוניסטישער יוגנט־אַרגאַניזאַציע
(הויז פון אַנטעק באַבאַ)

אריה יעקובוביץ (תל־אביב)

אגודיסטישע באַוועגונג אין ביאַלאַ ראַווסקא
„אגודת ישראל — צעירי אגודת ישראל"

אין דער תקופה, ווען דאָס אַרטאַדאָקסישע יידנטום אין פוילן האָט זיך אַרגאַניזירט און איז געוואָרן אַ פאַרטיי גלייך מיט אַלע אַנדערע פאַרטייען, האָט



אַ טייל פון „צעירי אגודת ישראל" אין ביאַלאַ ראַווסקאַ

עס אויך אונדזער שטעטל ביאלא נישט אויסגעמיטן און די אַלע יידן, וואָס זענען געווען געראָטענע חסידים און געדאַווענט אין געראָר שטיבל זענען אויטאָמאַטיש פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אגודיסטן. דאָס שטיבל האָט געדינט אַלס פעסטונג פון דער „אגודה" אין ביאלאַ און דאָס איז געווען דער רצון פון אַלטן גערער רבין,

אַז זיינע חסידים זאָלן שטיצן די אגודת ישראל־באַוועגונג. און אַז דער רבי האָט געהייסן איז דאָך נישט פאַראַן, אַז עס זאָל ווער ווילן זיין אַ פורץ גדר.

קיין ספעציעלע טעטיקייט האָט די „אגודה" אין ביאַלאַ נישט געפירט. דער שטענדיקער פרעזעס איז געווען ר' אברהם פריידנרייך. כאָטש ער איז געווען אַ ייד אַ תלמיד חכם, וואָס איז געזעסן ימים ולילות ביי דער גמרא, דאָך האָט ער זיך אָפּגעגעבן זייער פיל פאַר דער באַוועגונג פון „אַגודת ישראל" און זייער פיל מיטגעהאָלפן ביים גרינדן די „צעירי אגודת ישראל" און אויך אַ „בית יעקב" אין אונדזער שטאָט.

קיין אַרגאַניזירטע חברים פון דער „אגודה", ווילכע זאָלן צאָלן אַ מאנאטלעכן בייטראָג זענען נישט געווען. אויך קיין ספעציעלער לאָקאַל איז נישט געווען. דאָס געראָר שטיבל איז געווען דער מרכז. ווען עס האָט געהאַלטן ביי בחירות צום סיים זענען אַלע געווען אַרגאַניזירט און געווען גרייט צו העלפן דעם נצחון פון דער „אגודה". די גאַנצע יוגנט, וואָס איז געזעסן ביי דער גמרא יומם ולילה איז גלייך פאַרוואַנדלט געוואָרן אין איין אַרגאַניזיר־אַפּאַראַט, וועלכער האָט געמוסן אויף זיך די אויפגאַבע פון פראָפּאַגאַנדירן און וועקן דעם רעליגיעזן יידנטום און זיי אַרגאַניזירן. געווען אויך עלטערע חסידים, וואָס זענען נישט געווען צופרידן, ווען מען האָט געדאַרפט שטיצן מיט געלט.

איך געדענק אַז דער „ייד" איז דערשינען אַלס טאָג־צייטונג פאַר דער „אגודה". דער גערער רבי זצ"ל האָט געהייסן, אַז זיינע חסידים זאָלן די צייטונג שטיצן, כדי זי זאָל קאָנען דערשיינען. איך האָב געהערט אַ רעפעראַט פון זייער אַ גוטן רעפערענט, אַן אינסטרוקטאָר פון דער „אגודה", וואָס האָט באַזוכט פיל שטעט. ער האָט געזאָגט אין זיין רעפעראַט אין גערער שטיבל, אַז עס זענען פאַראַן פיל עלטערע חסידים, וואָס זאָגן, אַז זיי זענען פון שפּת אמת חסידים, אַז, דער רבי זאָל לעבן, הייסט שטיצן אַ טאָג־צייטונג הייסט דאָס אויך חסידות. צווישן די טעטיקסטע יונגעלייט, וואָס האָבן זיך פיל אָפּגעגעבן פאַר דער באַוועגונג פון „אַגודת ישראל" איז געווען שמואל אלבערט. ער איז געווען אַ רעדנער בחסד עליון און ער האָט זיך איבערגעגעבן בלב ובנפש צוזאַמען מיט ר' אברהם פריידנרייך צו שאַפן אַ „צעירי אגודת ישראל" אין ביאלא. און עס איז געווען אַ שווערער פראָבלעם צו שאַפן געלט צו דינגען אַ לאָקאַל. זיי האָבן צוגעצויגן אַלע יוגנטלעכע חברים און אַלע צוזאַמען האָבן געשאַפן געלט אויף אַ לאָקאַל. דאָס איז געווען אין יאָר 1929, דאָן איז געשאַפן געוואָרן אַ שיינע צעירים־אַרגאַניזאַציע, ווילכע האָט געציילט פון 40 ביז 50 חברים, ווילכע האָבן

געפירט אַ שיינע טעטיקייט. אַלע לומדי תורה האָבן געשאָנקען פיל פון זייער צייט צו לערנען שיעורי ערב גמרא און אַנדערע לימודי קודש. פון די הויפט־מגידי שיעור זענען געווען ר׳ משה וועבער, ר׳ משה קאָצקער, ר׳ אברהם פריידנרייך, ר׳ אברהם אלי בענזעל, ר׳ איטשע מאיר בענזעל א. אַגד.

עס איז גלייכצייטיק געגרינדעט געוואָרן אַ שיינע ביבליאָטעק, וועלכע האָט געהאַט זייער וויכטיקע ביכער און זייער צאָל איז געוואקסן פון טאָג צו טאָג, וויל מען האָט אויך צוגעקויפט פיל נייע ביכער. עס איז געוואָרן געווויילט אַ פאָר־וואַלטונג מיט פאַרשידענע קאָמיסיעס, וועלכע האָבן געהאַט די אויפגאַבע אַריינצוברענגען תורה און ווייסנשאַפט צווישן דער יוגנט.



אַ גרופּע יוגנטלעכע פון „צעירי אגודת ישראל". פון רעכטס: שאול אַרטמאַן, איטשעלע ראָזענבערג, לייביש יאָקובאָוויטש, פישל זיידע, ד״ב אַרטמאַן

נאָך אַ קורצער עקזיסטענץ איז די צעירים־אַרגאַניזאַציע געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ. בראש פון דער צעירים־באָוועגונג האָבן זיך געשטעלט שמואל מענצינג, לייבל מענצינג, לייבל וועבער, ישראל פידרא, מענדל און יצחק וועבער, וועלוול מילער אויך יבד״א ר׳ דוד ארליך, וועלכער איז מיט אונדז אין ישראל. די אַלע אויבן דערמאָנטע חברים זענען געווען דער שענסטער עלעמענט פון דער לומ־

דישער „אגודה"־יוגנט, מיט וועלכער מען האָט זיך נישט געהאַט וואָס צו פאַרשעמען.

די שבתים און ימים טובים זענען פאַרבראַכט געוואָרן מיט פיל תוכן. ספּעציעל זענען געווען אינטערעסאַנט די ווינטער פרייטיק־צונאַכטסן, וועו ר' בנימין ראָזענ־בערג האָט געלערנט בערך אַ דריי שעה פרשת השבוע מיט פיל געשמאַקער הסברה, וואָס ער האָט זיך דערמיט אויסגעצייכנט. ביים ענדיקן איז געווען אַ שאד, וואָס די צייט איז אַזוי שנעל אַוועק.

שוין אַוועק אזויפיל יאָרן ווי איך אַליין האָב אַנטייל גענומען, צוזאַמען מיט די אויבן־דערמאנטע, אַלס חבר אין דער „צעירי אגודת ישראל", וווּ איך בין געווען טעטיק אויף אַלע געביטן מיט פיל איבערגעגעבנקייט און עס איז ביי מיר די בעסטע סאַטיספאַקציע זיך צו דערמאָנען פון יענער תקופה, וועלכע איך האָב פאַרבראַכט צוזאַמען אויף פגישות פון פיל שטעט.

אָט, למשל, האָבן מיר געהאט איין פגישה אין גריצע פון 16 שטעט. מען איז אַרויסגעפאָרן פון ביאלא ביינאַכט און אינדערפרי זענען מיר אריינגעקומען קיין גריצע. די גאַנצע שטאָט גריצע האָט דעמאָלט אויסגעזען ווי אָפּגעפירט פון רעליגיעזער יוגנט. די רעפעראַטן האָבן געדויערט אַ גאַנצן טאָג.

וועו דער גרויסער מנהיג פון דער אגודה ר' אלכסנדר זישה פרידמאַן האָט געהאַלטן זיין רעפעראַט, וואָס האָט געדויערט בערך 3 שעה און געהייסן די ארץ ישראל־אקאדעמיע, זענען אַלע ווי באַצויבערט געוואָרן, יעדער איז געווען ווי צוגעשמידט צו זיין פּלאַץ, אָן באַוועגונג.

מען האָט פאַר אַלע צוגעגרייט אַ קאַלעקטיוון אָוונטברויט. מיר האָבן געהאָט אַ מעגלעכקייט זיך צו טרעפן מיט די שענסטע מנהיגים פון „אַגודת ישראל" און „צעירי אגודת ישראל". ווי שיין איז געווען צו זען ווי דער גאַנצער שטאָטישער זאַל איז געווען פול מיט בלויז יוגנטלעכע מיטגלידער פון „צעירי אגודת ישראל", וואָס אַלע זענען געווען פול מיט התלהבות.

אויף וויפל מיר זענען געווען דעמאָלט טעטיק אָן קיין שום טענדענץ, אידעאָלאָגיע פון אַ קרדום לחפור בו קאָן דינען דער פאַקט, אַז אין אַ שווערן ווינטער־טאָג, וועו דער שניי האָט אונטערוועגנס דערגרייכט ביזן קאָפּ, האָב איך און בערל ארטמאָן און נתן קשאָנזשענעיצקי און פישל זיידע געמאַכט אַ מאַרש צו אַ יידישן פּריץ. עס איז געווען 8 קילאָמעטער צו גיין צו פוס. מיר זענען פאַראינטערעסירט געווען צו גרינדן אַ הכשרה־פונקט פון חקלאות. אַהין און

צוריק זענען מיר געגאַנגען צו פוס. פיל מאָל האָבן מיר קיין וועג נישט געהאַט, ווייל אַלץ איז געווען פאַרשאָטן מיט שניי.

דאָס איז אַ פראַגמענט ווי חברים זענען געווען איבערגעגעבן צו זייע׳ אידעאַל.

איך געדענק, ווען מיר האָבן פאַרשפרייט פישקעס כיס אוסף צו זאַמלען געלט פאַר ארץ ישראל, האָבן אַלע חברים געהאָלפן ביי דער אַקציע.

געווען איז עס אין יאָר 1933 ווען די „אגודה" האָט געשאַפן הכשרה־



דער קבוץ „נגרות" פון „צעירי אגודת ישראל" אונטער דער אַנפירונג פון מרדכי גראָסבאַרד (1934)

פונקטן. אין פוילן האָט אַ גרויסער טייל פון דער באַוועגונג זיך געלאָזט מיט דער גרעסטער ענערגיע אין די הכשרה־פונקטן. צום גרויסן באַדויערן האָט די „אגודה" נישט געקאָנט נאָכקומען דעם פאַרלאַנג פון דער יוגנט צו פאָרן קיין ארץ ישראל, ווייל נאָר אַ קליינע צאָל סערטיפיקאַטן האָט זי באַקומען.

דער דראנג פון דער יוגנט עולה צו זיין איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג. אויך אין ביאלא איז געשאַפן געווארן אַ הכשרה־פונקט פון סטאָלעריי, אָבער ליידער זענען פיל פון די, וואָס האָבן דורכגעמאַכט אַ קיבוץ־הכשרה געבליבן אין פוילן און נישט געהאַט די זכיה צו באַקומען אַ סערטיפיקאַט.

זייער אַ גרויסער טייל פון דער יוגנט וואָלט געווען פאַרלאָזט פוילן, ווען זיי וואָלטן געהאַט אַ מעגלעכקייט עולה צו זיין. אָבער צום גרויסן באַדויערן זענען אַלע וועגן געווען געשלאָסן. און איך ווייס נישט וועמען צו באַשולדיקן, ווייל מען האָט באַדאַרפט אָנהייבן פריער צו אַרבעטן אין דער ריכטונג.

ווען איך האָב געזומען דעם טשעמאַדאַן און געפאָרן אין אַ קיבוץ־הכשרה פון „אגודת ישראל" האָב איך געהאַט דעם איינדרוק, אַז אַלע מיינע חברים האַלטן מיך נישט פאַר קיין נאָרמאַלן מענטש. אָבער איך בין נאָכגעגאַנגען מיין אייגענעם שכל. ווען איך בין שוין באַשטעטיקט געוואָרן צו פאָרן, האָבן אַלע מיך מקנא געווען און געוואָלט זיך געפינען אויף מיין אָרט.

ווען איך האָב פאַרלאָזט ביאַלאַ — דאָס איז געווען אין אָנהויב פעברואַר 1935 — איז די גאַנצע אגודיסטישע יוגנט געווען גרייט מיטצופאָרן מיט מיר. אין דער צייט ווען איך האָב פאַרלאָזט פוילן האָט די באַוועגונג פון „צעירי אגודת ישראל", „פועלי אגודת ישראל" ווי אויך „בנות אגודת ישראל" זיך שוין אָנטוויקלט אין אַלע שטעט פון פוילן.

אויף מיין וועג אין קיבוץ האָב איך באַזוכט קעלץ, כענטשין, יענדזשעאָוו און דערנאָך לאָדזש און איך האָב געטראָפן אַ געזונטע, אָרגאַניזירטע באַוועגונג פון דער רעליגיעזער יוגנט אין פוילן. אָבער די האַנט פון היטלערן האָט איבעראַל דערגרייכט, כְּדי צו פאַרניכטן און נישט איבערלאָזן פון קיינעם קיין זכר.

לייביש יעקובויץ

די גרינדונג פון „בית יעקב" אין ביאַלע

געווען איז עס בערך אין יאָר 1930. דאַן איז געגרינדעט געוואָרן אין ביאַלאַ אַ בית ספר „בית יעקב". געשען איז עס אַ דאַנק דער פרוי שייבע, די שוועסטער פון צימה די בעקערין. זי האָט געהאַט די דרייסטקייט אַריינצוגיין אין גערער שטיבל און האַלטן אַ רעפעראַט וועגן דער נויטיקייט פון אַ „בית יעקב". געווען איז עס ביי אַלעמען עקזאַטיש, אַז אַ פרוי זאָל וואָגן אַריינצוקומען צווישן אַן עדה פון חסידים און מיט מוטיקייט פאָדערן פון יעדן איינעם צו העלפן שאַפן אַ רעליגיעזע שול, וואָס זאָל געבן די מעגלעכקייט צו דערציען יידישע טעכטער אין גייסט פון תורה. זי האָט געגעבן צו דערקלערן, אַז אויב וועט דער פרומער ייד נישט טראַכטן וועגן דער צוקונפט פון דער יידישער טאָכטער, קאָן ער דער־וואַרטן נישט קיין גוטע רעזולטאַטן. זי האָט געשילדערט, אַז עס זענען פאַראַן טעכטער פון חסידישע היימען, וועלכע זענען „וויט פאַרקראָכן". מען קומט שוין אין דער געזעלשאַפט פון סטודענטן, נישט מיט קיין יידן. ווייל אויב מען לערנט צוזאַמען אין די שולן מיט נישט קיין יידן קאָן זייער לייכט פאַסירן מען זאָל קומען אין קאָנטאַקט מיט אַ שגץ און דאַן קאָן עס ברענגען צו נישט קיין אָנגענעמע פאלגן.

די פרוי שייבע האָט געווויזן אין לאָדזש. איר מאַן איז געווען אַ חשובער אָנגעזעענער געראַר חסיד און דערצו אויך אַ שטיקל פאַבריקאַנט פון קאָלדרעס. איר פאַמיליע אין ביאלא זענען אויך געווען זייער אָנגעזעענע מענטשן. אַזוי האָט זי געקאָנט האָבן דעם מוט זיך אַוועקשטעלן רעדן פאַר חסידישע יידן מיט זיידענע קאַפאָטעס און שטריימלעך און מען האָט איר נישט געשטערט און מיט אינטערעס אויסגעהערט.

און ווי זאָגט מען, אַז דברים היוצאים מן הלב נכנסים ללב. זי האָט דערקלערט, אַז זי גייט נישט אַוועק פון שטיבל ביז אַלע וועלן נישט נעמען אויף זיך די

הייליקע פליכט צו גרינדן אַ „בית־יעקב"־שול און יעדער מוז זיך באַשטייערן מיט אַ סכום, וואָס זאָל קאָנען געבן די מעגלעכקייטן גלייך צו שאַפן אַ לאָקאַל און אויך אַ געהאַלט פאַר אַ לערערין די ערשטע פאָר מאָנאַט. געווען אַזעלכע, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין גרויסע סימפּאַטיע פאַר אַזעלכע זאַכן, אָבער ליידער האָט זיי גאָרנישט געהאָלפן. וועט עס האָט זיך מיט אַ פאַלשן תירוץ געוואָלט אַרויסדרייען האָט מען דעם טלית פאַר אַ משכן געגומען. און אַזוי האָט מען גלייך געלייגט דעם גרונט פאַר אַ „בית־יעקב". מען האָט אַרויפגעלייגט די פליכט אויף עטלעכע



מיידלעך פון דער אגודה׳שער מיידל־שול. אויבן אין וויסן בלומקעלע (צענטער) שיינע זימלער, היינט אין ישראל. אונטן זיצן: צימע גאָלדבערג, האַמער (פאַר־נאַמען פאַרגעסן), חיה ראַזענבערג

חשובע בעלי הבתים, וועלכע זאָלן שטיין בראש דורכצופירן אַן אַקציע פון שאַפן געלט.

נישט לאַנג האָט געדויערט און אַ „בית יעקב"־שול איז געשאַפן געוואָרן לשם ולתפארת. אַ גרויסער טייל פון דער שטאָט האָבן זייערע מיידלעך פאַרשריבן אין דער „בית יעקב"־שול און געלערנט האָבן דאָרטן קינדער פון אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג.

אויך איז געגרינדעט געוואָרן אַן אָרגאַניזאַציע פאַר מיידלעך, אונטערן נאָמען „בנות אגודת ישראל". זיי האָבן געהאַט אַ לאָקאַל, ווו זיי פלעגן זיך אָפטמאָל צוזאַמענטרעפן און פירן אַ שיינע טעטיקייט. זיי פלעגן זיך האַלטן צוזאַמען. אין דער זעלבער צייט איז אין גאַנץ פוילן געוואָרן געגרינדעט, אין יעדער שטאָט און שטעטל, „אַ בית יעקב" און געווען איינצלנע מענטשן, וואָס אַ דאַנק זייער איניציאַטיוו און איבערגעבנקייט האָט זיך די שול אויסגעהאַלטן. אַ ביסל האָבן די עלטערן פון די קינדער געצאָלט און אַ ביסל זענען געווען



משה וויינער מיט זיין פרוי חיה — לאַנגיאָריקער לערער פון דער יידישער פאַלקס־שול אין ביאלא ראַווסקא

אַזעלכע, וואָס האָבן געשטיצט מיט געלט, כדי די שול זאָל האָבן עקזיסטענץ־מעגלעכקייטן.

די גרינדערין פון „בית יעקב", געדענק איך, האָט געהאַט גרויס דערפאָלג.

געהייסן האָט זי שענירער און געווען די אָרגאַניזאַטאָרין פון בית־יעקב שולן אין פאַרשידענע לענדער.

די גרעסטע גדולי ישראל האָבן פאַרשטאַנען, אַז עס איז נויטיק אַ רעליגיעזע שול צו דערציען די יידישע מיידלעך אין גייסט פון תורה. די פרוי שרה שענירער האָט זייער מצליח געווען מיט דעם געדאַנק, אַז אויך מיידלעך דאַרפן ווערן דערצויגן אין גייסט פון תורה און זיין ווידערשטאַנדספעיק קעגן פרייען גייסט.

איך געדענק, אַז די פרוי שענירער איז געקומען קיין ביאלא און זי האָט געוועדט פאַר פרויען אין שטאָטישן פייערלעשער־זאַל. ר׳ שמואל אלבערט איז געווען זייער אַ גלענצנדער רעדנער. ער האָט זיך נישט געהאָט וואָס צו שעמען מיט זיין רעדנערישן טאַלאַנט. ער האָט זי באַגריסט אין נאָמען פון „אגודת ישראל״, און ער האָט זי פאָרגעשטעלט, זאָגנדיק, אַז די פרוי שרה שענירער איז אַ וועלטערבאַרע געשטאַלט אין אונדזער תקופה. מען קאָן זאָגן, אַז זי איז די צווייטע מוטער שרה פון אונדזער דור.



יידישע שול־קינדער אין ביאַלע מיט זייערע יידישע לערער

מען האָט באַמערקט, אַז זי איז נישט געווען צעפרידן מיט דעם אויסדרוק און זי האָט שנעל זיך אָפּגערוקט פון דער בימה, נישט זייענדיק מסכים מיט דעם.
די פרוי שענירער האָט זיך נישט באַזונדערס אויסגעצייכנט מיט איכות

הדיבור, אָבער וואָס זי האָט געדעדט איז געווען מלא טעם, און עס האָט געמאַכט אויף יעדן איינעם זייער אַ גוטן רושם.

די „בית יעקב"־שול אין ביאלא האָט אין די ערשטע צייטן זיך זייער שיין אַנטוויקלט. די שול האָט געהאַט תלמידות פון אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג. אָבער מאַטעריעל האָט זיך די שול געראַנגלט, באַצאָלן משכורת אַ לערערין איז געווען זייער שווער. פון דעם וואָס די תלמידות האָבן געצאָלט, פון דעם האָט מען געמוזט דעקן די הוצאות און דאָס איז געווען זייער שווער. דער גאַנצער עול איז געלעגן אויפן קאָפּ פון איינצלנע עסקנים.

איך געדענק ווי ר׳ אברהם פריידנרייך פלעגט אַליין טראָגן פון זיך אין שטוב קוילן אייגנצוהייצן אין דער „בית יעקב"־שול, אַז עס זאָל נישט זיין קאַלט פאַר די

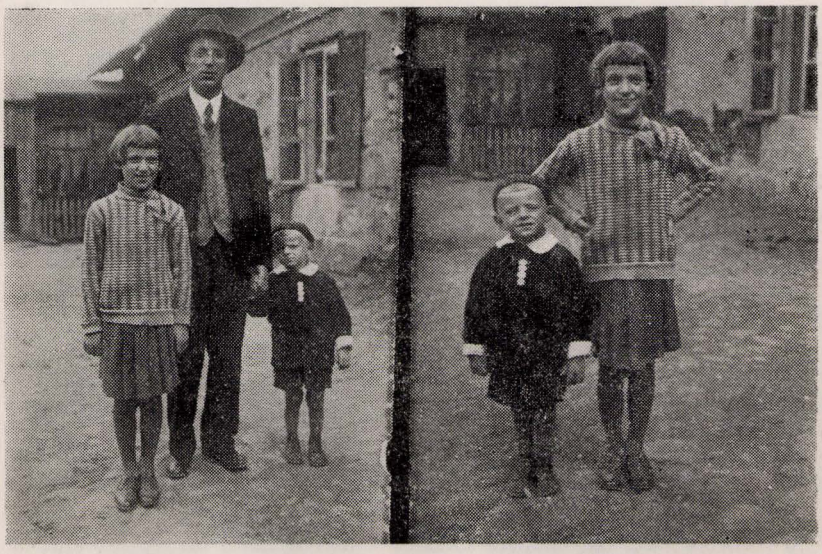


שול קינדער פון ביאַלע. עס שטייען פון אויבן: מענדל פראַנק, שטובערט, חנטשע אַרטמאַן, שרה וועבער, חיה ראָזענבערג, גוטמאַן מאַגעלניצקי. מיטלסטע ריי: שלום קופערשמידט, די לערערין, דער לערער סעלצער, נחמן לעסקי, פון „בית־יעקב", שמואל לעזעראָוויטש, הינטן: פישקע ניימאַן, משה טעוועלעוויטש, י. קופערשמידט

קינדער. צו זיין אַ לערערין אין „בית יעקב" האָבן די תלמידות באַדאַרפט לערנען אין קראָקעווער סעמינאַר פון „בית יעקב" און דאָס האָבן זיך פיל מיידלעך

געוווּנטשן. אָבער עס איז אוממעגלעך געווען, ווייל עס איז געווען פאַרבונדן מיט גרויסע הוצאות, וואָס קיינער איז נישט אימשטאַנד געווען צו לייגן.

די „בית יעקב"־שול האָט מצליח געווען, ווייל זי האָט דערצויגן די מיידלעך



דער לערער פון דער פאַלקס־שול, משה ווינער מיט זיינע קינדער

אין גייסט פון תורה און אַריינגעבראַכט פיל וויסן פון דעם תורה־קוואַל דער יידישער טאַכטער. איך געדענק, אַז עטלעכע תלמידות, ווען זיי זענען שוין אַ ביסל גרעסער געוואָרן האָבן זיי פאַרלאָזט די שול מאַכנדיק אַזאַ חשבון, אַז זיי שטאַמען פון אַרעמע היימען דעריבער דאַרפן זיי זיך טרעפן צוזאַמען מיט בחורים און אַזוי אַרום קאָן אַ מיידל באַגעגענען איר באַשערטן.

אָבער נאָר אייניקע האָבן געמאַכט אַזאַ חשבון. בדרך כלל האָט די „בית יעקב"־שול געגעבן אַ שיינעם חינוך די תלמידות און אַלע האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען און זיי האָבן געהאָט אַ ביבליאָטעק, ווו זיי פלעגן לייענען ביכער און צייטונגען און וועגן דעם דיסקוטירן.

געווען תלמידות וואָס האָבן געהאָט אַ שיינעם רעדנער־טאַלאַנט, אָבער ליידער

קאָן מען נאָר טראַכטן פון דעם אַלעם, ווייל עס איז גאָר קיין זכר נישט פאַרבליבן, ווי נאָך אַ גרויסער שריפה.



יידישע קינדער אין דער „פאָוושעכנע שול", אין צענטער — די לערער: סעלצער און משה ווינער

יוסף־מאיר וועבער ז״ל — ניו־יאָרק

מיין געבורט־שטעטל ביאלא־ראווסקא

מיין געבורט־שטעטל, וועלכעס איך וועל דאָ באַשרייבן, הייסט ביאַלאַ־ראַווסקאַ. עס ליגט אן ערך 10 מייל אין דרום פון וואַרשע, אויף דער לינקער זייט פון ווייסל. אין מיין צייט (1905—1890) איז די מערהייט פון דער באַפעלקערונג געווען אַ יידישע און באַשטאַנען פון אַרום 300 משפחות.

די געשיכטע פון יידישן ישוב אין שטעטל איז מיר נישט באַקאַנט. עס איז אין שטעטל בכלל נישט געווען קיינער, וואָס זאָל האָבן עפּעס געווּסט וועגן דעם. די אויפשריפטן אויף די מצבות אויפן „אלטן גוטן אָרט״ ווי אויך די שול, וועמענס אויפבוי קיינער האָט נישט געדענקט, האָבן עדות געזאָגט, אַז די ביאַלער קהילה האָט שוין עקזיסטירט אין אַנפאַנג פון 18טן יאָרהונדערט. איך זאָג קהילה, ווייל איינצלנע יידן האָבן מעגלעך דאָרט געלעבט אויך אין 17טן יאָרהונדערט און אפשר נאָך פריער.

אין ביאַלע, אַנדערש ווי אין שלום עליכמס קאַלאָמעא, זענען געווען וויניקער אָרעמע ווי רייכע, דאָס הייסט, אָרעם זענען אַלע געווען, אפילו די „רייכע״. אָבער לויט דעם דעמאָלטדיקן באַגריף זענען אין שטעטל כמעט נישט געווען קיין אָרעמע, צוליב דעם עקזיסטירנדיקן נידעריקן לעבנס־סטאַנדאַרט איז אַן הכנסה פון 3 רובל אַ וואָך געווען גענוג פאַר די לעבנסבאַדערפענישן, פון אַ פאַרפאַלק מיט צוויי, דריי קינדער. אפילו דער רב אין שטעטל האָט געקראָגן אַ פּענסיע פון נישט מער ווי 15 רובל יערלעך. אַזוי ווי די פאַרדינסטן פון די מיינסטע אין שטעטל האָבן געקלעקט אויף פרנסה און אַנדערע הצטרכותן, האָט אַן אָרעמאַן געהייסן בלויז אַזאַ פּערזאָן, וועמענס עקזיסטענץ איז געווען אָפהענגיק פון „גיין איבער די הייזער״ נאָך אַ נדבה. אַזעלכע זענען אין שטעטל געווען בלויז יחידים. אַ רייכער, וידער, האָט געהייסן איינער, וואָס האָט פאַרמאָגט עטלעכע הונדערט רובל, וועמענס הונדערטער זענען, ווי דער שטייגער איז, געשעצט געוואָרן אין

טויזנטער. אַזעלכע „רייכע" זענען אין שטעטל געווען אַן אָנגעזעענע צאָל. זיי זענען אָבער געווארן אויס רייכע (נישט חלילה אַרעמעלייט) נאָך דעם ווי זיי האָבן חתונה געמאַכט איינס אָדער עטלעכע קינדער, געגעבן נדן, מתנות, חתונה־אויסשטייער און מעבל און טייל מאָל אויך קעסט דעם נייעם פאָרפאָלק.

די יידישע באַפעלקערונג איז באַשטאַנען פון אַרום 29% קליינהענדלער און קרעמער, 20% שוסטער, 15% שניידער, 10% קצבים, 5% בעלי־העגלהס, 5% כלי־קודש, ווי דער רב, חזן, שוחטים און אַרום 10 מלמדים, צו צוויי זענען געווען היטלמאַכער, בלעכער, סטאָלער, פריזירער און שטריק־מאַכער, און איין וועבער. יידישע פראָפעסיאָנאלן ווי אַ דאָקטאָר, אַדוואָקאַט און דענטיסט האָט דאָס שטעטל נישט געהאַט.

אַ צאָל יידישע שוסטער און שניידער האָבן אין זייערע איינצימערדיקע ווויונונגען געפירט וואַרשטאַטן און אָפט באַשעפטיקט עטלעכע אַרבעטער, מיינסטנס לאָקאַלע יונגווארג. זיי האָט מען געפרופן „טאנדייטניקעס", אַנדערע שוסטער און שניידער האָבן אין זייערע ווויונונגען געאַרבעט בלויז אויף באַשטעלונג פון קונדן, מיינסטנס שטיוול און מלבושים אויף יום טובים, אויך אויף חתונה־אויסשטייער. די „טאנדייטניקעס" פלעגן פאַרקויפן זייערע סחורות אויף ירידים פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך און טיילמאָל צו לאָקאַלע קונים.

דער הויפט־מקור פון פרנסה איז געווען די פויערישע באַפעלקערונג פון די אַרומיקע דערפער. די פויערים פלעגן ברענגען אין שטעטל אַריין תבואה, פרוכט, גרינצייג, אייער און מילכיקס. די דאָזיקע פראָדוקטן פלעגן זיי פאַרקויפן צו אַ קליינהענדלער אָדער קרעמער און פאַרן געלט אינקויפן זייערע לעבנס־נויטוועניקייטן.

די פריצים אַרום שטעטל פלעגן באָרגן געלט אויף פראָצענט ביי די „רייכע" און אינקויפן אויף קרעדיט ביי די קרעמער, און אָפט פאַרקויפן צו די לעצטע גרעסערע מאָסן תבואה אָדער דאָס וואָל פון זייערע שעפסן. דער פריץ, ווי אויך די פויערים, פלעגן פאַרקויפן בהמות די קצבים און פערד די בעלי־העגלות. עמך פלעגט אָפדינגען ביים פריץ אָדער פויער אַ פרוכט־גאָרטן און נאָכן אָפווואַלגערן זיך מיטן ווייב און קינדער אין דער „בודע" פון סאָד פינף חדשים, פלעגט אַזאַ „סאַדאָוויניק" צוריק קומען אין שטעטל אַריין מיט עטלעכע צענדליק רובל פרנסה און נישט זעלטן מיט עטלעכע הונדערט.

שניידער, שוסטער און גלעזער פלעגן גיין איבער די דערפער און דאָרט פאַריכטן אַ מלבוש, אַ פאָר שטיוול, אָדער שויבן אין די פענצטער. מאַנכע קליינ־

הענדלער און קרעמער האָבן נישט געווארט ביז דער פויער האָט געבראַכט זיינע פראָדוקטן אין שטעטל אַריין. זיי זענען געגאַנגען איבער די דערפער און דאָרט איינגעקויפט ביים פויער פראָדוקטן. אַזוי פלעגן אויך טאָן דער קצב און דער בעל־העגלה.

לעבנסמיטל איז געווען ביליק. אויפן טעגלעכן שפייז־צעטל האָבן דעם אויבנאָן



יוסף־מאיר וועבער (אַלס יונגער ישיבה־בחור) און זיין פרוי פאַר זיין אָפּפאָר קיין אַמעריקע, אין 1905 יאָר

פאַרנומען — קאַרטאָפל, ברויט, אַנדערע תבואה־שפייזן און מילכיקס. די פרייזן פון די דאָזיקע פראָדוקטן זיינען געווען נידעריקע. דירה־געלט פאַר אַ צימער איז געווען אַרום 20 רובל יערלעך. אַ פורל האָלץ צום הייצן האָט געקאָסט וואָסערע דריי רובל. אַ „פורמאנקע" פאַר אַ רייזע צו אַ דערבייאיקער שטאָט איז געווען

אָרום 20—30 קאָפּיקעס, אויף דער באַן איז מען אָפט געפאָרן „נאַ בלאַט". שכר־לימוד פאַר אַ חדר־יינגל איז געווען פון אַרום 10 רובל אַ יאָר אין נידעריקן חדר ביז אַרום 25 רובל אַ יאָר אין העכסטן חדר. אַזוי אַרום האָט כמעט יעדנס הכנסה געקלעקט אויף פרנסה און אַנדערע הצטרכותן און מאַנכע האָבן נאָך געזאַמלט געלט.

אַלע תושבים אין שטעטל זענען געווען רעליגיעז געשטימט. געדאַוונט דריי מאָל טעגלעך, אָפּגעהיט שבת, געפייערט אַלע ימים טובים, געפאַסט יעדן תענית, געבענטשט ראש חודש און מחדש געווען די נייע לבנה, נישט טועם געווען קיין שפּייז פאַרן דאַוונען שחרית, געוואַשן די הענט און געזאָגט „שאו ידיכם" פאַרן עסן און געבענטשט נאָכן עסן, געלייענט קריאת שמע פאַרן גיין שלאָפן און געזאָגט „מודה אני" נאָכן אויפשטיין אין דער פרי. קינדער וואָס האָבן שוין געקאָנט רעדן האָבן יעדן פרימאָרגן, פאַרן עסן, געמוזט נאָכזאָגן „מודה אני" אָדער „ברכה". סליחות־צייט פלעגן „קינד און קייט" אויפשטיין פאַרטאָג און גיין צו סליחות. ימים נוראים־צייט האָט אַלץ אין שטעטל באַשטעטיקט, אַז „אפילו די פיש אין וואַסער ציטערן". ראש השנה איז דאָס גאַנצע שטעטל, מיט די ווייבער און קינדער, געגאַנגען צום טייך אַריינוואַרפן די עבירות. ערב יום כיפור האָט יעדער געשלאָגן כפרות, אפילו אַ נאָר וואָס געבוירן קינד האָט געמוזט האָבן אַ כפרה.

יעדעס קינד האָט געקראָגן אַ רעליגיעזע דערציונג און די יינגלעך זענען מיט־געגאַנגען מיטן טאַטן צום דאַוונען. קיין מתנגדים אָדער אַפּיקורסים זענען אין שטעטל נישט געווען און יעדער איינער פון ישוב פלעגט פאַרן צו זיין צדיק, אַזוי אָפט, ווי מעגלעך.

די הערשנדע ראָל, וואָס די רעליגיע האָט געשפּילט אין שטעטל האָט געהאַט אַ שעדלעכע ווירקונג אויף דער קולטורעלער זייט פון לעבן. כמעט אַלץ אין לעבן האָט געהאַט אַ רעליגיעזן קאָליר. דאָס קינד איז געבוירן געוואָרן מיט דער הילף פון אַ פראָסטער אומוויסנדער פרוי, וועלכע האָט געקראָגן די דערפאַרונג אין אַקושעריע, דורך די פיל געבורטן, וואָס זי אַליין האָט געהאַט. דער רעליגיעזער געפיל האָט נישט דערלויבט, אַז אַ מאַנספּאַרשוין, אַ דאָקטאָר, איבערהויפּט אַ דאָקטאָר, אַ גוי, זאָל טון די אַקושער־אַרבעט. אויב דער געבורט איז געגאַנגען שוווערלעך האָט די משפּחה געקראָגן אַ מנין יידן, וועלכע האָבן זיך געשטעלט זאָגן תהילים פאַר דער קימפּעטאָריין, אויב אַ געווינערין איז געקומען צו אַ מסוכנדיקן צושטאַנד איז אַ שטריקל אָדער פאָדעם געצויגן געוואָרן פון איר בעט צום אַרון הקודש אין שול אָדער בית המדרש. ווען אַ קינד איז געבוירן געוואָרן איז אַרום בעט אָנגעהאָנגען געוואָרן „שיר המעלות", כדי די שדים און רוחות רעות זאָלן נישט האָבן קיין

שליטה איבער דער קימפעטאַרין און דעם קינד און יעדן פאַרנאַכט איז געקומען אַ דרדקי־מלמד מיט אַ גרופּע קינדער לייענען קריאת שמע. וועז דאָס יינגל איז אַלט געוואָרן דריי יאָר איז עס געגאַנגען אָדער געוואָרן געטראָגן אין חדר אַריין, טראָגנדיק אַ היטעלע אויפן קאָפּ און אַ טלית־קטן אויפן קערפערל. אין חדר האָט מען דעם יינגל געלערנט אלף־בית, דער גימל איז געוואָרן אַ בייטעלע געלט, וואָס דאָס האָט מען אונטערגעוואָרפן פון הימל, מען האָט אים אין חדר אויך געלערנט זאָגן ברכות, מורא האָבן פאַר גאָט און ווי אַזוי זיך אויסצוהיטן פון שדים ורוחות רעות.

שפּעטער, וועז דאָס יינגל איז אַ ביסל אונטערגעוואַקסן, האָט מען אים אין חדר געלערנט עברי און דאַוונען, אַז דאָס יינגל איז אַנגעקומען אין חומש־חדר, האָט אים דער מלמד אַלץ דערקלערט אויף אַ רעליגיעזן נוסח: נח און די אבות זענען געמאָלן געוואָרן אַלס צדיקים און געטלעכע מענטשן, וועלכע האָבן מקיים געווען אַלע מצוות, געדאַוונט אין טלית און תפילין און כסדר געזאָגט תהילים און געלערנט גמרא. משה איז פאַרגעשטעלט געוואָרן בלויז אַלס רעליגיעזער פירער, אַלס פאַרמיטלער צווישן גאָט און די יידן. אַ סאָרט חסידישער רבי אויף גאָר אַ גרויסן מאַסשטאָב. דאָס יינגל און שפּעטער דער מאַן האָט משהן אַנגערופן משה רבנו.

די נביאים זענען געוואָרן געשילדערט אַלס געטלעכע מענטשן, וועלכע האָבן פאַראויס געזען די צוקונפט־פאַסירונגען און וועמענס איינציקע אויפגאַבע איז געווען צו שטראָפן די יידן פאַר עובר זיין אויף גאָטס־געבאָט.

לויט דעם מלמדס נוסך איז דער חורבן בית המקדש געווען דאָס גרעסטע יידישע אומגליק בלויז, ווייל עס איז מער נישט געווען קיין פּלאַץ, וווּ מקריב צו זיין קרבנות צו גאָט, אָפּריכטן די עבודה און דורכפירן אַנדערע רעליגיעזע צערעמאָניעס. דאָס וואָרט גלות האָט באַדייט גלות השכינה, גאָטס־אומגליק, גלות עם ישראל האָט געשפּילט אַן אומבאַדייטנדע ראָל. חנוכה איז געפייערט געוואָרן צוליב דעם, וואָס גאָט האָט באַוויזן אַ נס — אַ קריגל בוימאייל געגוג אויף איין טאָג פאַרן נר תמיד, האָט געברענט גאַנצע אַכט טעג. עפּעס איז אין דער חנוכה־געשיכטע יאָ דערמאָנט געוואָרן דאָס וואָרט מכבי. אָבער דאָס האָט בלויז גורם געווען מען זאָל אין חנוכה־טעג זאָגן אַ ספּעציעלן קאַפּיטל ביים דאַוונען. פורים וועט געפייערט, ווייל מרדכי הצדיק האָט געהאָט אַ נצחון איבער המן הרשע. פּסח האָט געהאָט מער אַ שייכות מיט חמץ און מצה, סדר, ארבע כוסות און אליהו הנביא ווי מיט יציאת מצרים. שבועות איז אַ יום טוב לכבוד קבלת התורה. תשעה

באב איז דער טאָג פון חורבן בית המקדש. קיין געוויכט איז נישט געלייגט געוואָרן אויפן פאַקט, אַז צוזאַמען מיטן חורבן בית המקדש איז אונטערגעגאַנגען די עקזיסטענץ פון יידישן פאָלק. ראש השנה און יום כיפור זענען ימים נוראים, ווייל מען משפט אין הימל יעדן מענטשן און גאָט פסקנט מי לחיים ומי למוות.

אַ חוץ דעם וואָס דער חומש איז געלערנט געוואָרן אַלס רעליגיעזער קעגנ־שטאַנד איז דער לימוד גענאַנגען אויף אַ סיסטעם לויט וועלכן כצפיחות בדבש איז געטייטשט געוואָרן — ציפיחות איז האָניק, אשה כי תזרע וילדה זכר — איין אשה וואָס וועט מזריע זיין און געבוירן אַ זכר א.אַ.וו. א.אַ.וו.

העכער ווי אין חומש־חדר איז עמד׳ס אַ יינגל על פי רוב נישט געגאַנגען. ס׳האָט געהייסן אַז „דער יונג וויל נישט לערנען", האָט אים דער פאָטער צוגענומען צו דער מלאכה אַדער אים אַוועקגעגעבן „אויף דער לערע" צו אַן אַנדערן לאָקאַלן בעל־מלאכה, אַזוי אַרום איז פון עמד׳ס יינגל אויסגעוואַקסן אַ ייד, וואָס האָט קוים געקאָנט דאַוונענען. די יחסנישע קינדער, וועלכע האָבן געמוזט פאָרזעצן דאָס לערנען, וויל מ׳קען דאָך די קינדער, חלילה, נישט מאַכן פאַר קיין שוסטער אַדער שניידער, זענען געשיקט געוואָרן אין גמרא־חדר אַריין. דאָרט איז מיינסטנס געלערנט געוואָרן תלמוד, מפרשים, פוסקים און רעליגיעזע ספרים. נישט נאָר האָט מען דאָרט נישט געלערנט וועלט־געשיכטע, געאָגראַפיע א. א. וו. נאָר אפילו יידישע געשיכטע איז דאָרט נישט באַרירט געוואָרן. לערנען מיט די קינדער העברעיש, דיקדוק א. אַ. וו. איז באַטראַכט געוואָרן אַלס אומזיסטע און אַרויסגעוואָרפענע מי, אגב האָט דער מלמד אַליין געהאַט אַ גאַנץ קנאַפּע ידיעה אין די דאָזיקע ענינים.

אין שטעטל איז געווען אַ רעגירונגס־עלעמענטאַרע שול, וואָס מען האָט קינדער געלערנט שרייבן און לייענען פויליש און רוסיש, אַריטמעטיק א. א. וו. דאָס לערנען דאָרט איז געווען פריי, וויל די מיינסטע איינווינער האָבן געצאָלט „שקאָלנע", שול־שטייער, האָט אָבער קיינער פון די יידישע יינגלעך נישט באַזוכט די דאָזיקע שול, ווייל צוליב דעם צאָרס פאָטאָגראַפיע אויף די וועגנ האָבן די קינדער געמוזט זיצן אין בלויזע קעפ. עפעס וואָס אַ יידיש יינגל וואָלט נישט געוואָגט צו טאָן. פון דער צייט, וואָס ער איז אַלס קינד אַרויס פון וויגל ביז דער לעצטער מינוט פון זיין לעבן האָט אַ ביאַלער ייד נישט אַרונטער־גענומען פון זיין קאָפּ דאָס היטל אָדער יאַרמולקע. סיידן ביים פריזיער אָדער ביים באָדן זיך. וועג אפילו מ׳וואָלט אין שול יאָ געקאָנט זיצן מיטן היטל אויפן קאָפּ וואָלט דאָס יידישע יינגל אויך נישט באַזוכט די פאָלקס־שול, וויל דער

חדר האָט ביי אים צוגענומען דעם גאַנצן טאָג און אָוונט, 12 ביז 14 שעה טעגלעך. צוליב דער זעלבער סיבה איז קיין חדר־ייִנגל נישט געגאַנגען צו מענדל שרייבער, וועלכער האָט געלערנט שרייבן און לייענען און אַ חוץ דעם זיך פאַרנומען מיט זייגערמאַכערייַ. זיינע תלמידים זענען באַשטאַנען פון בלויז מיידלעך.

דער איינציקער אָרט, וווּ אַ ייִנגל האָט געקאָנט לערנען שרייבן און לייענען איז געווען דער חדר. דער מלמד פלעגט אָנשרייבן אַ „גריזעל" אַ מוס־טער פון בוכשטאַבן אָדער זאַצן און דאָס געבן די ייִנגלעך צו קאָפּירן. ער האָט זיך געלייגט כאַפּן אַ דרעמל „נאָכן אָנבייסן" און די ייִנגלעך האָבן זיך באַ־שעפטיקט מיטן שרייבן. וועָן דער מלמד איז אויפגעשטאַנען פון שלאָף האָט ער עקזאמינירט די שריפטן און פאַרהערט די קינדער אין לייענען און באַלד נאָך דעם ווידער געמומען צום לערנען חומש אָדער גמרא. אַזוי ווי די מיינסטע שרייבצייט איז אָפּגעגעבן געווארן צו יידיש, חשבון און בריוושטעלער און זייער וויניק צייט פאַר פויליש און רוסיש, האָבן די מיינסטע ייִנגלעך זיך אויסגעלערנט אַ ביסל יידיש און חשבון און כמעט גאָרנישט קיין פויליש און רוסיש. אויב אַ ביאַלער ייד האָט יאָ געקאָנט אָנשרייבן אַ יידיש בריוול האָט ער אָפט געדאַרפט גיין צו „אַ קענער", ער זאָל פאַר אים אָנשרייבן דעם אַדרעס אויפן קאָנווערט. אָט דער דערציונגס־סיסטעם האָט געבראַכט דערצו, אַז די „גע־לערנטע" אין שטעטל האָבן באַזעסן אַ גרעסערע אָדער קלענערע קענטשאַפט אין תלמודישע און רעליגיעזע ספרים, געקאָנט אָנשרייבן אַ יידיש בריוול, געווסט אַ ביסל חיבור חיסור און כפל, עס איז אָבער נישט געווען „קיין לערנער", וואָס וואָלט געקאָנט ענטפערן אַ פראַגע אין אַ קאָרעקטן וויכטיקן העברעיִשן זאַץ אָדער אָנרופן די נעמען פון 4 — 3 יידישע מלכים אין כראָנאָלאָגישן סדר.

אין אַזאַ קולטורעלן מצב איז אין שטעטל, נאַטירלעך, נישט געווען קיין פאַרלאַנג נאָך ליטעראטור. אַ טייל פון ישוב, ווי געזאָגט, האָט קוים געקאָנט דאָווענען, די איבעריקע זענען אין די פרייַע צייט געווען פאַרנומען מיט לערנען תלמודישע ספרים אָדער זאָגן תהילים, קיינער האָט נישט געהאַט קיין אָנונג וועגן אַ מענדעלע מוכר ספרים, י. ל. פרץ, מ. ספּעקטאָר, שלום עליכם, י. דינעזאָן א. א. וו. די נעמען שמ"ר, טענענבוים א. א. וו. זענען געווען אַ ביסל באַקאָנט בלויז יונגווארג, וואָס האָט אַ שטיקל צייט געאַרבעט אין די גרעסערע שטעט — וואַרשע און לאָדזש, וועלכע פלעגן אויך דערציילן וועגן דער

עקזיסטענץ פון טעאַטער און שוישפּילער. זיי פלעגן אויך ברענגען אין שטעטל אַריין פּאָלקס־לידער, מיט וועלכע מאַמעס פלעגן איינשלעפערן די קינדער, ווי אויך טיילן פון גאָלדפּאַדענס פּיעסן, וועלכע פלעגן אויסגענוצט ווערן בעת פּורים־שפּילערייען. קיין צייטונג איז אין ישוב נישט אָנגעקומען. די ספּרים אין בית המדרש האָבן געדינט אַלס די איינציקע ביבליאָטעק פון שטעטל. אין די ערשטע יאָרן פון 20־טן יאָרהונדערט זענען שוין אין שטעטל יאָ געווען עטלעכע בית־המדרש־בחורים, וועלכע האָבן אַבאָנירט יידישע צייטונגען אויף בסוד סודות געלייענט מאַפּו, סמאָלענסקי און אַנדערע השכלה־ספּרים. אָבער ווען דאָס שטעטל האָט זיך דערוווסט פון דעם האָט זיך אָפּגעטאָן חושך. אַזוי האָט אויסגעזען דאָס קולטורעלע לעבן אין שטעטל.

די סאַניטאַרע אומשטענדן אין שטעטל זענען געווען אויסערגעווויינלעך שלעכטע און היגיענישע כללים אומבאַוווסט. קראַנקהייטן אין שטעטל איז געווען זייער פיל, פונדעסטוועגן זענען טויטפאַלן געווען כמעט נאָרמאַל, וויל די פרישע לופט, וואָס דער ווינט פלעגט ברענגען פון די אַרומיקע פעלדער, גאָרטנס און וועלדער, און די געזונטע פרישע, נאַראַפּטע שפּייזן האָבן פאַרגרעסערט דעם לעבנסדויער און געהאָלפן בייקומען די קראַנקהייטן.

רייַדנדיק וועגן קראַנקהייט־פאַלן איז ווינטשנסווערט צו דערציילן, אַז די וועלטער קראַנקהייט און קראַנק זיין זענען אין שטעטל כמעט נישט באַנוצט געווארן. אָנשטאָט דעם זענען געוואָרן די טערמינען שלאַפקייט און שלאַף. די דאָזיקע דערמאָנטע שלאַפקייטן זענען מייסטנס געווען אַ פאַר־קילונג, טיפוס, אַ לונגען־אָנצינדונג, שווינדזוכט און סתם שלאַפקייטן, די מיינסטע וועלכע האָבן זיך „אָנגעהויבן" מיט אַן עין־הרע. פון האַרץ־קראַנקהייט, קאַנסער, בלוטפאַרגיפטונג א. א. וו. האָט מען אין שטעטל נישט געוווסט. זייערע ערטער האָבן פאַרנומען כישוף, אַפּאָפּלעקסיע און „פאַרכאַפּט ווערן". ווען עמעצער איז שלאַף געוואָרן האָט ער געזומען היימישע רפואות, וועלכע אַ שכן האָט רעקאָמענדירט, ווי, למשל, שטעלן באַנקעס אָדער פּיאָווקעס. דעם דאָקטאָר האָט מען גערופן בלויז, ווען די לאָגע פון חולה האָט זיך פאַרערגערט; ווען דער שלאָפער איז געוואָרן „חרוב" האָט אַ מנין יידן געזאָגט תהילים פאַר אים, אָנגעשריבן זיין נאָמען אויפן ארון־הקודש און נישט זעלטן צוגעגעבן אים נאָך אַ נאָמען, מיינסטנס חיים אָדער אַלטער, אָדער איינער פון דער משפּחה איז געלאָפן צום רבין; ווען דער חולה האָט שוין געהאַלטן ביי די לעצטע מינוטן האָט מען אין שטעטל געזאָגט, אַז ער איז „פאַרביי". קיין מת איז נישט באַגראָבן געוואָרן

אין אַ קאַסטן, אין קבר איז געלייגט געוואָרן זייטיקע ברעטלעך און נאָך דעם ווי דער מת איז אַוועקגעלייגט געוואָרן מיט אַ טלית און תכריכים אויפן קערפער



חנה ייחד — מענדקע וועבערס פרוי — די מוטער פון יאָסל־מאיר וועבער ז״ל
וועלכער האָט געלעבט אין ניו־יאָרק

און שערבלעך אויף די אויגן האָט מען אים פאַרדעקט מיט ברעטלעך און פאַרשאָטן מיט אויסגעגראָבענער ערד.

די איינציקע חברה אין שטעטל איז געווען די חברה קדישא, וועלכע איז באַשטאַנען פון עמך און וועמענס אויפגאַבעס עס איז געווען צוצוגרייטן צו קבורה און מקבר זיין יעדן מת.

אין שטעטל איז נישט געפירט געוואָרן קיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט. די דריי קהלשע געבוידעס, די שול, דער בית־המדרש און מקווה האָבן געקאָנט האַלטן ביים איינפאַלן וואַלט קיינעם נישט געקומען דער געדאַנק צו רופן אַן אסיפה צו באַטראַכטן דעם ענין אָדער שאַפן אַ פאָנד פאַר דעם צווועק. די רע־מאָנטן פון די דאָזיקע בנינים האָבן געמוזט וואַרטן ביז עס האָט פאַסירט אַ טויטפאַל אין אַ פאַרמעגלעכער משפחה און די חברה קדישא האָט זיך אַנטזאָגט צו טאָן דעם „טויטנס־רעכט״ ביז די משפחה וועט געבן אַ געוויסע סומע געלט

פאַר קהל, אַ טייל פון וועלכן עס איז געגאַנגען פאַר „לחיים׳ס" און דאָס איבעריקע פאַר קהלשע ענינים.

דאָס „גוטע אָרט" האָט געדינט פאַר אַ בית־הקברות פאַר די פאַרשטאָרבענע און אַלס פּאַשע־פּעלד פאַר בהמות און פערד. ערשט אין יאָר 1923 וועט אַן „אַמעריקאַנער" האָט באַזוכט זיין פאָטערס קבר און זיך באַקאַנט מיט דעם צושטאַנד אויפן „גוטן אָרט" האָט ער מיט אַמעריקאַנער דאָלאַרן באַוואָרנט, אַז בהמות און פערד זאָלן נישט קאָנען צוקומען צום בית־הקברות.

אין שטעטל זענען נישט געווען קיין ווילטעטיקע אָרגאַניזאַציעס, קיין פאַראיינען און פּאָליטישע פאַרטייען. דער ישוב איז געווען איינגעטיילט אויף יחסנים און עמך. די יחסנים ערשט זענען געווען איינגעטיילט אין גרופּן און כל עורב למינהו. יעדע גרופּע האָט זיך געפרופן אויפן נאָמען פון שטאָט אין וועלכער עס האָבן געלעבט דער רבי אָדער צדיק ווי גערער, אַלעקסאַנדרער, אַמשעהאָווער א. א. וו. די גרופּעס האָבן זיך געהאַלטן פון דער ווייטנס איינע פון דער צווייטער און אַלע גרופּעס האָבן זיך געהאַלטן פון ווייטנס פון עמך. אָט די לאַגע האָט געבראַכט דערצו, אַז קיין שמחה־פייערונג אָדער אַ טרויער האָט נישט געטראָגן קיין פאָלקס־כאַראַקטער. פורים און שמחת תורה למשל — איז אין שטעטל געווען זייער פריילעך, די פריילעכקייט איז אָבער נישט געווען איינהייטלעך נאָר פאַרשידנאַרטיק כל עורב למנהודיק.

דאָס איינציקע מאָל, אין מיין צייט, וואָן אין שטעטל זענען געווען „פּאָליטישע" פאַרטייען איז געווען, וואָן דאָס שטעטל האָט געדאַרפט „אויפנעמען" אַ נייעם רב. קאַנדידאַטן זענען געווען צוויי, איינער אַרויסגעשטעלט דורך די גערער חסידים, דער צווייטער דורך די אַלעקסאַנדרער חסידים. דאָס שטעטל איז דעמאָלט געווען צעטיילט אויף צוויי צדדים — דער גערער צד און דער אַלעקסאַנדרער צד. אפילו וועלן דעמאָלט אָנגערופן גערער אָדער אַלעקסאַנדרער איז געווען אַ זכיה. דאָס איז געווען דאָס איינציקע מאָל, וואָן די „יחסנים" האָבן זיך געשטיצט און גערעכנט מיט יעדן עמך.

זאָל די דאָזיקע באַשרייבונג דינען אַלס מצבה פאַר מיין פאַרשטאָרבענעם שטעטעלע ביאַלע.

שמואל פיליפס־פילעזאָף ז״ל — ניו־יאָרק

זכרונות פון אַמאָל

א. וואַלן פון אַ רב אין שטעטל

איך וויל פרוווון שילדערן אַן עפיזאָד, וואָס האָט פאַסירט אין אונדזער שטעטל ביאַלע. אַ וועלט וואָס איז שוין מער נישטאָ. דאָס האָט געמוזט פאַסירן אין יאָר 1903, בעתן וויילן אַ רב.

אין אונדזער שטעטל ביאַלע ווי אין אַלע שטעטלעך אין פוילן איז דאָס לעבן אָנגעגאַנגען טאָג־אין טאָג־אויס אָן ענדערונגען. קיין וויכטיקע פאַסירונגען, וואָס זאָלן ספּעציעל אויפרודערן די מענטשן האָבן נישט פאַסירט. דעריבער איז דאָס וויילן פון אַ נייעם רב געווען די וויכטיקסטע געשעעניש פון יענער צייט.

געווען אין ביאַלע אַ לאַנגע צייט אַ רב. מ׳האָט אים געוואָלט רב שימעלע. ער איז געווען אַ ווועלער ייד און אָן איידעלער מענטש. געקענט זייער שיין לערנען און דאָוונענען נעילה יום־כּפּור. זיין זאָגן פּתח לנו שער בעת נעילת שער קדוש, ליגט מיר נאָך אין טעם. ער איז געווען אָן אַלעקסאַנדרער חסיד. געהאַט אַ פּרוי, צוויי טעכטער און אין יינגל. די רביצין איז געווען „בריינדעלע קאָזאַק" — דער היפּוך פון דעם רב. מען האָט אפילו געוואָלט, אַז די רביצין מיט די טעכטער גייען שפּאַצירן מיט די שקצים פון ביאַלע.

ויהי היום איז רב שימעלע אַוועק אין אָן אַנדער שטאָט פאַרנעמען דעם כּסא הרבנות דאָרטן, האָט מען געדאַרפט אויסווויילן אַ נייעם רב אויף זיין אָרט. ביאַלע איז אין יענער צייט באַשטאַנען פון 400 יידישע פאַמיליעס. די מענטשן זענען געווען איינגעטיילט אין פאַרשידענע ריכטונגען, געהער חסידים, אַלעק־סאַנדרער חסידים, גראָדזשיצקער חסידים, אַמשהאָוועד חסידים, און אַ פראָסטער עולם פון פאַרשידענע בעלי־מלאכות. די געהער חסידים האָבן געשפּילט די גרעסטע ראָל אין ביאַלע; ערשטנס, דערפאַר וואָס זיי זענען געווען די מערהייט,

און צווייטנס, האָבן זיי געקראָגן אונטערשטיצונג פון מענטשן וואָס זענען קיין חסידים נישט געווען.

דאָס צווייטע אָרט האָבן פאַרנומען די אַלעקסאַנדרער חסידים. כאָטש זיי זענען קליין געווען אין צאָל האָבן זיי געהאַט די אונטערשטיצונג פון די אַמשעהאָוואָר חסידים. דעריבער, אַז מען האָט אָנגעפאַנגען צו רעדן וועגן אויפנעמען אַ נייעם רב אין ביאַלע איז געווארן אַ גרויסע מחלוקה צווישן די גערער און אַלעק־סאַנדרער חסידים.

די פּראָצעדור ווי צו דערווייַלן אַ רב איז געווען פאָלגנדיק: יעדער ייד וואָס האָט געצאָלט אַ געוויסן יערלעכן שטייער דער קהילה — עס האָט נישט אויס־געמאַכט ווי קליין דער שטייער איז געווען — האָט געהאַט שטימרעכט. דאָכט זיך גאָנץ דעמאָקראַטיש. די גאָר אָרעמע יידן, וואָס האָבן קיין שטייער נישט געקענט צאָלן האָבן קיין שטימרעכט נישט געהאַט. פרויען האָבן אויך קיין שטימרעכט נישט געהאַט. די נעמען פון די קאַנדידאַטן פאָר אַ רב האָט מען געדאַרפט אַרייַנגעבן צו דער רעגירונג און די רעגירונג האָט באַשטימט אַ טאָג, ווען מען דאַרף שטימען. אַזוי ווי די גערער און אַלעקסאַנדרער חסידים זענען געווען די צוויי גרעסטע פאַרטייען אין ביאַלע, זענען געווען צוויי קאַנדידאַטן פאָר אַ רב, אַ גערער חסיד און אַ אַלעקסאַנדרער חסיד. די קאַנדידאַטן פלעגן איינצאָלן אין שטאָט אַ געוויסע סומע געלט פאָר דער חזקה און דאָס געלט פלעגט מען נוצן פאָר שטאָטישע זאַכן ווי רעמאָנטירן די שול אָדער להבדיל דאָס מרחץ. דאָס איז געווען ווען מ׳האָט זיך בשלום געאייניקט פאָר איין קאַנדידאַט. ווען מען האָט זיך נישט געקענט אייניקן און די מחלוקה איז געווארן גרויס האָט מען דעם דאָס געלט געגנוצט פאָר וואַל־אויסגאַבן און קויפן שטימען, אָנצושטעלן שטאַרקע און מיט סטראָשונקעס נויטן צו שטימען פאָר דעם אָדער יענעם קאַנדידאַט.

דער שרייבער פון די שורות געדענקט נאָך, אַז זיין פאָטער איז אַהיים געקומען פון אַ וואַל־מיטינג פון די גערער חסידים מיט אַ געוויסער סומע געלט צו קויפן ברענפן אָדער נוצן אַנדערע מיטלען צו קריגן שטימען פאָר דעם גערער קאַנדידאַט.

ויהי היום, עס איז געקומען דער טאָג פון די וואַלן. עס איז געווען אַ פרייטיק. אַ ווינטער־טאָג — נאַס און קאַלט. די גאַנצע שטאָט האָט אויפגעגעבן די געשעפטן און מען איז געווען פאַרנומען מיט די וואַלן. די גערער חסידים האָבן געשלעפט יידן צו שטימען פאָר זייער קאַנדידאַט און די אַלעקסאַנדרער

חסידים האָבן געשלעפט צו שטימען פאַר זייער קאַנדידאַט. דער רעזולטאַט איז געווען, אַז די גערער חסידים האָבן געוווּנען. פאַרשטייט זיך, אַז עס איז געווען ששון ושמחה ביי די גערער און אבל ופוי ראש ביי די אַלעקסאַנדרער. שבת, נאָך די וואַלן, האָבן די גערער חסידים געטאַנצט אין די גאַסן און מען האָט געטרונקען אין די שטיבלעך. עס איז געווען חי געלעבט.

עס איז אָבער געווען אַן אומזיסטע שמחה. די אַלעקסאַנדרער חסידים האָבן געמסרט דעם „נאַטשאַלניק", אַז די וואַלן זענען נישט געווען ערלעך און ער האָט פאַראַרדנט נייע וואַלן. ביי די צווייטע וואַלן איז ווידער אָנגעגאַנגען די זעלבע זאַך און דער רעזולטאַט איז געווען, אַז די אַלעקסאַנדרער חסידים האָבן געוווּנען. האָבן ווידער די גערער חסידים פּראָטעסטירט און דער „נאַטשאַלניק" האָט ווידער פאַראַרדנט נייע וואַלן. דער סוף איז געווען, אַז א רייכער גערער חסיד, פון וואַרשע, האָט זיך געקענט מיט דעם גובערנאַטאָר אין פּיעטרקאָוו. ער האָט אויסגענוצט זיין איינפלוס און דער גובערנאַטאָר האָט געמאַכט, אַז דער גערער חסיד־קאַנדידאַט זאָל זיין דער רב אין ביאַלע.

איך געדענק דעם טאָג, ווען דער רב האָט געדאַרפט אָנקומען אין ביאַלע. עס איז געווען אַ גרויסער יום־טוב. מער ווי אַ האַלבע שטאָט איז אים אַנטקעגן געגאַנגען אויף דעם וועג, ווו ער האָט געדאַרפט אָנקומען און מען האָט אים אַריינגעפירט אין שטאָט מיט מוזיק און געזאַנג.

די מחלוקה אין שטאָט האָט נישט אויפגעהערט. עס האָט זיך נאָך מער צעפלאַקערט. עס איז געווען אַ משפחה־אָדער בעסער געזאָגט אַ בירגער־קריג, ווייל די גאַנצע שטאָט ביאַלע איז באַשטאַנען, כמעט, פון בלויז קרובים אָדער פון מחותנים. עס זענען געווען פאַלן ווען גאַנצע משפחות זענען זיך געוואָרן דם שונאים.

דעם ערשטן שבת, ווען דער רב איז געקומען דאַוונען אין בית־המדרש איז אויפן רבס „שטאָט" געווען אָנגעגאַסן הייסע סמאָלע און דער רב האָט זיך נישט געקאָנט אַנידערזעצן. די מחלוקה איז געגאַנגען אַ שטיק צייט. יעדן שבת ביים דאַוונען האָט מען זיך געשלאָגן מכות רצח, מען האָט זיך אָפּגעביסן פינגער, ביז מען האָט געברענגט אַ בית־דין פון דריי רבנים, פון אַנדערע שטעט. די רבנים זענען געזעסן צוויי וואָכן און יעדע נאַכט אויסגעהערט די טענות פון די פאַרשידענע צדדים, ביז מען האָט, ווי עס איז, אַ ביסל איינגעשטילט די מחלוקה.

דער ביאַלער רב האָט געהייסן מנחם־מענדל פרייז. ער האָט געהאָט אַ פרוי

מיט אַ טאָכטער. חנהלע האָט זי געהייסן, ער האָט געקענט גוט לערנען, געשריבן ספרים אויף קדושין יבמות. זיינע ספרים האָבן געהייסן תפארת מנחם. ער האָט איינגעפירט אַ ישיבה אין ביאַלע. בחורים פון אַנדערע שטעט פלעגן קומען לערנען ביי דעם ביאַלער רב און האָבן געגעסן טעג ביי די בעלי־בתים פון שטעטל.

ב. אויסגעמיטן אַ פּראָגראָם

אין פּוילן איז געווען אַ גויישער יום־טוב — דער „גרינער דאָנערשטיק", ער איז אויסגעקומען אין זומער. דעם דאָנערשטיק פלעגן זיך אַלע גויים פון די דערפער און פון שטאָט צונויפגעקומען אין קאָשציאָל, און דערנאָך אַרויס־נעמען אַלע איקאָנעס פון דעם קאָשציאָל און אַרומגיין איבער דער שטאָט צו פאַרשידענע פּלעצער, ווו עס זענען שוין געווען אויסגעפּוצטע ביידלעך. דער גלח, אָנגעטאָן אין ווייסן, געפירט אונטער אַ חופה, און אַלע גויים נאָך אים האָבן זיך אָפּגעשטעלט ביי די ביידלעך און דאָרט געפּראָווט אַ רעליגיעזע צערעמאָניע.

דעם טאָג פלעגט זיין אין ביאַלע ביי אַ 6000 גויים. די יידן פלעגן זיך באַהאַלטן אין די הייזער, נישט וווייזן זיך אין גאַס פשוט פאַר מורא. עס האָט געמוזט זיין אין 1906. אין דער צייט, וועו עס איז אָנגעגאַנגען די פּאָגראָם־כוואַליע אין רוסלאַנד. האָט זיך דאָ געפונען אַ גוי אין ביאַלע, מיטן טרפהנעם נאָמען מאַלינאָווסקי, אַ גנב און אַן אויסוווּרף. איז ער אַ פּאָר וואָכן פאַר דעם יום־טוב אַרומגעגאַנגען אין ביאַלע און האָט געזאָגט, אַז דעם „גרינעם דאָנערשטיק" וועט מען מאַכן אַ פּאָגראָם און אויסהרגענען אַלע יידן אין ביאַלע. די יידן אין ביאַלע האָבן זיך דערשראָקן און מען האָט געקלערט עפּעס צו טאָן, כדי צו פאַרמיידן דעם פּאָגראָם. מען האָט גערופן אַ קליינע אסיפה ביי דעם רב און מען האָט באַשלאָסן צו לאָזן וויסן דעם נאַטשאַלניק אין ראַווע וועגן דעם, וויל מען האָט געוווסט, אַז דער נאַטשאַלניק איז גרייט צו נעמען אין יד אַריין. יוסף־מאיר וועבער האָט אַוועקגעשיקט אַ „פּראָשענייע" צום נאַטשאַלניק. גע־וויינלעך איז דאָס געווען בסוד — די גויים זאָלן נישט וויסן. דעם דאָנערשטיק אין דער פרי — די גויים האָבן זיך נישט געריכט אויף דעם — איז אָנגעקומען קיין ביאַלע דער נאַטשאַלניק מיט אַ סך „סטראָזשניקעס" און זשאַנדאַרן און זענען אַוועק צום קאָשציאָל און די גאַנצע צייט, וואָס די פּראָצעסיע איז אָנגעגאַנגען זענען

זיי מיטגעאַנגען, און אַזוי ווי זי האָט זיך געענדיקט האָבן זיי אַלע גוויים פון די דערפער אַהיים געטריבן און די שטאָט־גויים געהייסן אַהיים גיין. אַזוי איז פאַרמיטן געווארן אַן אומגליקלעכער פאַגראָם אין ביאַלע. דאָס האָט געקאָסט די שטאָט 25 רובל.

ג. לייביש שוחט

דאָס האָט געמוזט זיין אין 1905. אין אונדזער שטעטל ביאַלע ווי אַלע שטעטלעך אין פוילן איז דאָס כלי־קודש באַשטאַנען פון אַ רב, שוחטים, אַ חזן און שמשים. אין ביאַלע זענען געווען צוויי שוחטים. נישט דערפאַר, וואָס מען האָט געדאַרפט צוויי, ווייל אין גאַנצן האָט מען געשחטן אַ וואָך דריי בהמות און אַ פּאָר קעלבלעך. נאָר אַזוי ווי עס זענען געווען געראָר און אַלעקסאַנדרער חסידים האָט מען געדאַרפט צוויי שוחטים — אייגער אַ גערער חסיד און דער צווייטער אַן אַלעקסאַנדרער חסיד און ביידע שוחטים האָבן נישט געהאַט קיין פּרנסה. אַזוי איז אַנגעגאַנגען אַ פּאָר יאָר. מיר האָבן אויך געהאַט אַ חזן, עס רעדט זיך אַ חזן, אַ גוטער בעל־תפילה. דער שוחט, דער אַלעקסאַנדרער חסיד, דער עלטערער, האָט געהייסן שלמה־יצחק. ער איז געווען אַ קליין יידל מיט אַ קליין בערדל. אַ פלינקער און האָט געקענט גוט לערנען, האָט ער זיך געהאַלטן, אַז ער איז דער וויכטיקסטער. דער צווייטער שוחט — דער גערער חסיד — האָט געהייסן יוסף. ער האָט נישט געקענט אַזוי גוט לערנען ווי שלמה־יצחק. האָט מען אים געהאַלטן אַ ביסל נידעריקער.

האָט זיך געטראָפן אַזאַ געשיכטע: אין ביאַלע איז געווען אַ ברית מילה. איז דאָרט געווען דער עלטערער שוחט שלמה־יצחק און עס זענען אויך געווען גערער חסידים. אַז עס איז געקומען צום בענטשן האָט מען מכבד געווען שלמה־יצחקן מיטן בענטשן. אַז ער האָט געגומען דעם כוס אין האָנט אַריין האָבן גערער חסידים באַמערקט, אַז זיין האָנט ציטערט. זענען זיי אַוועק צום רב און געמאַכט אַ געוואַלד, אַז יידן עסן טרפהעס. דער רב האָט געשיקט רופן דעם שוחט און עס איז פעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז זיין האָנט ציטערט טאַקע און דער רב האָט געאסרט שלמה־יצחקס שחיטה. ער האָט דאָן געמוזט זיין אַ 70 יאָר אַלט. די אַלעקסאַנדרער חסידים האָבן אפילו געטענהט, אַזוי ווי דער רב איז אַ גערער חסיד, איז ער אַ נוגע בדבר, נאָר אַזוי ווי ר' שלמה־יצחק איז

געווען אַריבער 70 יאָר, האָבן זיי זיך נישט געקאָנט העלפן. עס וואָלט אַלץ געווען גוט, ווען דער שוחט האָט אַ זון, וואָס וואָלט געווען ראוי צו פאָרנעמען זיין פלאַץ — וואָלט ער געהאַט אַ חזקה און וואָלט געוואָרן שוחט. ער האָט יאָ געהאַט אַ זון, פנחס, איז ער אָבער נישט געווען ראוי צו פאָרנעמען זיין אָרט, ער האָט נישט געקענט געניג לערנען, כדי צו זיין אַ שוחט און ער איז געווען צו יונג. יעדער אין שטאָט האָט אים געקאָנט אַלס אַ לאָבוז און עס האָט קיינער



שמואל מאיר בעקערס הויז

נישט געהאַט די חוצפּה פאָרצושלאָגן פנחסן פאָר אַ שוחט, אפילו די אַלעקסאַנדרער חסידים.

אין דער זעלבער צייט איז דער חזן קראַנק געוואָרן. ער איז שוין אויך געווען אַ ייד אין די יאָרן. דער חזן האָט געהייסן משה־יצחק. אַ קלוגער ייד, האָט געקענט גוט לערנען, אַ ליטוואַק — דער אייניציקער ליטוואַק אין ביאַלע. אַ חוץ אַ חזן איז ער אויך געווען אַ מלמד און פון ביידע זאַכן האָט ער נישט געהאַט קיין פרנסה. ביאַלע איז דאָן געבליבן מיט אין שוחט און אָן אַ חזן.

אַז מען האָט זיך דערוווסט, אַז ביאַלע דאַרף האָבן אַ שוחט מיט אַ חזן זענען געקומען שוחטים, חזנים צו קריגן די שטעלע. עס איז געווען זייער שווער צו קריגן קאַנדידאַטן פאָר דער שטעלע, ווייל אַ קאַנדידאַט האָט זיך געדאַרפט טיילן די שחיטה־געלט מיטן אַלטן שוחט פאָר זיין חזקה און געבן אַ פאָר הונדערט דאָלאָר דער שטאָט. אַ חזן האָט אויך געדאַרפט טון דאָס זעלבע. האָט אַ שוחט,

וואָס האָט שוין געהאַט אַ שטעלע נישט געוואָלט אַנגענעמען, ווייל עס האָט זיך אים נישט געלוינט. אַזוי איז ביאַלע אַנגעגאַנגען מיט איין שוחט און אַן אַ חזן כמעט אַ גאַנץ יאָר. די גרעסטע צרה איז געווען אין די ימים־נוראים. עס איז נישט געווען ווער עס זאָל דאָוונענען מוספים אין דער שול. מען האָט געמוזט נעמען די בעלי־תפילות פון די חסידים־שטיבלעך.

איין מאָל איז געקומען אַ יונגערמאַן, זיין נאָמען איז געווען לייבל. פון אַזערקאָוו לעבן לאָדזש. ער האָט נאָר וואָס געהאַט געענדיקט שוחט און דאָס האָט געזאָלט זיין זיין ערשטע שטעלע. ער איז אויך געווען אַ גוטער חזן. ער האָט געדאָוונט איין שבת און ביאַלע איז געגאַנגען אויף רעדער. עס האָט זיך קיינעם נישט געגלויבט, אַז ער זאָל וועלן זיין אין אַזאַ קליין שטעטל ווי ביאַלע און נאָך דאַרפן געבן געלט און אויך טיילן דאָס שחיטה־געלט מיטן אַלטן שוחט.

עס איז געווען נאָענט צו די ימים־נוראים: האָט מען באַשלאָסן, אַז דער יונגערמאַן זאָל בלייבן איבער די ימים־טובים און דערווייל וועט מען באַשליסן וואָס זאָל ווייטער זיין. דער יונגערמאַן איז אַהיים געפאָרן קיין אַזערקאָוו און ער איז געקומען צוריק. דריי משוררים און אַ פאָר בחורים פון ביאַלע און — ס׳איז געווארן אַ כאַר פון זיבן מענטשן. ער האָט זיך געזומען איינצושטודירן דעם כאָר, יעדע נאָכט איז כמעט גאַנץ ביאַלע געשטאַנען אונטער דעם פענצטער, אפילו גויים, כדי צו הערן דאָס שיינע געזאַנג.

דער יונגערמאַן האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם מיט זיין דאַוונען די ימים־נוראים. איך בין זיכער, אַז ווען ער וואָלט דאָן געווען אין אַמעריקע, וואָלט ער געווען איינער פון די גרעסטע חזנים. נאָך די יום־טובים האָט מען געפונען אַן אסיפה און מען האָט באַשלאָסן צו געבן די שטעלע דעם יונגנמאַן פאָר חזן און שוחט מיט דעם תנאי, אַז ער זאָל זיך טיילן מיט דעם שחיטה־געלט און איינצאָלן פינף הונדערט רובל און אויך געבן אַ טייל פון זיין חזנות־איינקונפט דעם קראַנקן חזן.

דער נייער חזן־שוחט האָט זיך אַריינגעצויגן קיין ביאַלע, איך גלויב נישט, אַז ער איז געווען אַ געראָר חסיד. איך גלויב, אַז ער איז אינגאַנצן קיין חסיד נישט געווען. ער האָט זיך נאָר געחברט מיט געראָר חסידים. דער נייער חזן־שוחט האָט דאָן געמוזט זיין אַן ערך 28 יאָר אַלט. ער איז געווען אַ בלאָנדער מיט אַ שיין בערדל און האָט געהאַט זייער אַ שיינע פרוי. קיין קינדער האָבן זיי דאָן נישט געהאַט. מען קאָן זאָגן, אַז דאָס פאַרפאַלק איז געווען דאָס שענסטע

און רייניסטע אין שטאָט — סיי אויסערלעך און סיי אינערלעך. אין הויז ביי זיי האָט יעדע זאַך געגלאַנצט. זייער קליידונג איז געווען ריין און שיין.

דאָס ערשטע יאָר זענען אַלע געווען צופריידן פון אים. דאָס צווייטע יאָר האָבן זיך אָנגעהויבן קריגעריין. מען האָט אָנגעפאָנגען צו געפינען חסרונות.



פון לינקס: משה מאיר פייגענבוימס און שלמה אַמבוסעס הויז

דהיינו: ער האָט צו שפּעט חתונה געהאַט; ער קאָן נישט גענוג לערנען; די שחיטה איז נישט ווי עס דאַרף צו זיין; די קצבים האָבן מורא געהאַט אים צו לאָזן שחטן טאָמער וועט ער מאַכן טריפה; די חסידים האָבן געהאַט טענות, אַז ביי דעם דאַוונענען זאָגט ער אַ פּאָר מאָל אַ וואָרט; איין משורר איז געווען אַ געשעוועטער; די בעלי־מלאכות האָבן געהאַט טענות, אַז זיין דאַוונענען דויערט צו לאַנג און זיי זענען הונגעריק.

מיט איין וואָרט — עס האָט זיך געשאַפן אַן אומצופרידנהייט פון אַלע זייטן. דער יונגערמאַן האָט געזען, אַז די שפּיל איז פאַרן טייוול און ער איז געווען צו פיין און איידל אַרומצוקריגן זיך מיט אַלע קעגנער. האָט ער נישט געוואָרט ביז מען וועט קריגן אַ נייעם שוחט און אים צוריקגעבן דאָס געלט, נאָר האָט געקראָגן אַ שטעלע אין אַ גרויסער שטאָט, ווו מען האָט אַנערקענט זיין טאַלאַנט, מיט אַ געהאַלט, פון 10 מאָל אַזויפיל, ווי ער האָט געהאַט אין ביאַלע. און אין אַ שיינעם טאָג איז ער אַוועק פון ביאַלע.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אַלץ וואָס דער יונגערמאַן האָט געוואָלט איז געווען צו קענען ווייזן, אַז ער האָט שוין געהאַט אַ שטעלע אַלס חזן־שוחט. דעריבער

איז עס ביי אים ווערט געווען די פינף הונדערט רובל, וואס עס האָט אים געקאָסט.

ביז היינט צו טאָג קאָן איך נישט פאַרגעסן די עוולה, וואס די ביאַלער יידן זענען באַגאַנגען לגבי לייביש שוחט.

ביאַלאַ, מיין שטעטעלע



משה (מאָשקע) קופערשמידט מיט זיין ווייב בריינדל, מיט זיינע צוויי זין: אברהם (פון רעכטס) און גדליהו

דאָס גאַנצע שטעטל שטייט מיר פאַר מיינע אויגן ווי כ׳וואָלט איצט עס פאַרלאָזן. שוין 38 יאָר אַוועק און דאָך אַזוי פריש אין זכרון.

די שענסטע זאַרגלאָזע יאָרן, די יוגנט, האָב איך דאָרט פאַרבראַכט, דאָ האָב איך זיך דערצויגן און אָנגעהויבן מיין געזעלשאַפטלעך־ציוניסטישע אַרבעט און איינגעבאַקן אין זיך די ליבע צו ישראל. דאָס אַלץ איז נישט פאַרגעסבאַר.

נישט צו דער פאַרשאָלטענער ערד בענקט זיך מיר, ווו פון יעדן ווינקל האָט מען געפילט דעם ריח פון אַנטיסעמיטיזם צום שטעטל מיט יידן, ווו דער גרעסטער טייל האָט נישט געוווסט ווו מען נעמט אויף מאָרגן. אַזוי האָט מען דאָרט געלעבט און דערצויגן דורות הונדערטער יאָרן.

די הייזער, די בריקן, אין אַלע עקן פון דער שטאָט, זענען געווען געבויט פון האָלץ. געציילטע געמויערטע הייזער האָט ביאַלאַ פאַרמאָגט. אין מיטן מאַרק זענען געווען פלומפּן, וואָס פלעגן, יעדן דינסטיק און דאָנערשטיק, קאַליע ווערן. ווינטער איז שוין בכלל נישט געווען וואָס צו רעדן. אויב דער קאָוואַל איז געווען קראַנק איז נישט געווען ווער ס׳זאָל דאָס פאַרריכטן. די פלומפּן פלעגן באַזאָרגן די באַפעלקערונג מיט וואַסער. מער בעל הבתישע מענטשן האָבן באַצאָלט אַ פּאָר גראָשן, האָט מען זיי דאָס וואַסער געבראַכט אין שטוב — דער באַ־רימטער וואַסער־טרעגער איז געווען — דער שטומער מאָטע און שפּעטער חישי. קיין עלעקטריע אין שטעטל איז נישט געווען. אויב האָט דער מאַגיסטראַט



אַ יידישע גאַס, אויסגערויבט און פאַרכאַפּט פון די פּאָלאַקן. דאָס ערשטע הויז רעכטס: דער פייערלעשער־זאַל, די יאַטקע, מלכ״ס הויז, די בעקעריי פון „מיכליאַקן״ (גאָלדבערג), מענדל ראַזנפערלס הויז, טוביה־בינמס הויז, זעליק־בינמס הויז, און בערל־בינמס הויז

געבראַכט אַ לאָמפּ פון קאַרביד האָבן עס די חברה לצים גלייך צעבראָכן, ווייל דאָס האָט געשטערט דער יוגנט צו ראָמאַנסירן.

געהייצט די שטיבער האָט מען מיט טאָרף, די פאַרמעגלעכע מיט קוילן. שוין זונטיק האָט זיך אָנגעהויבן די זאָרג, ווו מען נעמט אויף שבת. דער איינ־ציקער גוטער טאָג איז געווען דער מאַרק־טאָג, יעדן דאָנערשטיק. ס׳זענען געקומען קריסטן פון די דערפער, יידן פון די אַרומיקע שטעט — היטלמאַכער, טאַנדייטער, שוסטער, דעם טאָג האָט זיך געמערקט אין שטעטל אַ באַוועגונג, געקויפט־פאַרקויפט, שאַכער־מאַכער. באַלד אין דער פרי האָבן אָנגעהויבן קומען פון אַלע זייטן גרויסע וועגענער מיט סוחרים, פויערים פון אַרום דער שטאָט. מ׳האָט געזען שיכורים, גנבים, אַלץ איז דאָ געווען. פאַרנאַכט איז זיך אַלץ פונאַנדערגעפאָרן און ס׳איז ווידער געוואָרן שטיל.

מיט קאָמוניקאַציע האָבן מיר אויך נישט געהאַט זיך וואָס פאַרצושטעלן. אַממייסטן זענען מיר געפאָרן מיט פערד און וואָגן. אין די 20־קער יאָרן איז שוין געווען אַן אויטאָמאָביל. דער באַרימטער אָנטיסעמיט דמאָווסקי איז געווען דער אייגנטימער און געפאָרן יעדן טאָג קיין ווארשע. אויך איז געווען אַ קליין „קאָלייקעלע״ קיין ראָווע ראָגעוו. פון ראָגעוו איז שוין געגאַנגען אַ גרויסע באַן, ווו אַהין מ׳האָט געוואָלט.

דער סטראַטעגישער פונקט פון שטעטל איז געווען דאָס ראָטהויז אין מיטן גאַס. דאָרט האָט זיך פאַרזאַמלט די יוגנט.

ביי מיין פעטער פנחס אין קיאָסק זענען געפירט געוואָרן לעבהאַפטע דיסקוסיעס וועגן אַלע וויכטיקסטע פראָבלעמען.

די יוגנט אין גרעסטן טייל איז געווען אַרבעטסלאָז. געאַרבעט אין לאָדזש, וואָרשע, שניידערס אין בזשעזין. אויף יום־טוב פלעגן זיי אַהיימקומען פון די גרויסע שטעט נאָך אַ יאָר אַרבעט שיין אויסגעקליידעט. אויף אָזאַ איינעם האָט מען געזאָגט, אַז ער איז אַ לייט. חול המועד האָט מען שפּאַצירט מיט שטעקעלעך אין די הענט צו דער „קאָלייקע״, דאָרט איז געווען דער צענטראַלער שפּאַציר.

איינע פון די פרנסות ביי די יידן אין שטעטל איז געווען דינגען אַ סעדל, אַ גאַנצן ווינטער האָט מען געדאַרפט בעטן, אַז די פירות זאָלן נישט געפרוירן ווערן. נישט איינמאָל פלעגט פאַסירן, אַז זיי האָבן דערלייגט צום גאַנצן געשעפט. אַ גאַנצן זומער זענען זיי געזעסן אין אַ בודע און נישט געגעסן און נישט געטרונקען. ערשט אויף יום־טוב ראש־השנה פלעגן זיי אַהיים קומען, ווער מיט היזק און ווער מיט אַ ביסל ריווח און אָנגעהויבן טראַכטן וועגן ווינטער.

פרייטיק פאַרנאַכט ווי נאָר דוד שמש, שפּעטער יאָסל מאיר פּיטעל, פלעגט קלאַפּן אין שול מיט אַ האַמער, האָבן אַלע סוחרים גלייך געשלאָסן די געשעפטן, די גאַסן זענען געוואָרן ליידיק, מ׳האָט נאָר געזען גיין נאַסע יידן פון מקוה נאָך דער תפילה לכבוד שבת. נאָך ליכט־צינדן האָט דאָס שטעטל אויסגעזען ווי אַ שבת מלכה. די פענצטער זענען געווען באַלויכטן מיט שבת־ליכט, די חלות אויפן טיש איבערגעדעקט מיט אַ שיין טישטעכל, וויין צום קידוש. מען האָט געזען די שבת־יידעלעך גיין צום דאַוונען אויסגעפּוצט מיט בגדי שבת ווי י. ל. פּרץ האָט באַזונגען די שבת־יום־טובדיקע יידעלעך, וואָס האָבן קיין הבדלה נישט געווואָלט מאַכן, זיי האָבן זיך געשראָקן פאַר דער וואָכעדיקייט, נאָר שבת זאָל זיין. די קינדערלעך זענען אויסגעפּוצט געגאַנגען מיט זייערע פאָטערס



דאָס הויז פון יאָסל מאַגעלניצקי (יאָסל אייזיקס)

צום דאַוונען — וועט אין שול און וועט אין אַ חסידיש שטיבל. אַרום שול איז געווען פאַרזאַמלט די יוגנט.

אין דעם מאָמענט האָט מען נישט געפילט אַז יידן האָבן זאָרגן, אַלע צרות האָבן זיך געענדיקט, עס איז געווען שבת.

איך געדענק, אַז הערשל קשאנזיניצקי, אַ פרומער ייד פלעגט זיך האַלטן שבת

פֿאַרן גרעסטן נגיד. דאָס געלט ליגט אונטערן קישן און ער קאָן דאָס נישט נעמען צוליב קדושת שבת. איך דערמאָן זיך, אַז אַלס יינגל פלעג איך גיין מיט מיין פאָטער צום דאַוונען אין געראָר שטיבל. ביים עפענען די טיר האָט זיך געפילט אַ קדושה. אַלץ איז געווען אַזוי שבתדיק, — דער שלום עליכם און דאָן דער לכו נרננה פון אברהם ארליך איז דאָך געווען אַזוי נשמהדיק, מיט אַזוי פיל האַרציקייט. און ביים שבתדיקן טיש, ביים קומען פון דאַוונען, דער קידוש און זמירות, דאָס דערלאַנגען צום טיש, אַלץ איז געווען אַזוי שיין און מיט יידישן חן.

מיר, קינדער, האָבן נישט געהאַט קיין געדולד צו דעם לאַנגזאַמען שבתדיקן



יידישע ברוקירער אין ביאַלע ביי דער אַרבעט. לייב־בער (מיט דעם שטוים־קלאַץ אין דער האַנט) און לינקס, מיט דער גראָער באָרד זיצט שמואל־עליע פראַנק

טיש. מיר האָבן געוואָלט ס׳זאָל זיך וואָס שנעלער ענדיקן, מיר זאָלן קאָנען אַרויס צו חברה, אין דער אַרגאַניזאַציע.

אַ יוגנט האָבן מיר געהאַט זייער אַ שיינע, ווי אויך אַ קולטורעלע. כאָטש קיין צו גרויסע בילדונג האָבן מיר נישט באַקומען, ווייל מען האָט אונדז נישט דער־מעגלעכט צו לערנען. דאָך האָבן זיך געפונען צווישן אונדז יוגנט אַזעלכע, וואָס זענען געווען אַנגעשטאָפּט מיט וויסן, און דאָס פון זיך אַליין.

ווי לעבעדיק שטייט איר מיר אַלע פאַר מיינע אויגן, ווי לאַנג איך וועל לעבן וועל איך אייך נישט פאַרגעסן, איר לעבט אין מיין האַרץ אין מיין נשמה. אייערע שאַטנס באַגלייטן מיך אומעטום, אין טרויער און אין פרייד, זע איך אייך מיט אויסגעשטרעקטע הענט, איך הער אייער געשריי, נעמט נקמה! אונ־ דזערע קליינע עופהלעך, הונגעריקע און דורשטיקע, טאַטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער, איר לאָזט מיך נישט רוען!

איך זע אייך ווי איר זאָלט בעטן רחמים ביי אונדז. ניין מיר האָבן אייך נישט געקענט העלפן. אונדזער געוויסן איז ריין: מיר די לעבנגעבליבענע וועלן אייך נישט פאַרגעסן. דאָס אומשולדיקע בלוט וועלן מיר קיינמאָל נישט מוחל זיין.

זאָל מיין שילדערונג דינען אַלס מצבה פאַר מיינע טייערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, מיין גאַנץ שטעטל יידן, וואָס זענען אומגעקומען אין די אויוונס פון טרעבלינקע.

פרייד נרייך אליהו

אברהם שומאַן (רמת השרון)

זכרונות

ביז דער ערשטער וועלט־קריג האָט אין פוילן געלעבט, באַזונדערס אין די דערפער און אין די קליינע שטעטלעך, אַן אָפּגעשטאַנענע באַפעלקערונג, אָן אָדער זייער ווייניק שולן. אויך דאָס שטעטל ביאַלאָ איז נישט געווען קיין אויסנאַם.

אין ביאַלאָ האָט געלעבט ביי אַ פיר הונדערט יידישע פאַמיליעס. מערסטנטייל זענען דאָס געווען בעלי־מלאכות. דער וואַרשטאַט מיט דער ווינונג, דאָס קינ־דער־צימער, דאָס עס־צימער און דאָס שלאָף־צימער איז געווען אין איינעם, אָלץ צווישן די פיר וועגט פון אַ קליין אָדער אַ ביסל גרעסער צימערל.

אויף שבת מען צוגעדעקט דעם וואַרשטאַט מיט אַ ווייס ליילעך, און עס איז געווארן „יתרהדיק" אין שטוב. יידן, וואָס האָבן אַ גאַנצע וואָך אָפּגעלעבט מיט „גאַרנישט", אַדורכגעקומען „ווי עס איז", האָבן אויף שבת אַנגעגרייט פיש און פלייש. יעדער יד איז אויף שבת געווארן אַ „בן־מלך", בקיצור „שבת־יידן".

זייער אַ קליינער פּראָצענט יידן האָבן זיך פאַרנומען ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־קריג מיט קליין־האַנדל און האָבן געקאָנט רואיק לעבן און נישט זאָרגן פאַרן מאָרגנדיקן טאָג.

נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה האָט זיך די עקאָנאָמישע לאַגע אַ ביסל געענדערט צום בעסערן. יידן האָבן אָנגעהויבן שמוגלען. די דייטשן האָבן באַ־זעצט פוילן און האָבן אַלץ אין באַשלאָק געגומען. אין די גרויסע שטעט האָט מען נישט געקאָנט צופירן קיין עסן און יידן פון די קליינע שטעטלעך האָבן געמאַכט פרנסה. זעלבסטפאַרשטענדלעך האָט מען נישט געלעקט קיין האָניק, אָבער מען איז געווען צופרידן סיי פון דער ענדערונג און סיי, וואָס מען האָט זיך באַפרייט פון צאַרישן שטיוול.

מיט דער באַפרייונג פון פוילן האָט זיך די לאַגע פאַר די יידן געצלעך געענדערט. פון איין זייט האָבן יידן געליטן פון אַנטיסעמיטיזם, אָבער פון דער

צווייטער זייט, האָט זיך אָנגעהויבן די רענעסאַנס־באַוועגונג. זעבלסטפאַרשטענדלעך, אַז עס האָט זיך אויך אַריינבאַקומען אין ביאַלאַ. די יוגנט האָט זיך אָנגעהויבן אַרגאַניזירן אין אַ גיכן טעמפּאָ. עס האָט זיך געעפנט אַ קולטור־פאַראיין, אַ ביבליאָטעק, און באַלד האָבן זיך אַרגאַניזירט פאַרטייען — בונדיסטן, ציוניסטן, קאָמוניסטן, אויך אגודה און האַנטווערקער. אַזוי, אַז עס איז אָנגעגאַנגען אַ פאַרבנרייך קולטורעל לעבן, ביז די נאַצישע שלאַנג איז אַריין אין פוילן, פאַר־ניכטעט דאָס גאַנצע פוילישע יידנטום. נישט קיין אויסנאַם איז געווען ביאַלאַ.

איך וויל וויסמען אַ פאָר ווערטער דריי מענטשן פון אונדזער שטעטל ביאַלאַ. זאָלן די דריי זיין אַ סימבאָל פאַר אונדזער שטעטל.

דער ערשטער מיין שכן, רב משה קאָצקער. אַ פרומער ייד, אָן ערלעכער. אַ שוחט. עס איז איבעריק צו שילדערן פאַר אונדזערע שטאָטישע דעם ייד רב משה קאָצקער. וואָס האָט מיך באַוויזיגן צו שרייבן גראָד וועגן אים, וועל איך אייך זאָגן...

זייענדיק אויף אָן אזכרה־אָוונט, האָט אַ שטאָטישער לעאָן שטובערט, וואָס האָט זיך געראַטעוועט פון די נאַצי־באַנדיטן, דערציילט, אַז רב משה קאָצקער האָט אַלע יאָרן זייענדיק אין געטאָ געהאַט פאַרבונדן דאָס פּנים, כדי מען זאָל אים נישט אָפּשנייידן די באָרד. טראָץ דעם, וואָס יעדע מינוט האָט אים געדראָט דער אומקום, האָט ער זיך נישט געקאָנט שיידן פון זיין באָרד, דעם סימבאָל פון יידישקייט. ווי גרויס דאַרף זיין אַ מענטש אין זיין בטחון, אַז אפילו בעת אַזעלכע גרויזאַמע איבערלעבענישן פון פחד און פיין, זאָל ער אָפּהיטן זיינע מנהגים.

כבוד זיין אָנדענק!

דער צווייטער איז זעליג דעם שניידערס זון חיים. ער איז אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד. געווען איינער פון די אַקטיוווסטע קעמפער אין געטאָ, געפאַלן מיט געווער אין דער האַנט.

כבוד זיין אָנדענק!

איך וויל נישט מאַכן פון דעם קיין אויספיר — ווער עס האָט מער געדינט אונדזער כבוד — די וואָס האָבן געדינט אַקטיוו מיט געווער אין האַנט אָדער די וואָס האָבן געקעמפט פאַסיוו, אָבער אָפּגעהיט זייער מענטשלעכן „איך". איך בין צו אָרעם צו שילדערן די דאָזיקע העלדן. וועל עס וואָלט געלעבט אַ פּרץ — וואָלט ער באַשטימט פאַר זיי איינעם פון די שענסטע ערטער אין גן־עדן — און אויב נישט נאָך העכער...



אַ גרופּע ביאַלער אין ישראל ביי דער פייערונג פון פלאַנצן אַ וואַלד א. נ. פון משה פראַנק און זיין משפּחה. פון רעכטס אויף לינקס: הערשל אַרטמאַן מיט זיין פרוי, חיה לנדנר, טובה פריידנריך, לייב קופערשמידט, דישקע הערשקאָוויץ, גיטל שטובערט, בעלאַ שטובערט, אליהו פריידנריך, לעאָן שטובערט און וו. שומאַן.

אריה יעקובוביץ

ר' בינם־שלמה מלמד

איינער פון די פֿאָפולערסטע טיפֿן אין שטאָט איז געווען ר' בינם־שלמה מלמד. אין אַ זייטיק געסל פון שטעטל איז זיך אַזוי געשטאַנען, ווער וויס וויפל יאָרן, דאָס הייזל — תמיד געבויגן פון אַלטקייט. און כאָטש דאָס הייזל איז געשטאַנען אַזוי געבויגן האָט זיך רבי שלמה געהאַלטן פאַר אַ בעל־הבית וואָס פאַרדינגט נאָך אַ דירה. עס איז תמיד פאַר אים געווען אַ כבוד, וואָס ער איז אַן אייגנטימער פון אַ הויז.

ווען איך בין אַלט געוואָרן פיר יאָר האָט מיר דער טאַטע געפירט אין



לינקס: דאָס הויז פון בינם־שלמה מלמד

חדר צו ר׳ בינם־שלמה. וועז איך בין אַריינגעקומען אין חדר בין איך שטאַרק נישט אַנטציקט געוואָרן פון דער גרויסער באַקוועמלעכקייט אוז רעש וואָס האָט געהערשט אין חדר. סך הכל איז צימער, אויסגעשטעלט מיט לאַנגע בענק, אויף וועלכע עס זענען געזעסן 40 — 30 תלמידים. דער רעש איז געווען נישט צו פאַרגעמען. דער זעלבער צימער האָט גענדיגט אַלס מחסן פון האָלץ. ווייל ר׳ בינם־שלמה פלעגט קויפן אַ פערטל האָלץ אוז אַליין עס צוהאַקן.

זיין סדר היום פלעגט זיין אַזאַ: אין דער פרי נעמען אַ גלעזל פינף אוז נייַנציקער אוז דאַן זיך דערוואַרעמען אַ ביסל מיט האַקן האָלץ. פאַר יעדן פלעגט ער ווייזן, אַז כאַטש ער איז אַ מלמד איז ער אויך פעיִק צו אַנדערע זאַכן אוז ער גיט זיך אַן עצה מיט אַ שווערן קלאַץ, וואָס לאָזט זיך נישט לייכט צו האַקן.

מיין פאַטער האָט מיך פאַרגעשטעלט, אַז ער האָט געבראַכט אַ נייעם תלמיד. ר׳ בינם־שלמה האָט אויף מיר אַ קוק געגעבן אוז געזאָגט צו מיין טאַטן: „נו, מרדכי־דוד, ווי לאַנג איז ווי דו ביזט ביי מיר געווען אַ תלמיד. אַנטלאָפן די יאָרן שנעל״.

אויפן טיש איז געלעגן אַ גרויסער אלף־בית. ר׳ בינם־שלמה זאָגט מיר, אַז פאַר מיר שטייט אַ קליינע אויפגאַבע — איך דאַרף נאָר קאָנען דאָס וואָס עס איז אויף דעם טאָוול. און אַז איך וועל אָננעמען זיין פאַרשלאָג און נאָכזאָגן אלף־בית דאַן וועלן פאַלן פאַר מיר פון הימל צוקערלעך. די צוקערלעך האָבן מיר וויניק אינטערעסירט. איך האָב נאָר געטראַכט — ווי זעט מען די טיר אויף דער אַנדער זייט. איך האָב וויניק חשק געהאַט איבערצובלייבן צווישן דער חברותא, וווּ איך האָב אויסגעזען גרינער פון זיי אַלע. יעדער פון זיי איז געווען אויף זיין קבוע־פלאַץ אויף דער באַנק. ר׳ בינם־שלמה האָט מיר געגעבן צו פאַרשטיין, אַז טאָמער וועל איך זיך טאַקע פאַרעקשענען אוז נישט וועלן נעמען אויף זיך דעם פאַרגעלייגטן תפקיד — אַנצופאַנגען לערנען דעם אלף־בית — האָט ער דערצו אַ גאַנץ גוטע סגולה. אוז גלייכצייטיק מיר געווייזן, אַז דער קאַנטשיק, וואָס איז געפלאָכטן אין דרייען, ליגט גרייט.

ר׳ בינם־שלמה האָט געהאַט אַ פעדאַגאָגישן טאַלאַנט מבטן ולידה. ווי ער האָט אפט געזאָגט זענען דער רוב פון שטאָט געווען זיינע תלמידים — כל באי העיר עברו לפניו. דריי דורות האָבן דורכגעמאַכט זיין „אַקאַדעמיע״; ווי ער אַליין האָט מודה געווען האָט ער געהאַט תלמידים וואָס זענען געווען מער לומדים פאַר אים אַליין. ער איז געווען אַ גרויסער בקי בהלכות עולם. אַ לעבעדיקע ענציקלאָפּעדיע. אָלץ, וואָס מען האָט אים געפרעגט איז אים געווען באַקאַנט. ווייל ער האָט זיין

צייט נישט דורכגעלאָזט בחינם. קיין שום בוך אָדער צייטונג איז ביי אים נישט געווען פסול — ער האָט אַלץ געלייענט און אַלץ געווּאָלט וויסן. יעדעס ווּאָרט וואָס מען האָט נישט געווּוסט דעם פּירוש, אַז מען האָט אים געפרעגט, האָט ער געזאָגט דעם שורש, ווו מען קאָן דאָס געפינען — אין תנ"ך אָדער אין אַנדערע מקורות, נישט פאַראַן קיין ווּאָרט אין תנ"ך ער זאָל נישט וויסן דעם טייטש — אַזוי האָט ער געזאָגט אויף זיך. איך גלויב, אַז ווען ער איז אין ישראל ווּאָלט ער דער ערשטער געווען „דער חתן התנ"ך", ווייל יעדן פסוק פון גאַנץ תנ"ך האָט ער געדענקט ווו צו געפינען.

ער האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט אַ גלח אויסגעלערנט לשון־קודש אין זייער אַ קורצער צייט. דער גלח האָט אים געזאָגט, אַז ער וווּנדערט זיך: פאַראַן מענטשן, וואָס פאַרלירן זייער צייט אויף נאַרישקייטן, ווי קאָן אַ מענטש זיך דאָס דערלויבן. מען דאַרף תמיד זיין אַריינגעטאָן אין ספרים און לערנען, און דאָס האָט ר' בינם־שלמה מקיים געווען. ער האָט זיין צייט נישט מבטל געווען. עס איז תמיד מיט אים געווען אַ פאַרגעניגן צו שמועסן.

ווי ער האָט מיר דערציילט, איז מיט פיל יאָרן צוריק, זיין שטוב געווען אַ מקום מפגש פון דער אַמאָליקער אינטעליגענץ אין ביאַלאַ. זיין טאָכטער חוהלע האָט זיך אויסגעצייכנט מיט פיל פעאיקייטן. זי איז געווען די איינציקע פרוי, וואָס איז געווען אַ פאָרשטייערין אין ביאַלער שטאָטראָט.

פיל זכרונות און שמועסן פלעגן מיר הערן פון אים וועגן פריערדיקע דורות. ער אַליין איז געווען אַ חסיד פון אַלטן גראָדזשיסקער רבין, ר' אלימלך. אויף די עלטערע יאָרן האָט ער פאַרגעזעצט זיין דרך החסידות און איז געפאָרן צום גראָדזשיסקער רבינס אַן אייניקל, רבי ישראל, וואָס האָט געווויינט אין וואַרשע.

ר' בינם־שלמה קאָן זיין, וואָלט דערגרייכט אַ טיפן עלטער, אָבער גלייך מיט אַלע איז אויך געווען זיין גורל אומצוקומען פון די מערדערישע הענט. די אַלע שמועסן וואָס איך האָב מיט אים געפירט וועלן ביי מיר אויף אייביק פאַרבלייבן אין זכרון.

ישראל־הערש ביעלסקי (חדרה)

אומקום פון דער ביאַלער יידישער קהילה

מיין שטעטעלע ביאַלאַ, ווו איך בין געבוירן און מיין בעסטע יוגנט פאַרבראַכט האָט געוויסט מיט יידישן געזעלשאַפטלעכן און פאָליטישן לעבן. ביי אונדז זענען געווען פאַרשידענע פאַרטייען פון עקסטרעם־רעכטס ביז עקסטרעם־לינקס. מיר פלעגן פירן רוישיקע דיסקוסיעס ביז האַלבער נאַכט און אויסהערן שיינע רעפעראַטן, פון רעפערענטן וואָס פלעגן קומען פון וואַרשע און לאָדזש. מיר האָבן אויך געהאַט אַ ביבליאָטעק פון אַ גרעסערע צאָל ביכער און לייענער.

דאָס אַלץ האָט געדויערט ביזן יאָר 1939, ווען די שוואַרצע וואָלקנס האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרשפרייטן אויפן פוילישן הימל. דאָס איז געווען דער טרויעריקער אָנזאָג פון חורבן, וואָס ווען קומען אויפן פוילישן יידנטום.

אונדזער שטעטל איז אין דער גרעסטער מערהייט באַשטאַנען פון יידן האַנט־ווערקער און קליינהענדלער, וואָס האָבן געצויגן די שווערע חיונה פון די אַרומיקע גויים.

ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן אין יאָר 1939 און די דייטשן האָבן אָנגעהויבן מאַרשירן מיט זייערע פאַרבלוטיקטע שטיוול אויף דער פוילישער ערד, האָט דאָס שטעטל אויך נישט אויסגעמיטן דעם גורל פון אַנדערע שטעטלעך, עס הייבט זיך אָן דאָס גיהנום־לעבן פון די ביאַלער יידן. די דייטשן האָבן אָנגעהויבן איינפירן פאַרשידענע פאַרברעכערישע באַגרענעצונגען לגבי יידן — נישט לאָזן אַרבעטן, האַנדלען, אין דאַרף נישט גיין. פאַר איבערגיין די אַלע פאַרשריפטן איז מען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. דייטשן מיט דער מיטהילף פון די פאָליאָקן האָבן אויסגעראַבעוועט פון די יידישע הייזער דאָס האָב און גוטס און דערביי געשאָסן אויף רעכטס און אויף לינקס.

נאָך די אַלע שוידערלעכע, שרעקלעכע און דערנידעריקנדיקע פאַרברעכנס האָבן די דייטשן אין יאָר 1941, געשאָפן פאַר די יידן אין ביאַלאַ ראַווסקאַ דאָס



שמואל רעפשטיין (שמואל שניידער). אין די יונגע יאָרן עמיגרירט קיין אַמעריקע, די בענקשאַפט נאָך דער הײמישער ערד האָט אים צוריקגעבראַכט, ער איז מיט זײן פּרעכטיקן הויז־גאזינט אומגעקומען אינאיינעם מיט אַלע יידן אין די פייערן פון טרעבלינקע

געטאָ, ווו זיי האָבן אַריינגעשטופט אין שרעקלעכע באַדינגונגען אַלע יידן און אַריינגעפאַקט זעקס־זיבן משפחות אין איין צימער. דערצו זענען נאָך צוגעקומען פאַרשידענע עפידעמישע קראַנקהייטן, וואָס יעדן טאָג האָבן זיי אינגעשלונגען צענדליקער מענטשן.

צום סוף פון יאָר 1942 האָבן די דייטשע פאַרברעכערס אַריינגעפאַקט אַלע יידן אין פאַרסמטע וואַגאָנען, ווו אַ גרויסער טייל איז דערשטיקט געוואָרן ביזן אָנקומען אין טויט־לאַגער טרעבלינקע.

מיר, געציילטע געבליבענע יידן פון אונדזער שטעטל, וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן אונדזערע טייערע ברידער און שוועסטער, מיר וועלן שטענדיק געדענקען, וואָס דאָס דייטשע פאַרברעכערישע פאָלק האָט אונדז געטון.

חיים־נחמן ביאליק

על השחיטה

שמים, בקשו רחמים עלי !
אם־יש בכם אל ולאל בכם נתיב —
ו א נ י לא מצאתיו —
התפללו אתם עלי !
א נ י — לבי מת ואין עוד תפלה בשפתי
וכבר אזלת יד אף־אין תקוה עוד —
עד־מתי, עד־אנא, עד־מתי ?

התלין ! הא צואר — קום שחט !
ערפני ככלב, לך זרע עם־קרדם,
וכל־הארץ לי גרדם —
ואנחנו — אנחנו המעט !
דמי מתר — הך קדקד, ויזנק דם־רצח,
דם יונק ושב על־כתנתך —
ולא ימח לנצח, לנצח.

ואם יש־צדק — יופע מיד !
אך אם־אחרי השמדי מתחת רקיע
הצדק, יופיע —

ימגר־נא כסאו לעד !
וברשע עולמים שמים ימקו ;
אף־אתם לכו, זדים, בחמסכם זה
ובדמכם חיו והנקו.

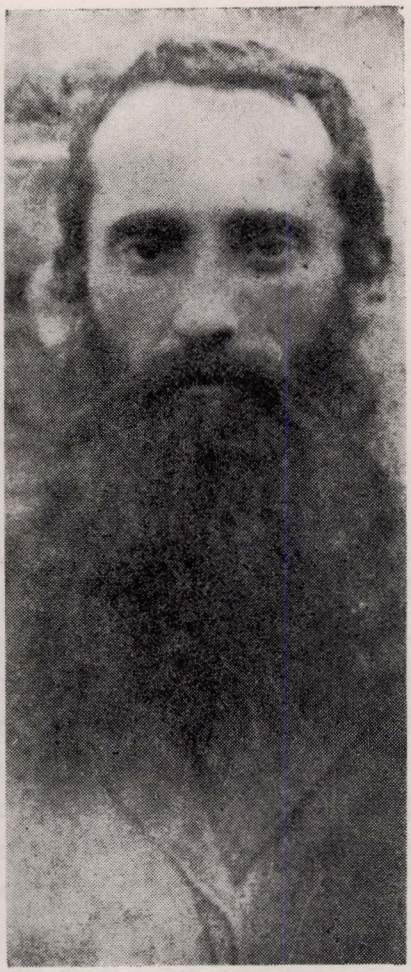
וארור האומר : נקם !
נקמה כזאת, נקמת דם ילד קטן
עוד לא־ברא השטן —
ויקב הדם את־התהום !
יקב הדם עד תהומות מחשכים,
ואכל בחשך וחתר שם
כל־מוסדות הארץ הנמקים.

אייר, תרס"ג

אריה יעקובוביץ

ר׳ אברהם פריידנרייך ואשתו בילה לאה

בין האנשים החשובים בעיר המוכרים בין כל שכבות העם, היה ר׳ אברהם פרידנרייך חתנו של ר׳ יוסף שוחט. הוא היה אחד מיחידי־סגולה שהתרוממו במעלות שקשה למנות אותם. תלמיד חכם מובהק, ישב יומם ולילה על התורה והעבודה, בלי לעשות מתורתו קרדום לחפור בו. הוא באמת היה מאנשי צדק ושונא בצע. מסתפק במועט. הי׳ רחוק מתאות ממון, הי׳ חי בדוחק ולא הי׳ לו שום שאיפות לחיות בריוח. התרחק תמיד מכבוד סמיכת רבנות החזיק כל ימיו ולא השתמש בו. לחם תמיד על האמת והתרחק מהשקר. הוא לא הפסיד זמנו. אולם תמיד הי׳ קשור לספר הוא הי׳ בר אורין בקיא בש״ס ובפסוקים והרבה ספרי קודש. בהעדרו של הרב מעירנו באו אליו עם כל השאלות ודיני תורה. הוא קבל את כל אחד ואחד בסבר פנים יפות, השתדל תמיד לישר כל מיני סיכסוכים בלי שום תמורה. אהבת התורה ואהבת ארץ ישראל ואהבת ישראל, התמזגו בו מזיגה אחת. הוא אמר לי שלארץ ישראל הוא מוכן ללכת ברגל, לנסיעתי לארץ ישראל עזר לי הרבה כיושב ראש אגודת ישראל בביאלא, השתדל בכל כחו שאקבל סרטיפיקט כחבר צעירי אגודת ישראל. הוא בעצמו נסע לורשה למרכז אגודת ישראל, לבקש שיאשרו לי סרטיפיקט. בזוהר פניו שתמיד הי׳ שמח, אפשר הי׳ לראות בו שהוא תלמיד חכם אמיתי. הוא הי׳ חסיד גור וכולם ידעו שהוא מאנשי המעלה בבואו להרבי מגור. אף פעם לא הזכיר דברים גשמיים כגון פרנסה וכו׳, לא הי׳ לו שום דבר, לא בית פרטי ולא כסף, ולא רצה שום דבר. ספרו עליו שהי׳ לו משפחה באמריקה ובקשו שהוא יכתוב להם מכתב והם יעזרו לו. אז הוא אמר שלא זקוק לכסף אמריקאי, ולא חסר לו כלום. בזמננו קשה הי׳ למצוא אנשים שהתנהגו באורח חייהם כמו ר׳ אברהם. הוא בעצמו ידע לחיות בצמצום מאוד אבל מאחרים לא דרש את זה. אשתו בילה לאה היתה לו תמיד עזר כנגדו. ומי בעירנו לא הכיר את בילה לאה. היה לה כינוי „אם העיר״ לכל אחת היתה כמו אם. יומם ולילה באו נשים עם כל



אברהם פריידנרייך



ביילה־לאה פריידנרייך

מיני בעיות והיתה תמיד מוכנה לעזור לכולם עד כמה שאפשר. ותמיד שהיינו אצלם לא נח הדלת, נשים צעירות עם ילדיהן באו לשאול עצות. והיא תמיד מוכנה בכל כוחה לעזור לכולם בכל מה שאפשר. אנשים שבאו לדין תורה כרגיל. התובע והנתבע רבים פעמים. היא עמדה באמצע לפשר בינם. היא היתה אהובה בין כל אנשי העיר והיא היתה מוכנה תמיד לעזור לכולם בלי הבדל. הופעתה

בכל בית גרם לכולם נחת רוח. אפשר לומר שטיפוסים כאלו כמו ר' אברהם ואשתו ביילה־לאה מסיפורי האגדה אולי שומעים מאנשים שמסרו עצמם עבור הכלל. תשעה קבין חן הי' מוצק על פניהם של הזוג הזה. וכמה נאה הי' לעמוד ולהיות קרוב ולמחיצותיהם למי שהי' לב כבד וראש כואב הם היו למרפאה, הרבה מידות טובות אפשר הי' ללמוד מהם. ר' אברהם הי' מלמד לבחורים לומדי גמרא. וידעו כולם בעיר שכל מי שלמד אצל ר' אברהם אפילו למי שהי' ראש אטום הוא מוכרח לדעת ללמוד דף גמרא. והוא זכה שכל אלו שלמדו אצלו המשיכו ללמוד והם לומדי תורה ובקיאים בש"ס. וכל התלמידים שלמדו אצלו זכרו אותו תמיד לטובה. הוא לא התנהג לתלמידיו בקפדנות. לקשי תפיסה התנהג תמיד בסבלנות יתירה. בגלל זה רכש אהבת מתלמידיו, שכולם הורידוהו לו.

לר' אברהם פריידנרייך הי' בן יחיד שהתחתן בעיר ברז'זין ע"י לודז ושם נשאר לגור, קראו לו ישראל. היו לו 7 ילדים. ביילה לאה אשתו של ר' אברהם נפטרה הרבה שנים לפני פרוץ המלחמה.

וגורלו של ר' אברהם הי' מר מאוד, הנאצים נקמו בו בצורה אכזרית שקשה להאמין.

אריה יעקובוביץ

ר' משה קוצקר וובר

מהדמויות הנעלות של עירנו, ר' משה קוצקר שימש כשו"ב וגם כבעל תפילה חזן לכל השנה ובעיקר בחגים ובימים נוראים.

ר' משה קוצקר היה מבורך בהרבה כשרונות. לאף אחד בעיר לא היתה כוח הסברה כמו לר' משה קוצקר, היו עוד למדנים שהיו בקיאים בש"ס ופוסקים כמוהו. עם כוח ההסברה שלו לא היה כדוגמתו. כשהוא היה מגיד שעור בדף גמרא בצעירי אגודת ישראל, תענוג היה לשמוע אפילו לאלו שרחוקים היו מלמודי קודש. הוא הצליח להכניס לראשם הבנה מלאה של דף גמרא. וכל מה שלמד עם הקהל גרם נחת רוח לשומעיו.

זה שלושים ושבע שנים שעזבתי את עירנו ביאלא ועדיין הוא נשאר חרות בלבי. תפילותיו היו מלאי טעם ולעולם לא אוכל לשכוח אותם. הופעתו היתה נאה קולו היה נעים, ותפילותיו בימים הנוראים היו תמיד בהתלהבות עצומה. ולא פעם מתעוררים בלבי געגועים על הימים שחלפו ואינם עוד.

בזמן תפילתו של ר' משה קוצקר פחד היה נופל על כולם כשהוא פתח בתפילה „הנני העי ממעש" לפני מוסף של ראש השנה ויום הכפורים. הוא ידע להתאים קולו לפי פירוש המלים, הקהל ראה שר' משה קוצקר ראוי לעמוד לחנן ולבקש עבור כל הקהל הקדוש, כי כל מה שכתוב בתפילת הנני העני ממעש נתקיים בו. הכונה לקולו הנעים וזקנו המגודל ומעורב בין הבריות. והאם אפשר לשכוח המתיקות של „כל נדרי" כיצד היה מתפלל.

אורח חייו כתלמיד חכם היה למופת הוא היה מכובד בין כל שכבות העייר בכל מקום הופעתו רכש לעצמו כבוד והערצה כי תואר פניו העיד עליו שהוא תלמיד חכם. לא התקיימה בעייר שום שמחה בלי השתתפותו, בחתונה או בארוסין והוא תמיד כתתב התנאים והכתובה, הופעתו עשתה רושם רב והיה מוכר בין הציבור.

משפחתו, היו לו שני בנים ושתי בנות. בנו לייבל היה כלי מפואר שהיה במה להתפאר בו. שנים רבות ישב בבית החסידים דגור ומילא כריסו בש"ס ופוסקים, היתה לו תפיסה מהירה, וכשלמדו אותנו את הנביא ישעיהו עם פירושים הוא ידע לפרש בטוב טעם, וזה היה בין חברי צא"י. היתה לו הופעה נאה תואר ופניו היה להפליא.

גורלו, סיפרו שהצליח להימלט, אולם לצערנו לא נראה הדבר נכון, בנו פינה התחתן עם בתו של מאיר המל. ובתו הגדולה התחתנה עם לייבל פייגנבוים שעבד אצל וולוול ויבר במאפיה. יותר אין לי שום ידיעות, בודאי הוא שתה את כוס התרעלה יחד עם אנשי ביאלא. ואיש אינו יודע מה היה קיצם ואיך? אלו שהכירו את ר' משה קוצקר יזכרו אותו עד הנשימה האחרונה שבחייהם.

ת. נ. צ. ב. ה.

אריה יעקובוביץ

ר' זלמן פריידנרייך

ר' זלמן פריידנרייך היה מורה במקצועו מהאישים החשובים בעירנו. ר' זלמן פריידנרייך חינך הרבה בנים לתורה ולידע. הוא היה מבורך בכשרונות כי התלמידים שנכנסו לחדר של ר' זלמן התחיל ללמוד גמרא. ולא קל למורה להתחיל ללמוד עם תלמיד פרק קשה, כי ויש תלמיד שיש לו תפיסה מהירה ואין לו רצון להתאמץ לתפוס מה שלומדים. לר' זלמן היה רגש פסיכולוגי לדעת למי כדאי להשקיע כוחות ולמי בחינם עבודתו. אחד מתלמידיו סיפר לי מתי היה מיוחדים במקצוע שלו כמורה ומחנך. החדר שלו היה יותר מכובד וחשוב בעיר, בחור גדול שלמד אצל ר' זלמן. שר' זלמן הסביר לתלמידיו גמרא ולמי שהיה ראש סתום היה צריך לקלוט כי היה לו סבלנות בלתי מוגבלת. חשבו אותו כקפדן כי הוא דרש הקשבה. כפדגוג מנוסה חזר בדבריו בהסברתו באיזו שהיא סוגיא כמה פעמים, והוא רצה לאלו שיש להם תפיסה מהירה יקלטו היטב דבריו והוא פנה לתלמידיו באמרו למי שעדיין לא מובן ולא תפס יגיד והוא יחזור עוד פעם. אבל הוא מאוד שנא מי שאמר שידע ולא ידע. הורי התלמידים ידעו היטב כי לא בחינם הם משלמים שכר לימוד לר' זלמן כי ידעו שר' זלמן משקיע כל כוחו ומרצו על מנת שתלמידיו יתקדמו והוא יראה את ההישגים מפרי עמלו וזה היה הסיפוק הכי גדול שלו. רמת הלימודים אצלו היה אחר לגמרי ממוריב אחרים לפי טיב תשובותיו של התלמיד הוא הכיר הישגיו בלימודים והתאמץ תמיד לקדם את אלו המפגרים לצעוד קדימה. הוא עזר לכל תלמיד לפי כושר יכולתו. מחוץ ללימודי הקודש התענין במטען חומר הלימודים כגון כתיבה וחשבון. את רמתו של התלמיד הכיר מתגובותיו בכל פעולה ועבודה עצמית שהוטל על התלמיד לעשות. הוא ידע להתחשב עם רמת הקושי שלכל פעולה שהוטל על התלמיד לעשות באופן עצמאי ודן אותו לפי חומר פעולותיו. הוא מנע מלשבח את התלמיד הטוב על מנת לא לגרום אכזבה לתלמיד הבלתי מתקדם. לר' זלמן היה כתב יד יפה

שקשה לתאר. תלמיד שגמר לימודיו אצל ר' זלמן הכירו בו בכתב ידו שהוא היה תלמידו של ר' זלמן.

תלמיד שגמר את החדר של ר' זלמן היה חצי מושלם בידע של לימודי קודש וגם בלימודי חול, כגון כתיבה ביידיש ופולנית ובחשבון. מחוץ למלאכתו — 4 שהתעסק במלאכת הקודש היה מחקשובי חסידי גור ומהאנשים המכובדים מכל חוגי העיר. לא ידוע לי מימיו האחרונים, אבל בטח ליוהו אותו הגורל כמו לכל אנשי עירנו ביאלא.

יהי זכרו ברוך ונזכר עד סוף כל הדורות.

מוצש"ק ויגש תשכ"ז

אריה יעקובוביץ

ר׳ שלמה אמבוס

אַן ענלעכער טיפּ צו ר׳ איטשע גורפינקעל איז אויך געווען ר׳ שלמה אמבוס.

ר׳ שלמה אמבוס איז געווען אַ געשמאַקער ייד, תמיד גרייט געווען צו געבן אַן עצה נישט סתם דברים בעלמא. ער איז אויך געווען באַהאַוונט אין געזעצן וועגן אַקטועלע ענינים ווי מס־הכנסה און אַנדערע.

ר׳ איטשע איז געווען אַ געראָר חסיד. אָבער שטענדיק האָט מען אים געטראָפן אַן אויסגעפּוצטן, וואָר שמועסט שבת אָדער יום־טוב וועט ער איז געגאַנגען אָנגעטאָן אין דער שיינער זיידענער יופּיצע און מיט די אויסגעפּוצטע שיינע שטיוועלעך האָט ער געהאַט אַ ספּעציעל עסטעטישן אויסזען.

ער איז געווען אַ ייד אַ פּיקח וואָס איז אים געקומען בירושה. דאָס האָט ער געירשנט פון זיין פאָטער שמואל־מאיר בעקער, וואָס איז געווען אַ ייד אַ תלמיד־חכם. מען פלעגט אויך צו אים קומען פרעגן עצות און מיט זיינע קלוגע איינפאַלן האָט ער פיל מענטשן פון צרות אַרויסגעשלעפּט.

אויך האָט ר׳ שלמה אמבוס אומעטום געהאַט אַ דריסט רגל, איבעראַל האָט מען אים געקענט און רעספּעקטירט, ווייל געוווסט האָט מען, אַז אַלע השתדלותן האָבן אַ פּעולה.

ער איז אויך געווען אַ לאַנגיאָריקער פאָרזיצער פון דער יידישער קהילה. צו דער דערעפענונג פון דעם העברעישן אוניווערסיטעט אין ירושלים האָט ער געשיקט אַ באַגריסונג־טעלעגראַמע אין נאָמען פון דער קהילה, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס ער האָט רעפּרעזענטירט די גערער חסידים און זיי האָבן עס נישט געוואָלט.

מיטן אונטערגאַנג פון פוילישן יידנטום זענען אויך אונטערגעגאַנגען אַזעלכע יידן ווי ער, וואָס זייער גאַנץ לעבן איז געווען געווידמעט דעם כלל.

זאָל זייער אָנדענק אויף אייביק מיט ברכה דערמאָנט ווערן.

כבוד זיין אָנדענק.

אריה יעקובוביץ

הסבא שלי יוסף יקיר

עוד בילדותי נקשרה נפשי בנפשו אהבה פנימית. ממנו שאבתי את נעורי. זכורני בעודני ילד רק כלתה נפשי לסיפורי מעשיות שיש בהם כדי להקנות לילד תוכן רוחני. תמיד הייתי קשור בו ובהתעניינות מוכן לשמוע את סיפורי צדיקים וחלק גדול של הסיפורים על מה שהוא בעצמו עבר בחיים. הייתי תמיד בולע בצמא דבריו, כך גרם לי להחדרת תוכן בנפשי המצא לשמוע מעשיות מרבנים, צדיקים וגדולים שדברי תורתם מפוזר בהרבה ספרים. הרבה זמן בליתי אתו. הסבא שלי היה איש תמים, הוא לי ידע בחיים שלו לשקר, הוא היה נעים בהליכותיו, הוא היה אוהב להיות מצוחצח ומסודר ותמיד הוא היה רגיל לפני צאתו מהבית לכפתר את מעילו ולצחצח את הנעלים. הוא היה חסיד במעשיו. הוא היה איש פשוט אבל התנהגותו בחיים היום יומיים היה כתלמיד חכם. הוא היה מסתפק במועט, אף פעם לא התלונן שחסר לו משהו בנעריו, עבר זמנים קשים, הסבתא ע"ה היתה תמיד עזר כנגדו. רגיל היה בזמנים שעבודה שלו חכתה לו והוא הלך להתפלל ושהה בבית הכנסת שעתיים בלי להתחשב עם שום דבר. הכסף לא משך אותו, הוא היה מאנשי אמת ושונאי צבע, הוא ברח מהכבוד ולא הסתכל אף פעם מאחוקריו לראות אם הכבוד רודף אותו מאחוריו. הוא הצטיין במידות טובות. באופן נפלא היה חוסך מהמעט שלו ונתן לאחרים. זוכרני שהסבתא סיפרה שכל אלו שבאו ובקש נדבות עבור מוסדות או ישיבות בזמנים הכי קשים לא השיב פניהם ריקם. וקרה פעם שבא משולח מאיזו שהיא ישיבה ולא היה לו מה לתת לו היה פונה לסבתא שהיא תתן, והיאי ענתה לו שאין לה. אז הוא אמר לה שראה שכן יש לה, באיזה ספל ראה שיש כסף, והסבתא סיפרה שהיא אספה קצת כסף בלי ידיעתו והוא תפס את זה ונתן למשולח שלא יצא בידיים ריקות חלילה. תמיד היה מוכן לחלק מלחמו הדל לזולת.

תולדות חייו הם מלאים וגדושים ממעשים טובים. בעברו ברחוב תמיד השתדל



יוסף יקיר פּלאַצקי



נחמה, פרוי פון יוסף פּלאַצקי

לשמור על ילדים קטנים שלא יקרה להם שום תאונה, ובאם הוא ראה ילד גלמוד הוא הביא אותו הביתה על מנת שלא יהיה מופקר באמצע הרחוב שלא יקרה שום אסון. הוא תמיד עזר לומר קדיש לאלו ילדים שלא ידעו לומר קדיש בעצמם.

מי שהכיר אותו ידע את זה שבסוף ימיו עד יומו האחרון היה עובר בעצמו יחיד כל העיר לאסוף כסף לאיש אומלל שלא היה לו מי שידאג עבורו על קיומו.

אין ביכולתי למנות את כל מעשיו הטובים, כנכד שהייתי קשור בו לוויתי אותו בכל מקום ואהבתי לשמוע איך הוא משתעשע עם בכיריו בדברי תורה, במילי חכימא מפרשת השבוע. הוא היה מאוד מסוגל לקלוט דברי תורה. זוהר פניו היפים משך אותי תמיד. בשבתות הייתי רגיל לטייל אתו.

עוד לא נשכח מלבי את הזמירות בשבת שרגיל הייתי לשיר יחד עם הסבא. היתה לו תפיסה מהירה בשומעו פעם אחת ניגון כבר ידע לשיר בו. הימים האלה שביליתי במחיצתו חרותים עמוק בלבי שאי אפשר לשכוח אותם.

אליהו פריידנרייך

...בשם כל אנשי ביאלה־רבסקה אני נפרד ממך גיטלה היקרה.

הכרתיך משחר ילדותך. לא היו לך חיים קלים אף פעם, בת למשפחה עמלה — עזרת תמיד לקיומה.

זכורים לי הימים לפני 28 שנים עת הכנסתי אותך ל„פרייהייט" ולאחר זאת — להכשרה. היית כה מאושרת עם עלותך ארצה וכניסתך לקיבוץ.

בת למשפחה של תשעה ילדים — נשארת יחידה, ואת גם בין היחידים שנשארו מהעירה שלנו לאחר חורבנה ע"י היטלר.

והנה בא עליך אסון ומחלה — חשבנו, האמנו, שתתגברי על המחלה הממושכת, אבל תקותנו נכזבה — לא יכולת לה; ואנו עומדים עתה על קברך הרענן.

נזכרך לעד!

געבוירן — 17.2.1916; געשטאָרבן — 15.4.1959

בנקוף שנה

חלפה שנה מאז נקרעה מאתנו ידידתנו היקרה גיטלה שטינמן ז"ל ועדיין קשה להשלים עם הרעיון שאכן גיטלה העליזה, הערה, התוססת, מלאת חיים ואנרגיה אינה יותר בחיים.

היא — האחת ששרדה מהמשפחה שמנתה תשעה ילדים, אשר הושמדו על ידי הצורר הנאצי, נקטפה אף היא בדמי ימיה.

מנעוריה נשאה בעול החיים הקשים של הוריה העניים, בעיירה ביאלה־רבסקה אשר בפולין.

עם זאת מצאה זמן ומרץ להיות פעילה בהסתדרות הנוער הציוני־סוציאליסטי „פרייהייט", עליה נמנתה מגיל 14 שנה.

מסירותה לתנועה היתה ללא גבול ואחרי יום עבודה מפרך בנשיאת חלב על



גיטעלע שטיינמאַן ז"ל

כתפיה הרכות, לא הרגישה כל ליאות בבואה לעת ערב לאגודה (פאַראיין).

אזכר היום שהבאתי לה את הבשורה כי אושרה ליציאה להכשרה.

„יום זה — אמרה — הוא היקר ביותר בחיי ועד עולם לא אשכחהו".

בקיבוץ ההכשרה — אליו נכנסה — הצטיינה מיד בכושר פעולתה ובמסירותה והמשיכה לחיות בו עד יומה האחרון.

עם בואה לארץ לא זנחה את רעיונה ומיד נכנסה לקבוץ גבעת השלשה הרבה לעבודה, לחברים, לקבוץ ולתנועה בכללה.

היא מצאה אושר בחייה בקבוץ, ומהיותה מוכנה תמיד להתחלק עם אחרים באושרה, דברה על לבם של העולים בני עירה שנפגשה אתם, כי יצטרפו לקבוץ וייהנו מאושר כמוה.

אמונתה ברעיון הקבוץ היתה מוצקת. מאורעות הזמן ואי־היענותם של העולים החדשים להטפתה, על כניסה לקבוץ, לא זעזעו את יסודותיה.

שוב ושוב נסתה את כוחותיה אצל כל עולה חדש וכל ותיק אולי יצטרף לחיי הקבוץ.

עונג מיוחד היה לשוחח עם גיטלה על הפרובלימות של החיים שלנו בארץ, ובתפוצות, על תנועת הפועלים העברים בארץ, על המפלגות הציוניות־סוציאליס־טיות. על הספרות העברית והיידיש, על התיאטרון והאמנות.

תמיד התפלאתי, מנין לה זמן לקרא ולהיות בקיאה בכל השטחים האלה, הרי לעתים קרובות עבדה שעות מרובות. הבית היה מסודר בטוב־טעם. הבנים נמצאו תחת פקוחה המתמיד, ואף בחיים החברתיים השתתפה.

אין זאת, אלא שזריזותה, ההתמצאות בכל המצבים, הזכרון הטוב חברו יחד והיא הספיקה הכל.

מה אכזר הוא הגורל שנפל בחלקה. היא ידעה ברור שהמוות עומד מאחוריה.

גם בימים של המאבק עם מר המוות זכרה את בעלה, בניה, שבהם התגאתה, את חברי הקבוץ ואף מאחיה והוריה שהושמדו על ידי הנאצים ימח־שמם, לא הסיחה את דעתה וצוותה לחרות את שמות כולם מצד השני של מצבתה.

גדולה האבידה למשפחתה, לקבוץ ולכל ידידיה הרבים.

זכר נזכרך גיטלה!

אליהו פריידנרייך

ר׳ אברהם פעלטערס לייזרוביץ

צווישן אַלע יידן וואָס האָבן פאַרדינט אַ גרויסן דרך־ארץ אין שטאָט האָט אן שום ספק געהערט ר׳ אברהם פעלטערס, וואָס האָט זיך באַשעפטיקט מיט שערן און ראַזירן. ער איז געווען אַ שיינער ייד און אַ שיינער מענטש מיט זיין אויפפירונג. ער איז געווען זייער אַ ליבלעכער. די גאַנצע שטאָט האָט אים ליב געהאַט.

איך געדענק, אַז ווען דער סקאַלער רב איז געקומען קיין ביאַלא איז אויך ר׳ אברהם פעלטערס געווען פון זיינע אָנהענגערס. אַזוי האָט דער רב רעדנדיק מיט אים געזען פאַר זיך אַ ייד וואָס איז אַ פריזיער מיט אַזאַ וווּנדערבאַרן אויסזען און ער איז אים זייער געפעלן. איין מאָל האָט ער געזאָגט, אַז ער וואָלט אים געוואָלט מיטנעמען אין דער שטאָט סקאָלא, כדי אים צו באַווייזן וואָס פאַראַ מוסטערהאַפטע מענטשן זענען פאַראַן אין ביאלא. מיין זיידע יוסף יקיר פלעגט זיך חברן מיט אים.

זיין זון לוי איז געווען מיטגליד אין דער שטאָט פאַרוואָלטונג אין ביאלא. איך געדענק וועו ר׳ אברהם לייזעראָוויטש איז געוואָרן ערנסט קראַנק און פון דער קראַנקהייט איז ער שוין מער נישט אויפגעשטאַנען, האָט די גאַנצע שטאָט פאַר אים געבעטן, אַז ער זאָל געזונט ווערן. צוויי טאָג פאַרן שטאַרבן האָבן מענטשן זיך פאַרזאַמלט אַרום זיין הויז און מיט פיל צער אויפגענומען די ידיעות, אַז זיין מצב איז זייער ערנסט. איך געדענק ווי ער האָט שווער געקרעכצט און געשריען מאַמע. אַזעלכע מוסטערהאַפטע טיפן פון מענטשן מוז מען שטענדיק געדענקען און עס איז זייער שווער אין זיי צו פאַרגעסן.

ער איז אויך זייער באַליבט געווען ביי די קריסטן. ער איז פאַר זיי געווען דער שרייבער פון ביטעס אין „סאַנד". ער פלעגט אויך דערשיינען אַלס זייער פאַר־טיידיקער אין געריכט. ער איז געווען פון די געצייטלטע אינטערעסאַנטע טיפן פון אונדזער שטאָט.

כבוד זיין אַנדענק!

א. יעקובוביץ

הערשל אַרטמאַן (בת־ים)

מיינע איבערלעבונגען בעת דער נאַצי־אָקופּאַציע

אין 1933 האָב איך פאַרלאָזט ביאַלאָ און חתונה געהאַט אין גריצע מיט שרה מאַריאַנקאַ. זיך איינגעאַרדנט און אויפגעשטעלט אַ פאַמיליע, עס איז אונדז געבוירן אַ טאָכטער אין 1934 — מרים, און מיר האָבן געפירט אַ שיין לעבן ביזן אויסברוך פון דער מלחמה. ביים אויסברוך פון קריג בין איך מאָבילי־זירט געוואָרן דעם 6.9.39. אין דער פּוילישער אַרמיי.

דאָ האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע טראַגעדיע אין מיין לעבן. כ׳בין אָנגע־קומען קיין לובלין מיט דער פּוילישער אַרמיי. די וועגן זענען פול מיט טויטע, פאַרוווונדעטע. כ׳האָב געזען דעם אָנהויב פון יידישן חורבן, ווי אַלץ ווערט פאַרברענט און פאַרניכטעט פון דער דייטשער אַרמיי. מיר זענען געגאַנגען ביז לוצק. צוליב די שטאַרקע באָמבאַרדירונגען האָט דאָס מיליטער צוריק מאַרשירט קיין קאָוועל און דאָרט האָט מען זיך דעמאָביליזירט.

נאָוועמבער 1939 בין איך צוריקגעקומען קיין גריצע און געטראָפן מיין פאַמיליע אינעם דייטשן גיהנום.

פעברואַר 1940, ווען מען האָט אָנגעהויבן צו ליקווידירן דאָס גריצער געטאָ בין איך מיט מיין גאַנצער פאַמיליע אַוועק אין וואַרשעווער געטאָ. דאָס לעבן אין געטאָ איז געווען שוידערלעך — הונגער, קעלט, קראַנקהייטן; יעדן פרימאָרגן גאַנצע קופּעס מיט מתים צוגעדעקט מיט צייטונגען, פּינקערטס אַנ־שטאַלט פון חסד של אמת האָט געאַרבעט ביי טאָג און נאַכט; די ס. ס. לייט האָבן געווילדעווען אין די גאַסן, געכאַפּט מענטשן ווי די הינט צו דער אַרבעט, באַגלייט מיט קלעפּ און שיסעריין פון אַלע זייטן.

דעם 22.7.42 ווען דער פּרעזעס פון יידן־ראַט טשערניאַקאָוו איז באַ־גאַנגען זעלבסטמאָרד, וויל ער האָט זיך אָפּגעזאָגט צושטעלן די צאָל יידן וואָס די דייטשן האָבן געפאָדערט, האָבן מיר דערפילט, אַז ס׳איז דער אָנהויב פון סוף.



אויסגעמוטשעטע יידן בײ דער אַרבעט אין לאַגער בערגען־בעלזען.

נאָכן 22־טן יולי 1942 האָט מען ליקווידירט דאָס קליינע געטאָ און קאָנצענטרירט די יידן אין די שאָפּן. איך בין געשיקט געוואָרן אין דער פאַבריק אָקסאַקען, דזשיקאָ 13־11, און געאַרבעט ביזן געטאָ־אויפשטאַנד — דעם 19־טן אַפּריל 1943.

נאָכן אויפשטאַנד האָבן די דייטשן פאַראַרדנט, אַז ווער ס׳וויל פאַרלאָזן



יידן ביי דער שקלאַפן־אַרבעט אין בערגען־בעלזען.

וואָרשע האָט דאָס רעכט צו פאָרן קיין פאָניאַטאָוו. איך מיט אַ גרופּע פון 35 יידן האָבן באַשלאָסן אַריין אין אַ בונקער אויף שטשענסליווע 5.

דער בונקער איז געווען צוגעגרייט ווייל מ׳האָט געהערט, אַז דאָס געטאָ ווערט יידן־ריין. מיר האָבן באַקומען געווער און אָנגעהויבן צו פירן אַ קאַמף מיט די דייטשע פאַטראָלן. כאָטש מיר האָבן געוווסט, אַז אונדזער קאַמף איז אויסזיכטלאָז האָבן מיר געוואָלט לכל הפחות ראַטעווען דעם יידישן כבוד און געוואָלט ווייזן פאַר דער וועלט, אַז יידן קעמפן מיט געווער אין דער האַנט קעגן די דייטשן, אין דער צייט ווען די גאַנצע וועלט, האָט פאַר זיי געציטערט.

דעם 10־טן מאַי, 1943, האָבן זיך די דייטשן דערנענטערט צו אונדזער בונקער און האָבן געפאַדערט מיר זאָלן קאַפּיטולירן, אויב נישט וועלן זיי

אויפרייסן דעם בונקער צוזאַמען מיט אונדז. (35 מענער, פרויען און קינדער). מיר האָבן באַשלאָסן זיך אונטערצוגעבן. דאָס געווער האָבן מיר באַגראָבן און מיר זענען אַרויס פון בונקער. נאָך אַ לענגערער אונטערזוכונג האָט מען אונדז אַוועקגעפירט אויפן באַקאַנטן אומשלאג־פלאַץ, אויף דזשיקאַ גאַס. נאָך צוויי טעג פּיניקונגען, צוזאַמען מיט נאָך הונדערטער יידן, וואָס האָבן פאַרלאָזן די בונקערס, האָט מען אונדז, דעם 12־טן מאַי 1943, אַנגעלאָדן אין די וואַגאַנען וואָס מען פירט בהמות, געפּאַקט איינעם אויפן צווייטן. ס׳איז געווען פינצטער — איינער האָט נישט געזען דעם צווייטן. מענטשן זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן ממש אין חיות. כ׳וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן וואָס כ׳האָב איבערגעלעבט אין די געציילטע שעהן. דאָס גאַנצע „פּינטעלע מענטש״ איז פאַרשוווונדן. אויפן אומשלאַגס־פלאַץ אין וואַרשע האָב איך געזען ווי די ס.ס.־לייט האָבן געצוונגען די מוטערס זיי זאָלן זייערע קינדער אַרויפלייגן אויף די געהרגעטע מענטשן און אין די אויגן פון די עלטערן האָבן זיי דערשאָסן די קינדער.

אַזוי ווי מיר זענען אָנגעקומען קיין טרעבלינקע האָט מען גלייך אַוועקגענומען די פרויען מיט די קינדער אויפן פלאַץ ווו ס׳געפּינט זיך די גאַז־קאַמער. די געשרייען פון די פרויען און קינדער זענען דערגאַנגען עד לב השמים. אַלע האָבן געבעטן כאָטש אַ ביסל וואַסער פאַרן טויט. פון דעם מאָמענט האָב איך מער מיין פרוי און קינד נישט געזען.

צווישן די מענער האָט מען געמאַכט אַ סעלעקציע. פון 4000 יידן האָט מען אויסגעקליבן 540 און געשיקט קיין מאַידאַנעק, נישט וויט פון לובלין. דאָס איז געווען, דעם 14־טן מאַי, 1943.

אין מאַידאַנעק בין איך געווען דריי מאָנאַטן. זייער שווער איז געווען מיין לעבן אין מאַידאַנעק. כ׳בין געווען אויפן דריטן פעלד און געטראָגן שווערע שטיינער, צו בויען דאָס קרעמאַטאָריום. דאָס פינפטע פעלד איז געווען פאַר פרויען.

סעפּטעמבער 1943 האָט מען מיר אַוועקגעשיקט נאָך אוישוויץ. אין טראַנס־פאָרט האָט זיך געפונען 250 מענער און 500 פרויען. דאָרט האָט מען מיר געשטעמפּלט די האַנט און כ׳האָב באַקומען דעם נומער 127309. כ׳האָב דאָרט געאַרבעט אין די קוילן־גרובן און שפּעטער אַריבער אין דער בוי־קאָמאַנדע, ביזן 18־טן יאַנואַר 1945.

ווען מען האָט עוואַקואירט אוישוויץ האָט מען מיך געשיקט קיין בוכענ־וואַלד. דאָרט בין איך אָנגעקומען דעם 22־טן יאַנואַר 1945, דאָס איז געווען



דער אכזריותדיקער תלין און אויספֿאַרשונגס־שטאַף אין אַשוויענטשים, באַגער,
פּירט אַ ייד צו דער אויספֿאַרשונג.

דער ערשטער טויטן־מאַרש. דעם 10־טן אַפּריל 1945 בין איך אַנגעקומען קיין דאַכאַו און נאָך אייניקע טעג שפּעטער זענען מיר באַפרייט געוואָרן דורך דער אַמעריקאַנער אַרמיי. מען האָט אונדז עוואַקואירט אויפן וועג קיין דאַכאַו. דאָס איז געווען 50 קילאָמעטער פון בוכענוואַלד, דאָס איז געווען מיין לעצטער טויטן־מאַרש.



דאָס קרעמאַטאָריום אין טויטן־לאַגער בערגען־בעלזען.

פון מיין גאַנצער היים — ברידער, שוועסטער, עלטערן — איז געבליבן איין שוועסטער, חנטשע, די איבעריקע זענען אַלע אומגעקומען צוזאַמען מיטן גאַנצן אייראָפּעאישן יידנטום. איין גרויס בית־הקברות. אין ביאַלאַ — מיין היים, ווו איך בין געבוירן און דערצויגן געוואָרן — איז אַלץ אַרום פינצטער. ווו זענען אַהינגעקומען די ביאַלער יידן ?

אַ שטיקל צייט בין איך געווען אין דייטשלאַנד, און דערנאָך זיך אומגעקערט קיין פוילן. אין לאָדזש האָב איך געשאַפן אַ קאָאָפּעראַטיוו און דאָרט גע־

אַרבעט 10 יאָר. אין 1950 האָט מען אָפּגעוואָרפן מיין ביטע צו פּאָרן קיין ישראל. אַזוי האָט געדויערט biז 1958.

פּאַר מיין אַרויספּאָרן קיין ישראל זענען אַ גרופּע יידן געפּאָרן באַזוכן ביאַלאַ



הערשל אַרטמאַן

— געטראָפן נישט מער ווי איין מצבה אויפן בית־הקברות. אין שול איז געמאַכט געוואָרן אַ סקלאַד פון סחורות. די עשרת הדברות זענען נאָר געבליבן אויסגעקריצט אויף דער וואַנט פון דער שיל: ל א ת ר צ ח ! כ׳האָב פּאַר־לאָזט מיין שטעטל — געלאָזן הינטער זיך אַ גרויסע פּאַרגאַנגענהייט. ביאַלאַ איז יידן־ריין, קיין זכר נישט געבליבן פון אַ גאַנצער שטאָט מיט יידן.

לאָדזש האָב איך פּאַרלאָזן אין 1958 מיט מיין צווייטער פרוי און קינד. מיר האָבן זיך באַזעצט אין ישראל און אָנגעהויבן אַ ניי לעבן. מיין זון איז אַן אָפּיציר אין דער ישראל אַרמיי, און מיר האָבן שוין צווי אייניקלעך זאָלן לעבן.

דאָס איז מיין אייגנציקע טרייסט נאָך דעם גרויסן אומגליק.

אויסצוג פון „מגילת פולין" וועגן ביאַלאַ־ראַווסקאַ

צוגעשיקט פון וועלוול גאָלדבערג — קאַנאַדע

ביאַלאַ־ראַווסקאַ האָט זיך געפונען אין לאָדזשער קרייז און איז געווען אַן אַלטע יידישע קהילה מיט 1200 יידן. די יידן האָבן זיך מפרנס געווען פון קליינהאַנדל און האַנטווערקעריי.

ביים אַריינגאַנג פון די נאַציס אין שטעטל האָבן די גויים געמאַכט אַ שרעקלעכן פּאָגראָם אויף די יידן — אַרעסטירט הונדערטער יידן, וואָס האָבן זיך דאַן געפונען אין ביאַלאַ; צוזאַמען מיט צענדליקער שטעטלטשע יידן איז אויסגעשאָסן געוואָרן יעדער צענטער ייד.

ביי די זייטן פון די וועגן, וואָס האָבן געפירט פון און קיין ביאַלע זענען געלעגן הונדערטער קערפערס פון טויטע יידן געהרגעטע בעת די באָמבאַרדירונגען אָדער דורך די דייטשן.

ווען די קאַמפן האָבן זיך אָפגעשטעלט איז געוואָרן אַ ביסל לייכטער. די אויסעראַרדנטלעכע געזעצן האָבן פונדעסטוועגן נישט אויפגעהערט אויף קיין איין מינוט, און ווי אַלע פוילישע יידן זענען אויך די ביאַלער געשטעלט געוואָרן אויסערן געזעץ. אָבער די יידן פון ביאַלאַ האָבן מקבל געווען די יסורים באהבה און האָבן געמיינט, אַז עס וועט זיך זיי איינגעבן, ווי עס איז, פאָרזעצן דאָס לעבן פון ליידן און פיין.

אָבער אָט דעם גרויזאַמען לעבן האָט מען זיי אויך נישט פאַרגונען. די קליינע ביאַלער קהילה, וואָס איז נישט צוגעקאָפּטירט געוואָרן צום דריטן רייך, נאָר צו די אָקופּאַציע־געביטן, האָט אין די ערשטע יאָרן פון דער נאַצי־אָקופּאַציע נישט געליטן פון מאַסן־עוואָקואירונגען ווי אַנדערע שטעטלעך. די ביאַלער יידן האָבן אפילו אַריינגענומען 1200 פליטים פון אַנדערע קהילות אין לאָדזשער קרייז און זיך געטיילט מיט זיי מיטן אָרעמען שטיקל ברויט.

די ביאַלער קהילה איז ליקווידירט געוואָרן י״ז חשון תש״ג — מען האָט אַלע יידן אַוועקגעפירט קיין טרעבלינקע.



דאָס איז דער גאַנצער אויסצוג וועגן אונדזער שטעטל.

אונדזער שטעטל ביאַלאַ איז שוין מער נישטאָ — פאַרשוווונדן דאָס יידיש פּולסירנדיק לעבן — אָבער די יידישע טראַגעדיע איז נאָך נישט פאַרענדיקט. וועט ווייס וויפל יידישע לעבנס וועלן נאָך אַוועקגעגעבן ווערן ביז די וועלט וועט ווערן הומאַניטאַר, מענטשלעך...

זאב (וואָווע) שאַמאַן (תל־אביב)

אונדזער ביאַלע אַמאָל און... היינט

אין מיין צייט איז אין ביאַלע געווען פיר ביז הונדערט יידישע משפחות, וועלכע האָבן זיך אַממערסטן פאַרנומען מיט פאַרשידענע מלאכות — שניידער, שוסטער, סטאָלער, געווען אויך סוחרים, קליינהענדלער א. אַנד.

אונדזער ערשטע שול איז געווען דער חדר. מען האָט אָנגעהויבן צו לערנען ביים דרדקי־מלמד פון דאָוונען ביז חומש. די רביס זענען געווען בינם־שלמה און ישראל־הערש. די היגיענישע באַדינגונגען אין חדר זענען געווען זייער פרימיטיווע.

שפּעטער איז מען געגאַנגען אין אַ העכערן חדר, ווו מען האָט געלערנט חומש, רש״י, גמרא, משניות. די רבים זענען געווען דער קאָלעביאלער, זאַלמע מלמד א. אַנד. אין דעם חדר האָט מען אויך געלערנט שרייבן.

אין יאָר 1905, בעת דער רוסיש־יאפאנישער מלחמה, האָט מען אויך געגומען „זאפאַסנע״ זעלנער פון ביאַלע — דוד שמש, קלמן שניידער א. אַנד. טאַטעס פון קינדער האָט מען נישט געגומען. דער קריג האָט געדויערט איין יאָר — יאפאן האָט געזיגט און צוגענומען ביי רוסלאַנד פּאָרט־אַרטור. אונדזערע זעלנער זענען בשלום צוריק געקומען.

אין יענער צייט זענען אין די פּוילישע שטעט פאַרגעקומען דעמאָנסטראַציעס פאַר „נאַשאַ פאָלסקאַ״ — אין וואַרשע, לאָדזש און אויך אין אַנדערע שטעט. די צאַרישע אָכראַנע האָט באַלד געשיקט טשערקעסן, קאָזאַקן, מען האָט געקעמפט אין די גאַסן. אין לאָדזש איז דאָן געווען אַ מוסר מיטן נאָמען נח (נוחעלע) און ער האָט איבערגעגעבן אַ ליסטע מיט נעמען דער צאַרישער פאָליציי. וועמען מען האָט געכאַפט האָט מען דערשאָסן.

משה פראַנק, איטשע רעפּשטיין, שמואל שניידער און אַנדערע פון ביאַלע האָבן געשוואַרצט די גרענעץ און זענען אָפּגעפאָרן קיין אַמעריקע. אַ טאָג

נאָך זייער אָפּפאָרן האָט זיי געזוכט די צאַרישע אָכראַנע. דאָס איז געווען די ערשטע עמיגראַציע פון ביאַלע קיין אַמעריקע.

די צווייטע גרופּע קיין אַמעריקע איז געפאָרן דריי יאָר שפּעטער — דאָס מאָל ישיבה־בחורים — די זין פון משה מאָטל, יאַנקל בעקער, יוסל־מאיר וועבער א. אַנד. די עלטערן האָבן וועגן דעם נישט געוווסט, מען האָט דאָס זיי נישט דערציילט. אין אַ קורצער צייט אַרום זענען די בחורים משה־אברהם, מאָטל גאָלדבערג צוריקגעקומען, ווייל עס האָט זיי פאַרפעלט געלט.

די איניציאַטאָרן פונעם קולטור־פאַראיין אין ביאַלע זענען געווען: משה־חיים פילאָזאָף, ישראל מאַרכעוו, וועלוול גאָלדבערג, איטשע רעפּשטיין, וואָלף ((וואָווע) שאָמאַן, אברהם האַמעל. אין קולטור־פאַראיין איז געווען אַ ביבליאָטעק מיט אומגעפּער פּינף הונדערט ביכער, צווישן זיי פון י. ל. פּרץ, שלום־עליכם און מענדעלע מוכר־ספרים, עמיל זאָלאַ, ניקאָליי טאָלסטוי א. אַנד.

אין יאָר 1914, וען עס איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה האָבן די דייטשן פאַרטריבן די רוסן פון אייראָפּע; אין 1915 האָבן די רוסן די דייטשן פאַרטריבן. נאָך לאַנגע, אַהין און אַהער, האָט מען אַלעמען פאַרטריבן קיין וואַרשע. די רוסן האָבן געמיינט, אַז צווישן די יידן זענען פאַראַן שפּיאָנען.

דערנאָך האָבן די דייטשן באַזעצט גאַנץ פּוילן און מען איז ווידער געקומען אין ביאַלע. דאָס שטעטל האָט ווידער אויפגעלעבט. בעת דער רעוואָלוציע אין דייטשלאַנד זענען פיל יידישע יוגנטלעכע אַרויסגעפאָרן קיין דייטשלאַנד.

איך בין אַרויסגעפאָרן פון ביאַלע און זיך איינגעאָרדנט אין דייטשלאַנד; אויך מיין ברודער נתן און די שוועסטער רבקה זענען געקומען קיין דייטשלאַנד און דאָרט געלעבט ביז 1933, ביז היטלערס קומען צו דער מאַכט.

מייַנע אַנדערע שוועסטער און ברידער מיט זייערע קינדער זענען פאַרבליבן אין פּוילן און זענען אומגעקומען בעת דער היטלער־אָקופּאַציע צוזאַמען מיט די פּוילישע יידן — די ברידער משה, יעקב, הערשל, שלום; די שוועסטער שיינדל, רבקה מיט איר מאַן וואָלף — מיט זייער גאַנצער משפּחה. נאָר די קינדער פון רבקהן זענען אין ישראל.

יעקב הערשקאָוויטש — תל־אביב

מיין משפחה

ווער פון די ביאַלער געדענקט נישט די משפחה הערשקאָוויטש — ישראל הערשקאָוויטש אָדער ווי מען האָט אים גערופן אין שטעטל — ישראל־שלמה יצחקס שוחט. ער האָט געהאַנדלט, אויפגעשטעלט אַ פאַמיליע — פיר זין און דריי טעכטער. זיי האָבן אַלע חתונה געהאַט און געהאַט אייגענע פאַמיליעס, — געקומען קינדער, אייניקלעך.

דער עלטסטער זון אביגדור האָט חתונה געהאַט אין מאָגעלניצע און אומגע־קומען צוזאַמען מיט די ביאַלער יידן. זיין יינגסטער זון חיים איז אַלס יינגל, אין עלטער פון 15 יאָר אַוועק קיין ראַטנפאַרבאַנד. בעת דער מלחמה איז ער געקומען מיט דער פּוילישער אַרמיי פון געגנראַל אַנדערס קיין ארץ ישראל און שוין פאַרבליבן אין לאַנד. ער איז אַבער קראַנק געוואָרן אויפן האָרץ צוליב אַלע זיינע איבערלעבונגען אין די רוסישע לאַגערן און איז געשטאָרבן אין ישראל.

מיין שוועסטער לאה האָט חתונה געהאַט מיט יחיאל פרידמאַן און איז אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע ראַוועד יידן. די שוועסטע גיטל האָט חתונה געהאַט מיט חיים־הערש גוויאָזדאַ און געווינט אין ווארשע. זי איז אומגעקומען צוזאַמען מיט די קינדער.

מיין ברודער משה איז קראַנק געוואָרן בעת דער דייטשער אָקופּאַציע און געשטאָרבן פון הונגער. זיין גאַנצע פאַמיליע איז אומגעקומען.

מיין שוועסטער שרה, די פרוי פון שלמה רומבאַלסקי איז אומגעקומען מיט אַלע ביאַלער יידן.

מיין יינגסטער ברודער הערשל האָט חתונה געהאַט מיט זיסל לעזעראָוויטש און געהאַט אַ טאָכטער חנה. קיינער ווייסט נישט ווו און ווען מיין ברודער איז אומגעקומען. זיסל מיט דער טאָכטער האָבן זיך גערעטעוועט און געפינען זיך אין ישראל.

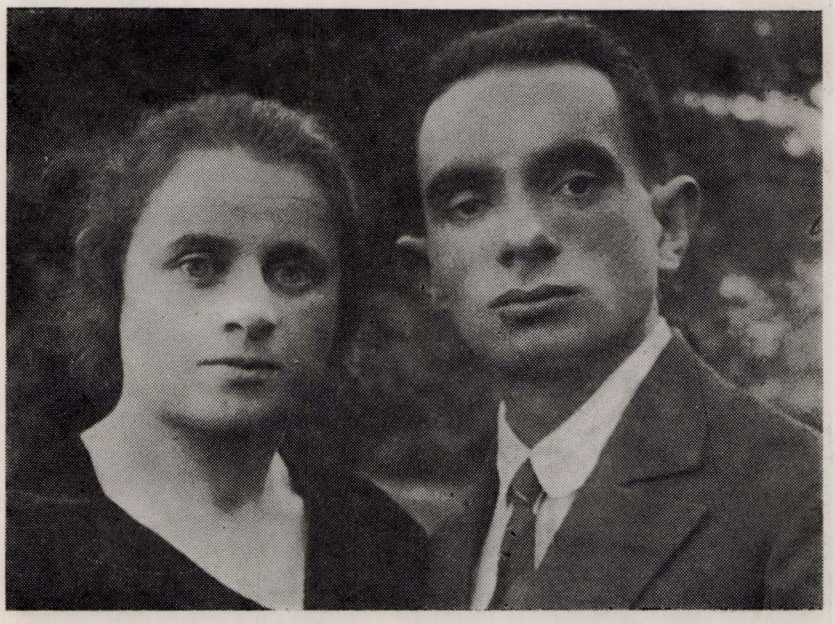
אָט אַזוי איז פאַרשוווּנדן אין די בעסטע יאָרן אַ גאַנצע משפּחה, פאַרטיליקט
געוואָרן דורך די נאַציס ימח שמם!
ערע זייער אָנדענק!

ר׳ פנחס זימלר



פנחס זימלער מיט זיין פרוי מלכה.

מפעם לפעם מופיעים בדמיוני עוד דמויות נעלות שיש לי רצון להנציח אותם. את ר׳ פינה זימלר הכרתי היטב כי לא רחוק מאתנו היה גר, עוד הכרתי את חותנו ר׳ מוטל ואשתו, שניהם נפטרו בתוך 8 ימים.



געצל גרודנס מיט זיין פרוי דבורה, די טאָכטער פון פינה און מלכה זימלער

ר׳ פינה היה מנכבדי העיר, פירנס את משפחתו מחנות המכולת, עשיר גדול לא היה. הוא היה מתפלל בבית חסידי גור, הוא היה מתלמידיו של ר׳ בונים שלמה, שבא כל ליל שבת בחורף ללמוד מדרש רבא, ובקיץ בשבת אחרי הצהרים.

ביתו של ר׳ פינה זימלר נכבש על הרעיון הציוני, כי הבנים והבנות של ר׳ פינה היו חובבי ציון. גם חתנו גציל גרודנס היה אוהב ציון מובהק.

זכה ר׳ פינה מה שמליונים לא זכו, בנו מאיר עלה לארץ ישראל בשנת 1929, אחרי כמה שנים הצליח בדרישה להביא את ההורים והאחיות יפה ומרים.

אמנם גם ר׳ פינה שיכל את בתו הגדולה ובעלה והילדים וגם בנו יחיאל אבל ב״ה שהציל את חתנו יעקב הרשקוביץ ובתו, וכעת ב״ה יש להם ילדים ונכדים. יפה ומרים התחתנו בישראל ולהם יש ילדים ונכדים.

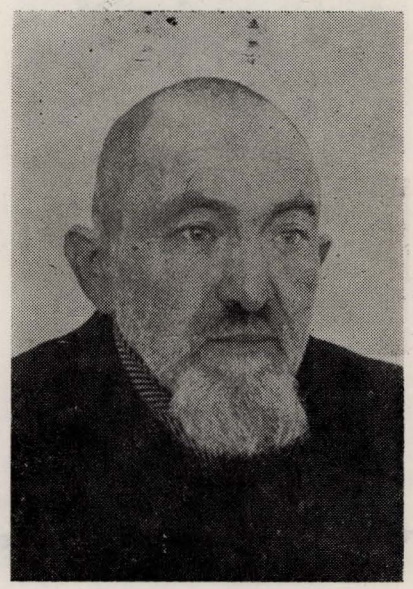
הוא היחידי מאנשי ביאלא שלא עבר עליו הגיהנום הנאצי, הוא ואשתו שבקו חיים לכל חי בארץ הקודש.

א. י.

שלמה אַרטמאַן

מגמתי היא להעביר מה שיותר אנשי עירנו תחת העט שלי. ישנם הרבה אנשים שמעט מאוד ידוע לי על אורחות חייהם ובכן אשתדל לכתוב כמה שידוע לי.

ר׳ שלמה ארטמן היה בנו של מרדכי שמואל, הם היו משפחה גדולה בעירנו ואולי מהעשירים הגדולים בביאלה. ברחוב הראשי לא רחוק מהדאר היתה החנות



שלמה אַרטמאַן



אסתר אַרטמאַן

שלו, מנופקטורה וגלנטריה. וזו החנות היחידה בעירנו שהכל אפשר היה להשיג. ר׳ שלמה היה סוחר ממדרגה ראשונה וראינו שההצלחה עלתה לו מיום ליום יותר. כל הבנים עבדו בחנות וכולם היו עסוקים. וזה לא ראינו בשום מקום אחר, כי אצלו היה מחיר קבוע. הוא רכש לעצמו אמון מלא בין הקונים. בניו ברל ושאול היו

חברים טובים שלי. כמה פעמים בשבוע הם היו מבקרים אותי. בליל שבת הם בקרו אותי באופן קבוע, אפילו בחורף במזג אויר הכי קשה, היינו מאד קשורים אחד לשני. שלושים ושבע שנים עברו ועדיין לא שכחתי אותם. לא מעט נשבר לי הלב מגורלם המר. ואין אני מסוגל לבוא לידי בטוי אפילו חלק קטן מגודל האסון שקרה להם.

שאול שתואר פניו כזוהר הרקיע אהבתי אותו כאח. הרבה מדות טובות היו לו.



לייבל אַרטמאַן



בערל אַרטמאַן

לצערי הרב הוא היה מראשוני הקרבנות של עירנו.

וגם ברל שתמיד הופיע בשחוק על שפתיו. תמיד דיבר על חיים מזהירים לעתיד ומה היה עתיד שלו.

אם מדברים בצער על כל אנשי עירנו, לפחות הם היו עניים, לא יכלו לעזור לעצמם, אבל משפחת ארטמן שהיו כל כך עשירים והכסף יכול היה להציל אותם והכל הלך לתמיון.

ה. י. ד.

אריה יעקובוביץ



ZARZĄD

Gminy Wyznaniowej Żydowskiej

w BIAŁEJ-RAWSKIEJ

Silberna Artman

פקידות

עדת היהודים

בעיר ביאלא־ראוואסקא

ר׳ שלמה ארטמאן

שמואל זיינוול המל

שמואל זיינוול היה מוכר בכל העיר, הוא היה גר בחזית באמצע העיר ועל יד הבית שלו היה מעבר לבית החסידים דגור.

וחוץ מזה הוא היה גבאי מהחברה קדישא.

הוא היה מהמקצוע שלו חיט, אבל בפניו שלו אי אפשר היה להכיר שח"ו הוא מתבייש במקצועו. היו הרבה בעלי מקצוע שקצת התביישו שהגורל שלהם הביא אותם לעבוד במקצוע זה או אחר וזאת בושה להם להיות בעל מלאכה כי בעלי מלאכה רובם קבצנים ולהיות קבצן אין כל כך כבוד גדול.

ר' שמואל זיינוול הופיע בעבודתו כחייט בכל גופו. אצלו היה ככבוד לעבוד כבעל מלאכה ולהרויח את לחמו.

לר' שמואל זיינוול היתה הופעה נאה, גבוה עם חן יהודי, עם זקן ארוך, הוא היה הולך בבוקר ובערב להתפלל לבית הכנסת.

הוא היה בעל בית מכובד ותמיד היה אופטומיסטי. היה רגיל לומר בדיחה.

הוא ניצל ולא נשאר בביאלא רק נסע לבלגיה ושם נפטר.

בתו פייגה נמצאת בבלגיה. היא גם בקרה בארצנו. בתו הקטנה שהתחתנה עם חיים הולץ וגרה בארגנטינה, בקרה לפני כמה שנים בישראל.

אריה יעקובוביץ



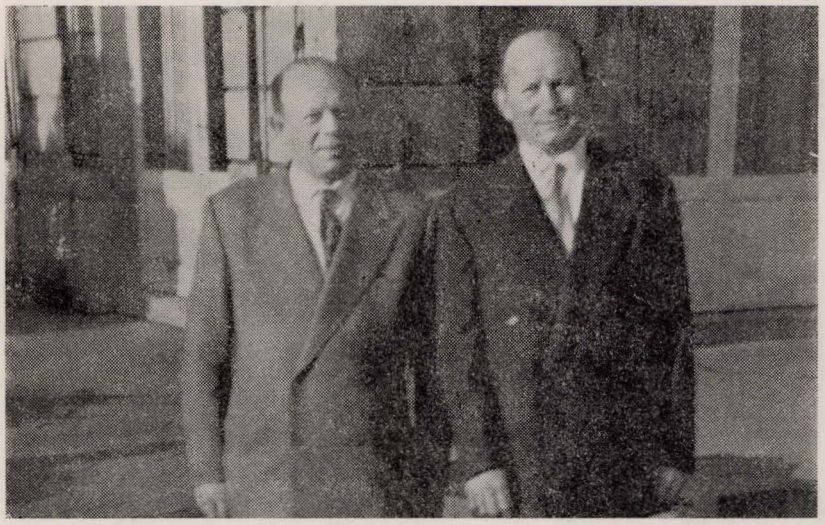
משה — זון פון פייגע האַמעל — צוגענומען דעם 11־טן סעפטעמבער 1942. ער איז דאַן אַלט געווען 13½ יאָר.



אַ שטיק פון איינער פון די לעצטע צעבראָכענע מצבות פון אונדזער געשענדעטן בית־עולם אין ביאַלע



דער טאַטע, בעריש און דוד, די מאַמע מיט רחלען און פערל מיט 2 קינדער ד. ה. אברהמס ערשטע פרוי. דאָס קינד נעבן טאַטן הייסט מנשה און דאָס קינד ביי פערלען הייסט אסתר.



אברהם און שלום האַמעל, געשטאַרבן אין בעלגיע



דער גרויסער איז אברהמס זון מנשה און דער קליינער איז מיין אומגליקלעכער
זון משה, און די 3 מיידעלעך איז אברהמס און שלומס



אברהם, שלום, און פייגע האַמעל מיט איר מוטער ביים קבר פון
שמואל־זיינווּל האַמעל (בעלגיע)



אַ גרופּע ביאַלער אין אַרגענטינע ביי דער בר־מצוה פון חיים האַלצמ זון
בראש מיט יעקב־דוד שרייבשטיין ז״ל



אַ גרופּע ביאַלער יידן



צימה איזראעלעוויטש מיט איר טאָכטער



האָדעס צוקער מיט אירע צוויי זין — יאָסל און פרץ.



יודל האַמעל, מאַטל טאַבאַטשניק און יאַמע ראַזענבוים ביי דער מצבה פון לייבל מענצינג (לאַדזש, 1966)

וועלוול גאָלדבערג — טאָראָנטאָ (קאַנאַדע

גערעטעוועט אַ ייִדיש קינד

מענדעלע איז געבוירן געוואָרן, דעם 15־טן אויגוסט 1942, אין ביאַלע. זיינע עלטערן זענען געווען אַנטשל און עלקע גוויאַזדאַ. ער איז געווען ביי זיי דאָס דריטע קינד.



עלקע גוויאַזדאַ מיט איר זון וועלוועלע, די מוטער פון מענדעלע גוויאַזדאַ

מענדעלע איז געבוירן אין אַ שרעקלעכער צייט — די נאַציס האָבן דאַן געהערשט אין אָקופּירטן דורך זיי פוילן. וועג ער איז אַלט געווען קוים דריי חדשים, האָבן די היטלעריסטישע מערדער באַשלאָסן צו ליקווידירן די יידן פון ביאַלע.

די עלטערן פון מענדעלען האָבן אים אָפּגעגעבן צו אַ פּוילישער פאַמיליע. זיי

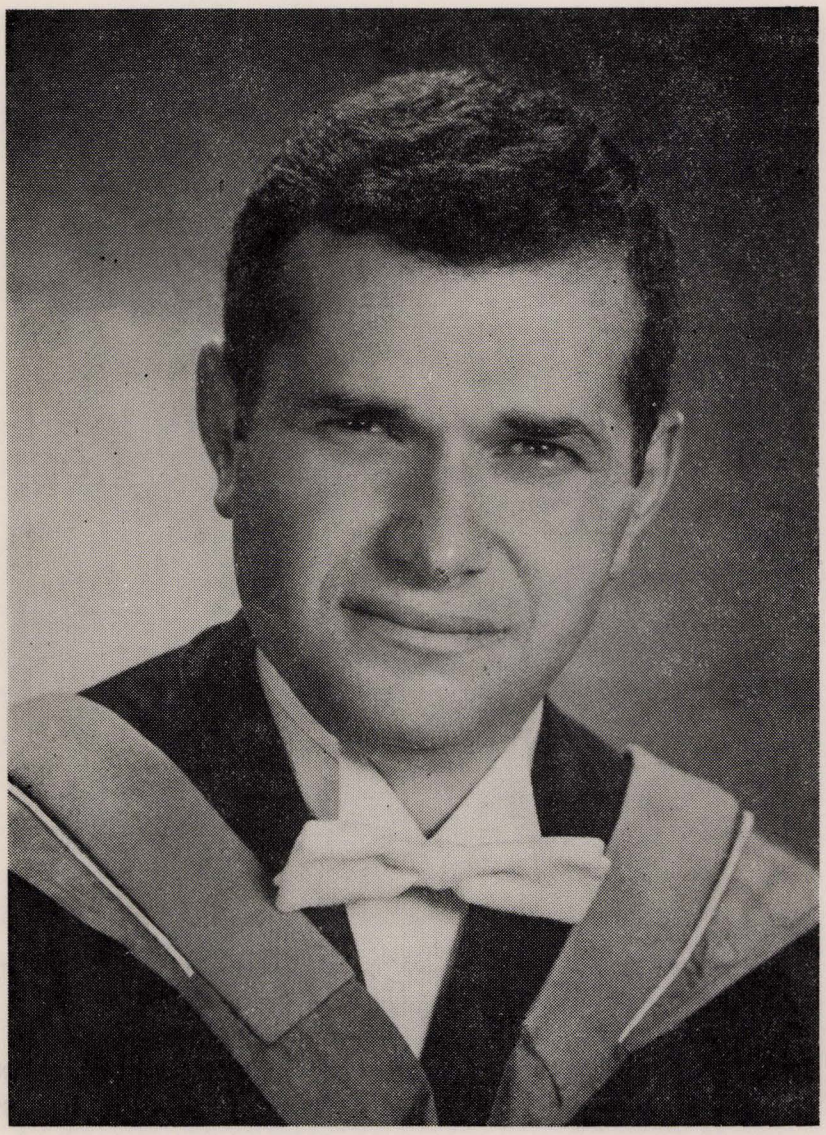


מענדעלע גוויאַזדאַ־גאַלדבערג, נאָך דער באַפרייונג אין 1946, אין יידישן יתומים־הויז אין אַטוואַצק, פוילן

זענען געווען שוסטער און געווינט אין דאָרף כאָדנעוו. פאַרן אויסבאַהאַלטן אים האָט מען דער פּוילישער משפּחה געגעבן לעדער.

די פּוילישע פאַמיליע האָט מענדעלען געהאַלטן אונטערן בעט, פאַרשפּאַרט אין אַ קאַסטן. שפּעטער האָט די דאָזיקע פאַמיליע זיך באַזעצט אין וואַרשע.

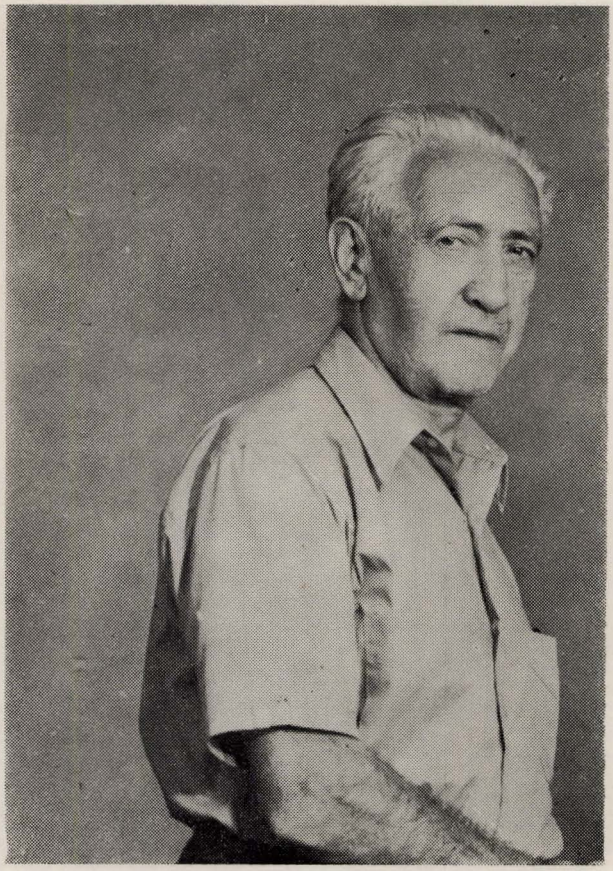
ביים סוף פון דער מלחמה, נאָך דער באַפרייִונג פון וואַרשע, וועָן דער יידישער קאָמיטעט אָרגאַניזירט דאָס אויסזוכן אויסבאַהאַלטענע יידישע קינדער, האָט מען מענדעלען גענומען אויף גראַניטשנע גאַס נום. 14, נעבן טויער. אַזוי ווי ער



וועלוועלע, דאָס גערעטעוועטע קינד, היינט דאָקטאָר אין קאַנאַדע

איז געווען אַ געמלטער האָט מען אים אָפּגעשיקט קיין אָטוואָצק (נעבן ווארשע) אין יידישן קינדערהיים.

זעקס וואָכן שפּעטער איז די פּוילישע פרוי (איך געדענק נישט איר נאָמען) געקומען אין קינדערהיים און דאָרט דערציילט וועגן מענדעלען אַלץ וואָס זי האָט



וועלוול גאָלדבערג, דער פּאָטער פון מענדעלען

געוווסט וועגן אים, זיינע עלטערן און ווי זי האָט אים אויסבאַהאַלטן. זי האָט אים געשטעלט נעבן טויער אויף גראַניטשנע ווייל זי האָט געמיינט, אַז צוליב זיין שרעקלעכן אויסזען און געזונט־צושטאַנד אַלס רעזולטאַט פון שלעכטער דער־

נערונג וועט ער שטאַרבן. זי איז געקומען זען צי מענדעלע לעבט און דערביי דערציילט די גאַנצע געשיכטע.

איך האָב זיך צופעליק דערוווסט וועגן דעם, אַז מענדעלע לעבט פון אַ מיטגליד פון יידישן קאָמיטעט, וועלכער האָט זיך באַזעצט אין טאָראָנטאָ.



רויזע גאָלדבערג, די מוטער פון וועלוול מיט איר טאָכטער עלקע

איך האָב פאַר מענדעלען גלייך געמאַכט אַ לעגאַלע אויפפאָדערונג און ער איז געקומען צו אונדז. מיר האָבן אים דערצויגן ווי אַן אייגן קינד.

היינט איז מענדעלע גוויאַזדאַ — גאָלדבערג אַ דאָקטאָר־מעדיצין



אייזיק גאָלדבערג, אומגעקומען אין רוסלאַנד אין די דרייסיקער יאָרן בעת דער סטאַליניסטישער רייניקונג

מי שמקיים נפש אחד כאילו קיים עולם מלא (חז"ל)

וועלוול גאָלדבערג מיט זיין פרוי האָט נאָך דעם גרויזאַמען חורבן פון דער 2־טער וועלט־מלחמה דערפילט איינע פון די שענסטע און הומאַניטאַרע מענטש־לעכע פליכטן.

אין דער נאָווועלע פון י. ל. פּרץ „אויב נישט נאָך העכער" איז דער רבי, אין אַ קאַלטער נאַכט אָנשטאָט צו סליחות געגאַנגען ברענגען אַ בינטל האָלץ — אַן אָרעמער, קראַנקער פרוי.

די משפּחה גאָלדבערג פון קאַנאַדע האָט אויפגעזוכט דאָס קינד פון ביאַלאַ־ראָווסקאָ, וועלכעס איז קוים אַלט געווען פינף יאָר און אים צוגענומען פון יתומים־הויז אין אָטוואָצק אַ קראַנקן און שוואַכינקן — זיי האָבן אָפּגעראַטעוועט דעם לעצטן שריד פון דער באַרימטער משפּחה גוויאַזדאַ־גאָלדבערג — מיינע טייערע יוגנט־חברים, און אים געגעבן אַ וואָרעמע, האַרציקע היים — מיט ליכט און וויסן, אין וואָס דאָס קינד האָט זיך אַזוי געוויטיקט. זיי האָבן געזומען אויף זיך דעם חוב אים מגדל זיין לתורה, לחופּה, ולמעשים־טובים. און זיי האָבן זייער ציל דערגרייכט.

מענדל גוויאַזדאַ־גאָלדבערג האָט געלערנט, געשטודירט און געענדיקט אַלס דאָקטאָר־מעדיצין. גלייכצייטיק איז ער אויף אייביק געבליבן זייער טייערער זון.

וועלוול גאָלדבערג האָט אויך פיל מיטגעהאָלפן מאַטעריעל צום דערשיינען פון אונדזער יזכור־בוך, וווּ מיר פאָראייביקן דעם אָנדענק פון אונדזערע קדושים פון ביאַלאַ־ראָווסקאָ.

אליהו פריידנרייך



וועלוול גאַלדבערג ביי דער מצבה פון זיין פאָטער, אין יאַר 1918

זיסל קופערשמידט — תל־אביב

דער גורל פון אַ מענטש

אַלס נאָענטע פרייַנדין פון מענדעלעס מוטער עלקע, וויל איך איבערגעבן אין קורצן, אַ ביסל זכרונות פון יענע גרויזאַמע טעג — די ליידן, וואָס עס האָט



מענדל אַנטשל גאָלדבערג מיט די קינדער עלקע, סימה, מענדל און משה ביים קבר פון זיין פרוי און זייער מוטער

איבערגעלעבט די משפחה גוויאַזדאַ ביים געבורט פון זייער זון — מענדעלע.

מענדעלעס בילד געפינט זיך ביי מיר, ווען איך קוק אויף אים, לעב איך כסדר איבער די אַלע שרעקלעכע, טראַגישע טעג פון יאָר 1942. איך זע פאַר

מיינע אויגן דאָס ראַנגלען זיך פון זיינע עלטערן — געבוירן נאָך אַ קרבן פאַר היטלערן... זיי האָבן כסדר געטראַכט — וואָס טוט מען? צי זאָל מען מלן דאָס קינד, צי נישט?

מענדעלעס פאָטער, אַנטשעלע לויפט איבערן שטוב און ברעכט די הענט: — ניין, ניין! מיין קינד וועט נישט שטאַרבן אַלס קריסט און אויך נישט לעבן ווי אַ קריסט! איך וועל מאַכן אַן אמתן יידישן ברית כדת וכדין. מענדעלע מוז זיין אַ ייד. ער איז מיין זון און ער וועט זיין אַ שטאָלצער ייד, אַזוי ווי איך, אין די שרעקלעכע מינוטן...

מען האָט איינגעלאָדן פנחס שוחט, וועלכער איז אויך געווען אַ מוהל און געמאַכט מענדעלען פאַר אַ ייד — בלוטיק פאַרבונדן זיין גורל מיטן יידישן פאָלק.

די משפחה גוויאַזדאַ האָט נישט געוואָרט און געזוכט אַלע וועגן ווי אַזוי צו ראַטעווען דאָס קינד. זיי האָבן געפונען אַ קריסטין פון אַ דאָרף, וועלכע איז מסכים געווען אויפצובאַהאַלטן מענדעלען, פאַר אַ גרויסער סומע געלט. די מורא איז אָבער געווען צי זי וועט נישט צונעמען דאָס געלט און דערנאָך הרגענען דאָס קינד. איך האָב זיי געראַטן אַוועקצוגעבן מענדעלען, ווייל דאַן האָט מען שוין געוווסט, אַז אין געציילטע טעג אַרום פירט מען אַרויס אַלע ביאַלער יידן.

מיטוואָך, אין אַ מאַרק־טאָג, איז געקומען די קריסטין. איך האָב געעפנט דעם שאַנק און אַלץ, וואָס עס האָט זיך דאָרט געפונען, איר אָפגעגעבן. איך, מיט מיינע הענט, האָב מענדעלען אַרויסגענומען פונעם וואַרעמען בעטעלע, אַרויס־געריסן אים פון פאָטער און מוטער און אים איבערגעגעבן אין פרעמדע הענט...

די לעצטע מינוטן זענען געווען אויסערגעווייניקלעך טראַגישע — די געווייניען זענען דערגאַנגען עד לב שמים... אַנטשל און עלקע האָבן דעם לעצטן קוש געגעבן זייער קינד און פאַרבליבן מיט טרויעריקע געדאַנקען און מיט אַ צעבראָכן האַרץ.

כ׳האָב זיך קיין מאָל נישט פאַרגעשטעלט, אַז מענדעלע וועט איבערלעבן די שרעקלעכע יאָרן און דערגיין צו אַזאַ הויכער שטופע — ענדיקן דעם אוניווער־סיטעט און ווערן אַ דאָקטאָר.

לזכר מיין פאַרטיליקטער משפחה

איך, אליהו בן זלמן ויוספה פריידנרייך, דער איינציק־געבליבענער פון מיין גרויסער משפחה, וואָס איז אומגעקומען אויף קידוש השם אין די קאַלך־אויוונס פון טרעבלינקע, פאַראייביק היינט אייער הייליקן אָנדענק אין אונדזער יזכור־בוך אַלס מצבת זכרון לכל הדורות!

אין מיינע אויערן קלינגט אייער לעצט אויסגעשריי: נעמט נקמה פאַרן אומשולדיק פאַרגאָסענעם בלוט!

מיינע טייערע עלטערן, 4 שוועסטער, 2 ברידער, 9 אייניקלעך.



מזכיר לנצח, הנוקם נקמת דם הקדושים הנשפך על מזבח האומה בידי מרצחי ופושעי האנושות את הורי ר' זלמן בן לייבוש פריידנרייך, אמי יוספה בת שלמה יצחק שוחט יאַנאָווסקי, אחיות שרה־מרים ומשפחתה, רבקה ומשפחתה, לאה־רויזע, פּעסע ומשפחתם. אחינו עזריאל בן זלמן ומשפחתו, ליפּע איידיל והילדים — אשר נספו בימי השואה בפולין במחנה ריכוז טרעבלינקה בשנת 1942.

האדמה שספגה דמם של טף וזקן, אל תהיה עוד לנחלה ולתקומה.

אליהו פריידנרייך, תל־אביב



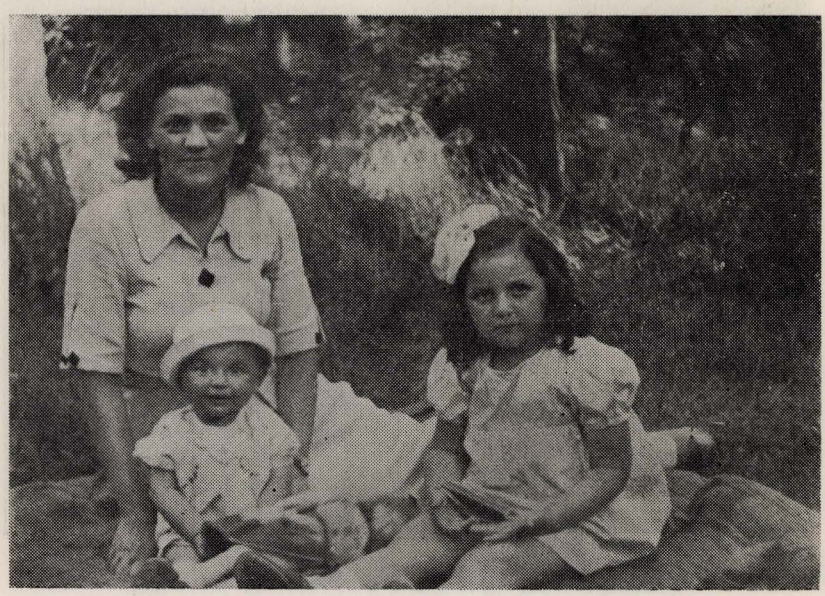
יאָסעפאַ פרייִדנרייך מיט איר טאָכטער פעשע



1941 — ר׳ זלמן פרײדנרײך מיט זײן אײניקל (דאָס קינד פון זײן זון עזריאל ז״ל)



רבקה פרייד־נרייך מיט איר מאַן לודוויק גענאַדע



פעשע פרייד־נרייך מיט די קינדער פון רבקה פרייד־נרייך



לאה־רויזע פרייד־נרייך מיט איר מאַן מאיר לאַמשטיין

אריה יעקובוביץ

ר' בינם־שלמה מלמד

איינער פון די פֿאָפולערסטע טיפּן אין שטאָט איז געווען ר' בינם־שלמה מלמד. אין אַ זייטיק געסל פון שטעטל איז זיך אַזוי געשטאַנען, ווער וויס וויפל יאָרן, דאָס הייזל — תמיד געבויגן פון אַלטקייט. און כאָטש דאָס הייזל איז געשטאַנען אַזוי געבויגן האָט זיך רבי שלמה געהאַלטן פאַר אַ בעל־הבית וואָס פאַרדינגט נאָך אַ דירה. עס איז תמיד פאַר אים געווען אַ כבוד, וואָס ער איז אַן אייגנטימער פון אַ הויז.

וען איך בין אַלט געוואָרן פיר יאָר האָט מיר דער טאַטע געפירט אין



לינקס: דאָס הויז פון בינם־שלמה מלמד

חדר צו ר׳ בינם־שלמה. וועז איך בין אַריינגעקומען אין חדר בין איך שטאַרק נישט אַנטציקט געוואָרן פון דער גרויסער באַקוועמלעכקייט אוז רעש וואָס האָט געהערשט אין חדר. סך הכל איין צימער, אויסגעשטעלט מיט לאַנגע בענק, אויף וועלכע עס זענען געזעסן 40 — 30 תלמידים. דער רעש איז געווען נישט צו פאַרנעמען. דער זעלבער צימער האָט גענדינט אַלס מחסן פון האָלץ. ווייל ר׳ בינם־שלמה פלעגט קויפן אַ פערטל האָלץ אוז אַליין עס צוהאַקן.

זיין סדר היום פלעגט זיין אַזאַ: אין דער פרי נעמען אַ גלעזל פינף אוז ניינציקער אוז דאַן זיך דערוואַרעמען אַ ביסל מיט האַקן האָלץ. פאַר יעדן פלעגט ער ווייזן, אַז כאָטש ער איז אַ מלמד איז ער אויך פעיק צו אַנדערע זאַכן אוז ער גיט זיך אַן עצה מיט אַ שווערן קלאַץ, וואָס לאָזט זיך נישט לייכט צו האַקן.

מיין פאָטער האָט מיך פאַרגעשטעלט, אַז ער האָט געבראַכט אַ נייעם תלמיד. ר׳ בינם־שלמה האָט אויף מיר אַ קוק געגעבן אוז געזאָגט צו מיין טאַטן: „נו, מרדכי־דוד, ווי לאַנג איז ווי דו ביזט ביי מיר געווען אַ תלמיד. אַנטלאָפן די יאָרן שנעל״.

אויפן טיש איז געלעגן אַ גרויסער אלף־בית. ר׳ בינם־שלמה זאָגט מיר, אַז פאַר מיר שטייט אַ קליינע אויפגאַבע — איך דאַרף נאָר קאָנען דאָס וואָס עס איז אויף דעם טאָוול. און אַז איך וועל אָננעמען זיין פאַרשלאָג און נאָכזאָגן אלף־בית דאַן וועלן פאַלן פאַר מיר פון הימל צוקערלעך. די צוקערלעך האָבן מיר וויניק אינטערעסירט. איך האָב נאָר געטראַכט — ווי זעט מען די טיר אויף דער אַנדער זייט. איך האָב וויניק חשק געהאַט איבערצובלייבן צווישן דער חברותא, וו׳ איך האָב אויסגעזען גרינער פון זיי אַלע. יעדער פון זיי איז געווען אויף זיין קבוע־פּלאַץ אויף דער באַנק. ר׳ בינם־שלמה האָט מיר געגעבן צו פאַרשטיין, אַז טאָמער וועל איך זיך טאַקע פאַרעקשענען אוז נישט וועלן נעמען אויף זיך דעם פאַרגעלייגטן תפקיד — אַנצופאַנגען לערנען דעם אלף־בית — האָט ער דערצו אַ גאַנץ גוטע סגולה. אוז גלייכצייטיק מיר געווייזן, אַז דער קאַנטשיק, וואָס איז געפלאָכטן אין דרייען, ליגט גרייט.

ר׳ בינם־שלמה האָט געהאַט אַ פּעדאַגאָגישן טאַלאַנט מבטן ולידה. ווי ער האָט אָפט געזאָגט זענען דער רוב פון שטאָט געווען זיינע תלמידים — כל באי העיר עברו לפניו. דריי דורות האָבן דורכגעמאַכט זיין „אַקאַדעמיע״; ווי ער אַליין האָט מודה געווען האָט ער געהאַט תלמידים וואָס זענען געווען מער לומדים פאַר אים אַליין. ער איז געווען אַ גרויסער בקי בהלכות עולם. אַ לעבעדיקע ענציקלאָפּעדיע. אַלץ, וואָס מען האָט אים געפרעגט איז אים געווען באַקאַנט. וויל ער האָט זיין

צייט נישט דורכגעלאָזט בחינם. קיין שום בוך אָדער צייטונג איז ביי אים נישט געווען פסול — ער האָט אַלץ געלייענט און אַלץ געוואָלט וויסן. יעדעס וואָרט וואָס מען האָט נישט געוווסט דעם פּירוש, אַז מען האָט אים געפרעגט, האָט ער געזאָגט דעם שורש, ווו מען קאָן דאָס געפינען — אין תנ"ך אָדער אין אַנדערע מקורות, נישט פאַראַן קיין וואָרט אין תנ"ך ער זאָל נישט וויסן דעם טייטש — אַזוי האָט ער געזאָגט אויף זיך. איך גלויב, אַז ווען ער איז אין ישראל וואָלט ער דער ערשטער געווען „דער חתן התנ"ך", וויל יעדן פּסוק פון גאַנץ תנ"ך האָט ער געדענקט ווו צו געפינען.

ער האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט אַ גלח אויסגעלערנט לשון־קודש אין זייער אַ קורצער צייט. דער גלח האָט אים געזאָגט, אַז ער וווּנדערט זיך: פאַראַן מענטשן, וואָס פאַרלירן זייער צייט אויף נאַרישקייטן, ווי קאָן אַ מענטש זיך דאָס דערלויבן. מען דאַרף תמיד זיין אַריינגעטאָן אין ספרים און לערנען. און דאָס האָט ר' בינם־שלמה מקיים געווען. ער האָט זיין צייט נישט מבטל געווען. עס איז תמיד מיט אים געווען אַ פאַרגעניגן צו שמועסן.

ווי ער האָט מיר דערציילט, איז מיט פיל יאָרן צוריק, זיין שטוב געווען אַ מקום מפגש פון דער אַמאָליקער אינטעליגענץ אין ביאַלאַ. זיין טאָכטער חוהלע האָט זיך אויסגעצייכנט מיט פיל פּעאיקייטן. זי איז געווען די איינציקע פרוי, וואָס איז געווען אַ פאָרשטייערין אין ביאַלער שטאָטראַט.

פיל זכרונות און שמועסן פלעגן מיר הערן פון אים וועגן פריערדיקע דורות. ער אַליין איז געווען אַ חסיד פון אַלטן גראָדזשיסקער רבין, ר' אלימלך. אויף די עלטערע יאָרן האָט ער פאָרגעזעצט זיין דרך החסידות און איז געפאָרן צום גראָדזשיסקער רבינס אַן אייניקל, רבי ישראל, וואָס האָט געווויינט אין וואַרשע.

ר' בינם־שלמה קאָן זיין, וואָלט דערגרייכט אַ טיפן עלטער, אָבער גלייך מיט אַלע איז אויך געווען זיין גורל אומצוקומען פון די מערדערישע הענט. די אַלע שמועסן וואָס איך האָב מיט אים געפירט וועלן ביי מיר אויף אייביק כּאַרבלייבן אין זכרון.

ישראל־הערש ביעלסקי (חדרה)

אומקום פון דער ביאַלער יידישער קהילה

מיין שטעטעלע ביאַלאַ, ווו איך בין געבוירן און מיין בעסטע יוגנט פאַרבראַכט האָט געוויסט מיט יידישן געזעלשאַפטלעכן און פּאָליטישן לעבן. ביי אונדז זענען געווען פאַרשידענע פּאַרטייען פון עקסטרעם־רעכטס ביז עקסטרעם־לינקס. מיר פלעגן פירן רוישיקע דיסקוסיעס ביז האַלבער נאַכט און אויסהערן שיינע רעפעראַטן, פון רעפערענטן וואָס פלעגן קומען פון וואַרשע און לאָדזש. מיר האָבן אויך געהאַט אַ ביבליאָטעק פון אַ גרעסערע צאָל ביכער און לייענער.

דאָס אַלץ האָט געדויערט ביזן יאָר 1939, ווען די שוואַרצע וואָלקנס האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרשפרייטן אויפן פוילישן הימל. דאָס איז געווען דער טרויעריקער אָנזאָג פון חורבן, וואָס ווען קומען אויפן פוילישן יידנטום.

אונדזער שטעטל איז אין דער גרעסטער מערהייט באַשטאַנען פון יידן האַנט־ווערקער און קליינהענדלער, וואָס האָבן געצויגן די שוועריקייט פון די אַרומיקע גויים.

ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן אין יאָר 1939 און די דייטשן האָבן אָנגע־הויבן מאַרשירן מיט זייערע פאַרבלוטיקטע שטיוול אויף דער פוילישער ערד, האָט דאָס שטעטל אויך נישט אויסגעמיטן דעם גורל פון אַנדערע שטעטלעך, עס הייבט זיך אָן דאָס גיהנום־לעבן פון די ביאַלער יידן. די דייטשן האָבן אָנגעהויבן אינפירן פאַרשידענע פאַרבראָטענע באַגרענעצונגען לגבי יידן — נישט לאָזן אַרבעטן, האַנדלען, אין דאָרף נישט גיין. פאַר איבערגיין די אַלע פאַרשריפטן איז מען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. דייטשן מיט דער מיטהילף פון די פּאָליאַקן האָבן אויסגעראַבעוועט פון די יידישע הייזער דאָס האָב און גוטס און דערביי געשאָסן אויף רעכטס און אויף לינקס.

נאָך די אַלע שוידערלעכע, שרעקלעכע און דערניידעריקנדיקע פאַרברעכנס האָבן די דייטשן אין יאָר 1941, געשאָפן פאַר די יידן אין ביאַלאַ ראַווסקאַ דאָס



שמואל רעפשטיין (שמואל שניידער). אין די יונגע יאָרן עמיגרירט קיין אַמעריקע, די בענקשאַפט נאָך דער היימישער ערד האָט אים צוריקגעבראַכט, ער איז מיט זיין פרעכטיקן הויז־גאזינט אומגעקומען אינאיינעם מיט אַלע יידן אין די פייערן פון טרעבלינקע

געטאָ, ווו זיי האָבן אַריינגעשטופט אין שרעקלעכע באַדינגונגען אַלע יידן און אַריינגעפאַקט זעקס־זיבן משפחות אין איין צימער. דערצו זענען נאָך צוגעקומען פאַרשידענע עפידעמישע קראַנקהייטן, וואָס יעדן טאָג האָבן זיי איינגעשלונגען צענדליקער מענטשן.

צום סוף פון יאָר 1942 האָבן די דייטשע פאַרברעכערס אַריינגעפאַקט אַלע יידן אין פאַרסמטע וואַגאָנען, ווו אַ גרויסער טייל איז דערשטיקט געוואָרן ביזן אָנקומען אין טויט־לאַגער טרעבלינקע.

מיר, געציילטע געבליבענע יידן פון אונדזער שטעטל, וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן אונדזערע טייערע ברידער און שוועסטער, מיר וועלן שטענדיק געדענקען, וואָס דאָס דייטשע פאַרברעכערישע פאָלק האָט אונדז געטון.

חיים־נחמן ביאליק

על השחיטה

שמים, בקשו רחמים עלי !
אם־יש בכם אל ולאל בכם נתיב —
ו א נ י לא מצאתיו —
התפללו אתם עלי !
א נ י — לבי מת ואין עוד תפלה בשפתי
וכבר אזלת יד אף־אין תקוה עוד —
עד־מתי, עד־אנא, עד־מתי ?

התלין ! הא צואר — קום שחט !
ערפני ככלב, לך זרע עם־קרדם,
וכל־הארץ לי גרדם —
ואנחנו — אנחנו המעט !
דמי מתר — הך קדקד, ויזנק דם־רצח,
דם יונק ושב על־כתנתך —
ולא ימח לנצח, לנצח.

ואם יש־צדק — יופע מיד !
אך אם־אחרי השמדי מתחת רקיע
הצדק, יופיע —

ימגר־נא כסאו לעד !
וברשע עולמים שמים ימקו ;
אף־אתם לכו, זדים, בחמסכם זה
ובדמכם חיו והנקו.

וארור האומר : נקם !
נקמה כזאת, נקמת דם ילד קטן
עוד לא־ברא השטן —
ויקב הדם את־התהום !
יקב הדם עד תהומות מחשכים,
ואכל בחשך וחתר שם
כל־מוסדות הארץ הנמקים.

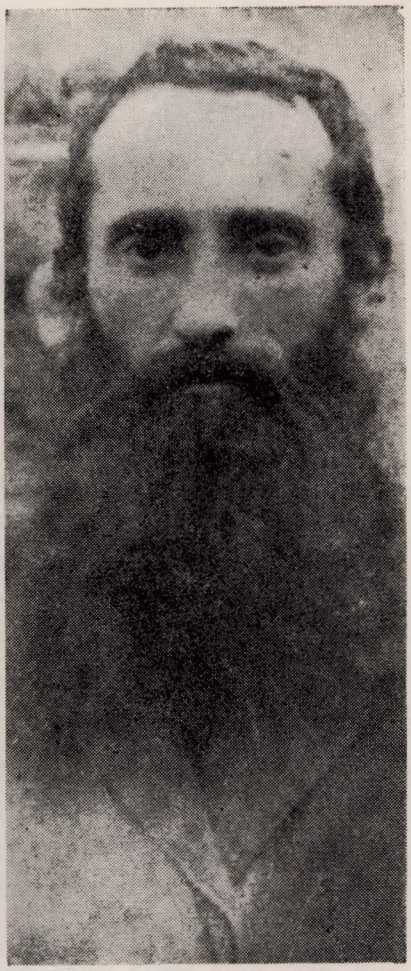
אייר, תרס"ג

אריה יעקובוביץ

ר׳ אברהם פריידנרייך ואשתו בילה לאה

בין האנשים החשובים בעיר המוכרים בין כל שכבות העם, היה ר׳ אברהם פרידנרייך חתנו של ר׳ יוסף שוחט. הוא היה אחד מיחידי־סגולה שהתרוממו במעלות שקשה למנות אותם. תלמיד חכם מובהק, ישב יומם ולילה על התורה והעבודה, בלי לעשות מתורתו קרדום לחפור בו. הוא באמת היה מאנשי צדק ושונא בצע. מסתפק במועט. הי׳ רחוק מתאות ממון, הי׳ חי בדוחק ולא הי׳ לו שום שאיפות לחיות בריוח. התרחק תמיד מכבוד סמיכת רבנות החזיק כל ימיו ולא השתמש בו. לחם תמיד על האמת והתרחק מהשקר. הוא לא הפסיד זמנו. אולם תמיד הי׳ קשור לספר הוא הי׳ בר אורין בקיא בש״ס ובפסוקים והרבה ספרי קודש. בהעדרו של הרב מעירנו באו אליו עם כל השאלות ודיני תורה. הוא קבל את כל אחד ואחד בסבר פנים יפות, השתדל תמיד לישר כל מיני סיכסוכים בלי שום תמורה. אהבת התורה ואהבת ארץ ישראל ואהבת ישראל, התמזגו בו מזיגה אחת. הוא אמר לי שלארץ ישראל הוא מוכן ללכת ברגל, לנסיעתי לארץ ישראל עזר לי הרבה כיושב ראש אגודת ישראל בביאלא, השתדל בכל כחו שאקבל סרטיפיקט כחבר צעירי אגודת ישראל. הוא בעצמו נסע לורשה למרכז אגודת ישראל, לבקש שיאשרו לי סרטיפיקט. בזוהר פניו שתמיד הי׳ שמח, אפשר הי׳ לראות בו שהוא תלמיד חכם אמיתי. הוא הי׳ חסיד גור וכולם ידעו שהוא מאנשי המעלה בבואו להרבי מגור. אף פעם לא הזכיר דברים גשמיים כגון פרנסה וכו׳, לא הי׳ לו שום דבר, לא בית פרטי ולא כסף, ולא רצה שום דבר. ספרו עליו שהי׳ לו משפחה באמריקה ובקשו שהוא יכתוב להם מכתב והם יעזרו לו. אז הוא אמר שלא זקוק לכסף אמריקאי, ולא חסר לו כלום. בזמננו קשה הי׳ למצוא אנשים שהתנהגו באורח חייהם כמו ר׳ אברהם. הוא בעצמו ידע לחיות בצמצום מאוד אבל מאחרים לא דרש את זה. אשתו בילה לאה היתה לו תמיד עזר כנגדו. ומי בעירנו לא הכיר את בילה לאה. היה לה כינוי „אם העיר״ לכל אחת היתה כמו אם. יומם ולילה באו נשים עם כל





אברהם פריידנריך

ביילה־לאה פריידנריך

מיני בעיות והיתה תמיד מוכנה לעזור לכולם עד כמה שאפשר. ותמיד שהיינו אצלם לא נח הדלת, נשים צעירות עם ילדיהן באו לשאול עצות. והיא תמיד מוכנה בכל כוחה לעזור לכולם בכל מה שאפשר. אנשים שבאו לדין תורה כרגיל. התובע והנתבע רבים פעמים. היא עמדה באמצע לפשר בינם. היא היתה אהובה בין כל אנשי העיר והיא היתה מוכנה תמיד לעזור לכולם בלי הבדל. הופעתה

בכל בית גרם לכולם נחת רוח. אפשר לומר שטיפוסים כאלו כמו ר' אברהם ואשתו ביילה־לאה מסיפורי האגדה אולי שומעים מאנשים שמסרו עצמם עבור הכלל. תשעה קבין חן הי' מוצק על פניהם של הזוג הזה. וכמה נאה הי' לעמוד ולהיות קרוב ולמחיצותיהם למי שהי' לב כבד וראש כואב הם היו למרפאה, הרבה מידות טובות אפשר הי' ללמוד מהם. ר' אברהם הי' מלמד לבחורים לומדי גמרא. וידעו כולם בעיר שכל מי שלמד אצל ר' אברהם אפילו למי שהי' ראש אטום הוא מוכרח לדעת ללמוד דף גמרא. והוא זכה שכל אלו שלמדו אצלו המשיכו ללמוד והם לומדי תורה ובקיאים בש"ס. וכל התלמידים שלמדו אצלו זכרו אותו תמיד לטובה. הוא לא התנהג לתלמידיו בקפדנות. לקשי תפיסה התנהג תמיד בסבלנות יתירה. בגלל זה רכש אהבת מתלמידיו, שכולם הורידוהו לו.

לר' אברהם פריידנרייך הי' בן יחיד שהתחתן בעיר ברז'זין ע"י לודז ושם נשאר לגור, קראו לו ישראל. היו לו 7 ילדים. ביילה לאה אשתו של ר' אברהם נפטרה הרבה שנים לפני פרוץ המלחמה.

וגורלו של ר' אברהם הי' מר מאוד, הנאצים נקמו בו בצורה אכזרית שקשה להאמין.

אריה יעקובוביץ

ר' משה קוצקר וובר

מהדמויות הנעלות של עירנו, ר' משה קוצקר שימש כשו"ב וגם כבעל תפילה חזן לכל השנה ובעיקר בחגים ובימים נוראים.

ר' משה קוצקר היה מבורך בהרבה כשרונות. לאף אחד בעיר לא היתה כוח הסברה כמו לר' משה קוצקר, היו עוד למדנים שהיו בקיאים בש"ס ופוסקים כמוהו. עם כוח ההסברה שלו לא היה כדוגמתו. כשהוא היה מגיד שעור בדף גמרא בצעירי אגודת ישראל, תענוג היה לשמוע אפילו לאלו שרחוקים היו מלמודי קודש. הוא הצליח להכניס לראשם הבנה מלאה של דף גמרא. וכל מה שלמד עם הקהל גרם נחת רוח לשומעיו.

זה שלושים ושבע שנים שעזבתי את עירנו ביאלא ועדיין הוא נשאר חרות בלבי. תפילותיו היו מלאי טעם ולעולם לא אוכל לשכוח אותם. הופעתו היתה נאה קולו היה נעים, ותפילותיו בימים הנוראים היו תמיד בהתלהבות עצומה. ולא פעם מתעוררים בלבי געגועים על הימים שחלפו ואינם עוד.

בזמן תפילתו של ר' משה קוצקר פחד היה נופל על כולם כשהוא פתח בתפילה „הנני העי ממעש" לפני מוסף של ראש השנה ויום הכפורים. הוא ידע להתאים קולו לפי פירוש המלים, הקהל ראה שר' משה קוצקר ראוי לעמוד לחנן ולבקש עבור כל הקהל הקדוש, כי כל מה שכתוב בתפילת הנני העני ממעש נתקיים בו. הכונה לקולו הנעים וזקנו המגודל ומעורב בין הבריות. והאם אפשר לשכוח המתיקות של „כל נדרי" כיצד היה מתפלל.

אורח חייו כתלמיד חכם היה למופת הוא היה מכובד בין כל שכבות העייר בכל מקום הופעתו רכש לעצמו כבוד והערצה כי תואר פניו העיד עליו שהוא תלמיד חכם. לא התקיימה בעייר שום שמחה בלי השתתפותו, בחתונה או בארוסין והוא תמיד כתתב התנאים והכתובה, הופעתו עשתה רושם רב והיה מוכר בין הציבור.

משפחתו, היו לו שני בנים ושתי בנות. בנו לייבל היה כלי מפואר שהיה במה להתפאר בו. שנים רבות ישב בבית החסידים דגור ומילא כריסו בש״ס ופוסקים, היתה לו תפיסה מהירה, וכשלמדו אותנו את הנביא ישעיהו עם פירושים הוא ידע לפרש בטוב טעם, וזה היה בין חברי צא״י. היתה לו הופעה נאה תואר ופניו היה להפליא.

גורלו, סיפרו שהצליח להימלט, אולם לצערנו לא נראה הדבר נכון, בנו פינה התחתן עם בתו של מאיר המל. ובתו הגדולה התחתנה עם לייבל פייגנבוים שעבד אצל וולוול ויבר במאפיה. יותר אין לי שום ידיעות, בודאי הוא שתה את כוס התרעלה יחד עם אנשי ביאלא. ואיש אינו יודע מה היה קיצם ואיך? אלו שהכירו את ר׳ משה קוצקר יזכרו אותו עד הנשימה האחרונה שבחייהם.

ת. נ. צ. ב. ה.

אריה יעקובוביץ

ר' זלמן פריידנרייך

ר' זלמן פריידנרייך היה מורה במקצועו מהאישים החשובים בעירנו. ר' זלמן פריידנרייך חינך הרבה בנים לתורה ולידע. הוא היה מבורך בכשרונות כי התלמידים שנכנסו לחדר של ר' זלמן התחיל ללמוד גמרא. ולא קל למורה להתחיל ללמוד עם תלמיד פרק קשה, כי ויש תלמיד שיש לו תפיסה מהירה ואין לו רצון להתאמץ לתפוס מה שלומדים. לר' זלמן היה רגש פסיכולוגי לדעת למי כדאי להשקיע כוחות ולמי בחינם עבודתו. אחד מתלמידיו סיפר לי מתי היה מיוחדים במקצוע שלו כמורה ומחנך. החדר שלו היה יותר מכובד וחשוב בעיר, בחור גדול שלמד אצל ר' זלמן. שר' זלמן הסביר לתלמידיו גמרא ולמי שהיה ראש סתום היה צריך לקלוט כי היה לו סבלנות בלתי מוגבלת. חשבו אותו כקפדן כי הוא דרש הקשבה. כפדגוג מנוסה חזר בדבריו בהסברתו באיזו שהיא סוגיא כמה פעמים, והוא רצה לאלו שיש להם תפיסה מהירה יקלטו היטב דבריו והוא פנה לתלמידיו באמרו למי שעדיין לא מובן ולא תפס יגיד והוא יחזור עוד פעם. אבל הוא מאוד שנא מי שאמר שידע ולא ידע. הורי התלמידים ידעו היטב כי לא בחינם הם משלמים שכר לימוד לר' זלמן כי ידעו שר' זלמן משקיע כל כוחו ומרצו על מנת שתלמידיו יתקדמו והוא יראה את ההישגים מפרי עמלו וזה היה הסיפוק הכי גדול שלו. רמת הלימודים אצלו היה אחר לגמרי ממוריב אחרים לפי טיב תשובותיו של התלמיד הוא הכיר הישגיו בלימודים והתאמץ תמיד לקדם את אלו המפגרים לצעוד קדימה. הוא עזר לכל תלמיד לפי כושר יכולתו. מחוץ ללימודי הקודש התענין במטען חומר הלימודים כגון כתיבה וחשבון. את רמתו של התלמיד הכיר מתגובותיו בכל פעולה ועבודה עצמית שהוטל על התלמיד לעשות. הוא ידע להתחשב עם רמת הקושי שלכל פעולה שהוטל על התלמיד לעשות באופן עצמאי ודן אותו לפי חומר פעולותיו. הוא מנע מלשבח את התלמיד הטוב על מנת לא לגרום אכזבה לתלמיד הבלתי מתקדם. לר' זלמן היה כתב יד יפה

שקשה לתאר. תלמיד שגמר לימודיו אצל ר׳ זלמן הכירו בו בכתב ידו שהוא היה תלמידו של ר׳ זלמן.

תלמיד שגמר את החדר של ר׳ זלמן היה חצי מושלם בידע של לימודי קודש וגם בלימודי חול, כגון כתיבה ביידיש ופולנית ובחשבון. מחוץ למלאכתו — 4

שהתעסק במלאכת הקודש היה מחקשובי חסידי גור ומהאנשים המכובדים מכל חוגי העיר. לא ידוע לי מימיו האחרונים, אבל בטח ליוהו אותו הגורל כמו לכל אנשי עירנו ביאלא.

יהי זכרו ברוך ונזכר עד סוף כל הדורות.

מוצש״ק ויגש תשכ״ז

אריה יעקובויץ

ר׳ שלמה אמבוס

אַן ענלעכער טיפּ צו ר׳ איטשע גורפינקעל איז אויך געווען ר׳ שלמה אמבוס.

ר׳ שלמה אמבוס איז געווען אַ געשמאַקער ייִד, תמיד גרייט געווען צו געבן אַן עצה נישט סתם דברים בעלמא. ער איז אויך געווען באַהאַוונט אין געזעצן וועגן אַקטועלע ענינים ווי מס־הכנסה און אַנדערע.

ר׳ איטשע איז געווען אַ געראַר חסיד. אָבער שטענדיק האָט מען אים געטראָפן אַן אויסגעפוצטן, ווער שמועסט שבת אָדער יום־טוב ווען ער איז געגאַנגען אַנגעטאָן אין דער שיינער זיידענער יופיצע און מיט די אויסגעפוצטע שיינע שטיוועלעך האָט ער געהאַט אַ ספּעציעל עסטעטישן אויסזען.

ער איז געווען אַ ייִד אַ פּיקח וואָס איז אים געקומען בירושה. דאָס האָט ער געירשנט פון זיין פאָטער שמואל־מאיר בעקער, וואָס איז געווען אַ ייִד אַ תלמיד־חכם. מען פלעגט אויך צו אים קומען פרעגן עצות און מיט זיינע קלוגע אינפאַלן האָט ער פיל מענטשן פון צרות אַרויסגעשלעפּט.

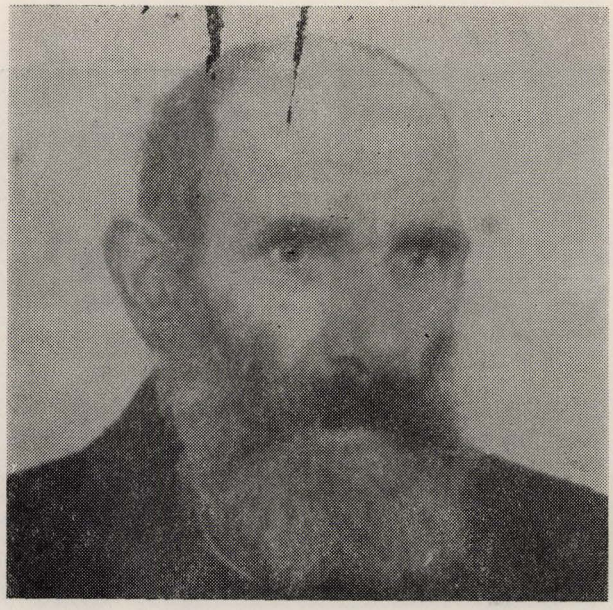
אויך האָט ר׳ שלמה אמבוס אומעטום געהאַט אַ דריסט רגל, איבעראַל האָט מען אים געקענט און רעספּעקטירט, ווייל געוווסט האָט מען, אַז אַלע השתדלותן האָבן אַ פּעולה.

ער איז אויך געווען אַ לאַנגיאָריקער פאָרזיצער פון דער יידישער קהילה. צו דער דערעפענונג פון דעם העברעישן אוניווערסיטעט אין ירושלים האָט ער געשיקט אַ באַגריסונג־טעלעגראַמע אין נאָמען פון דער קהילה, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס ער האָט רעפּרעזענטירט די גערער חסידים און זיי האָבן עס נישט געוואָלט.

מיטן אונטערגאַנג פון פּוילישן יידנטום זענען אויך אונטערגעגאַנגען אַזעלכע יידן ווי ער, וואָס זייער גאַנץ לעבן איז געווען געווידמעט דעם כלל.

זאָל זייער אָנדענק אויף אייביק מיט ברכה דערמאָנט ווערן.

כבוד זיין אָנדענק.



משה־אַהרן פראַנק



שמואל־עליע פראַנק מיט זיין פרוי העלאַ



אברהם דיקאָפף מיט זיין פרוי טובה־רחל



מרים שטובערט בת של לעאָן ובלה שטובערט ביער של חסידי אומות העולם,
יד־ושם ע״י העץ של יאָן עליאָש מפולין



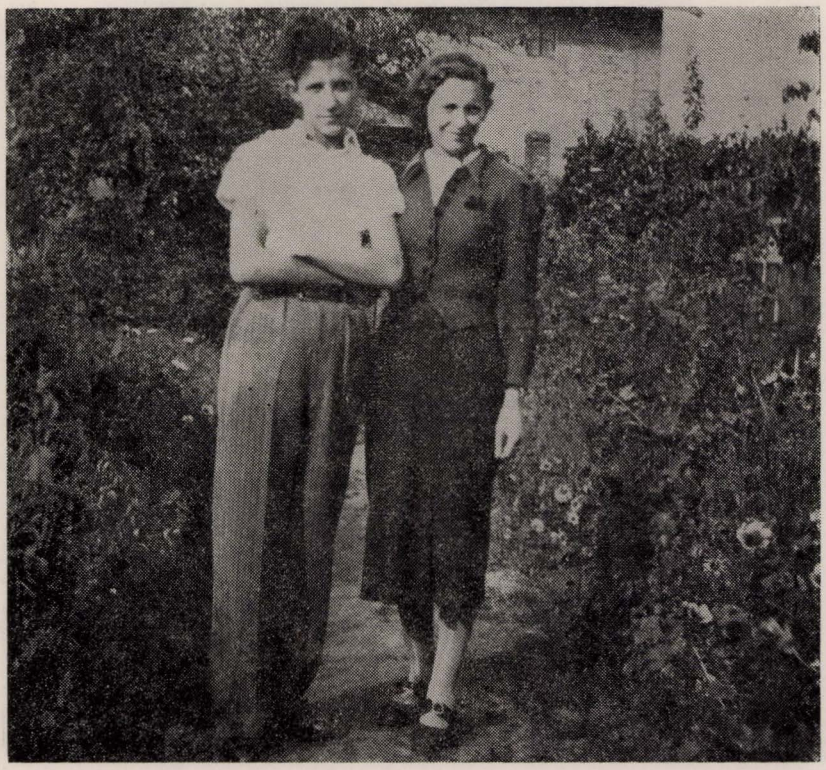
משה ראָזענבערג



אברהם אַרטמאַן — דער זון פון משה אַרטמאַן, דערמאָרדעט
געוואָרן אין דאַרף גזינקעוויטש



זעלצער — לאַנגיאַריקער לערער פון דער פאַלקס־שול אין
ביאַלאַ־ראַווסקאַ, געשטאַרבן אין געטאָ אין יאָר 1942



משה און זיין שוועסטער סימע טעוועלעוויטש



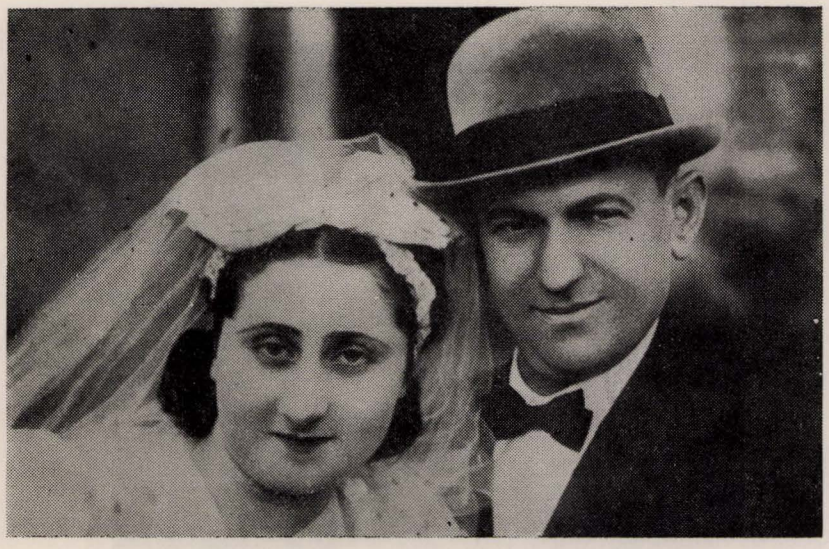
רבקה גאָלדבערג — די מוטער פונעם פאָרשטאָרבענעם קדוש בינעם גאָלדבערג
די פרוי פון בעריש גאָלדבערג



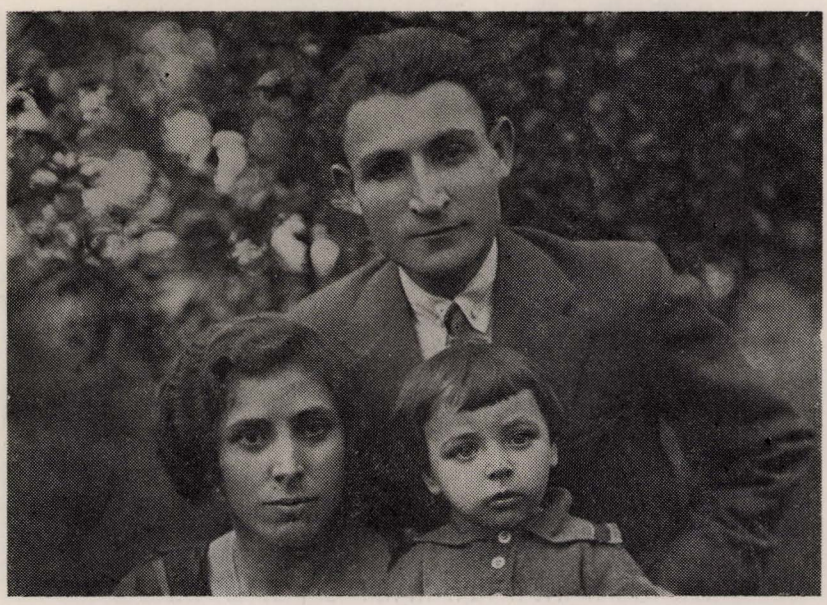
משפחה שומאַן — נתן, שלום, הערשל, רבקה מיט די קינדער און די מוטער גיטל



הרשל בן ישראל וחנה אסתר הרשקוביץ, אשר נרצח על־ידי מרצחים פולניים בכפר ליד ביאלה־ראווסקה. אשתו זיסל לבית לייזעראָוויטש יחד עם בתו חנה׳לה ניצלו ונמצאים בישראל. יש לציין כי חנה׳לה הינה הילדה היחידה אשר ניצלה ונותרה בחיים מכל ילדי העיירה ביאלה־ראווסקה.



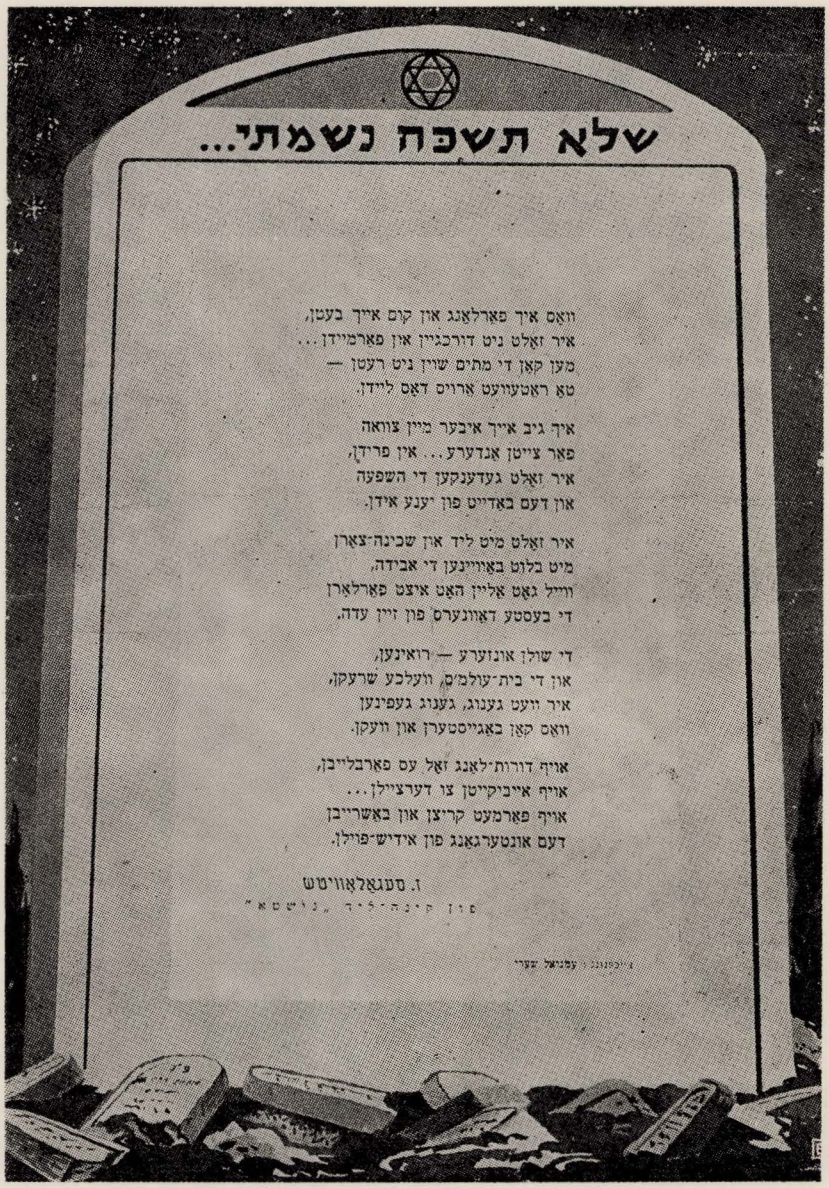
משה פרנק, זון פון אברהם פנחס, מיט זיין פרוי אין טאָג פון זייער חתונה

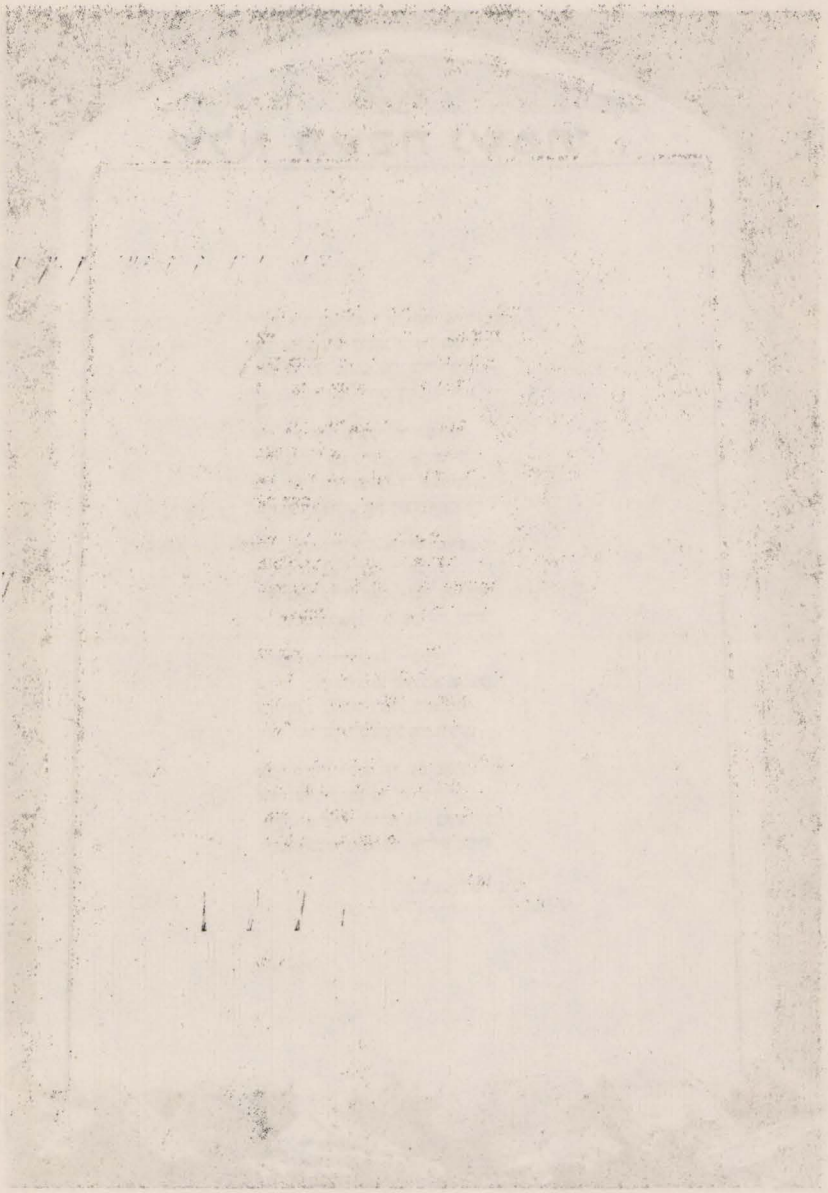


קלמן רעפשטיין מיט זיין פרוי הינדע מיט זייער קינד, אומגעקומען אין טרעבלינקע



חנה טעלערמאַן און מרים ראָזענבוים ביי דער לעצטער מצבה אויפן בית־הקברות
אין ביאַלע ראָוסקע


שלא תשפח נשמתי...
וואָס איך פֿאַרלאָנג אין קום אייך בעטן,
איר זאָלט ניט דורכגיין אין פֿאַרמיידן...
מען קאָן די מתים שוין ניט רעטן —
טא ראַטעוועט ארויס דאָס ליידן.
איך גיב אייך איבער מיין צוואה
פֿאר צייטן אַנדערע... אין פֿריידן,
איר זאָלט געדענקען די השפּעה
און דעם באַדייט פון ייִנע אידן.
איר זאָלט מיט ליד אין שכינה־צאָרן
מיט בלוט באַוויינען די אבידה,
ווייל גאָט אליין האָט אויפֿגעוועקט פֿאַרלאָרן
די בעסטע דאָונערס פון זיין עדה.
די שולן אונזערע — רויינען,
און די בית־עולמ׳ס, וועלכע שרעקן,
איר זיעט געוואָר, געוואָר געפֿינען
וואָס קאָן באַגייסטערן און וועקן.
אויף דורות־לאַנג זאָל עס פֿאַרבלייבן,
אויף אייביקייטן צו דערציילן...
אויף פֿאַרמעט קריצן און באַשרייבן
דעם אונטערגאַנג פון אידיש־פוילן.
ז. סעגאַלאָוויטש



מיר געדענקען זיי שטענדיק

מיר באַווייזען זיי,

צוזאַמען מיט אַלע קדושי ישראל,
אומגעקומענע אויף קידוש השם און
דערמאָרדעטע דורך די דייטשע רוצחים
און זייערע העלפערס

אין זכרון פון די קדושים

רשימת קדושי ביאלה-ראווסקה

א.

אברמוביץ יידל
אברמוביץ משה
אַמביס משה
אמביס דוד
אמביס פעסע
אמביס חונא
אמביס ישראל
אמביס ברריינדל
אמביס שלמה
אמביס פסח
אמביס חונא
ארטמן שלמה
ארטמן אסתר
ארטמן שאלע
ארטמן לייבל
ארטמן שאלע
ארטמן בערל
ארטמן משה
ארטמן אברהם
ארטמן יחיאל
ארטמן לייביש
אמזל ליבה
אמזל אברהם
אמזל הינדה
אלברט משה
אלברט שמואל
אלברט יחיאל
אייזנברג יוסף
אייזנברג אהרון
אייזנברג בעריש
ארליך אברהם
ארליך משה־זלמן
ארליך לייביש
ארליך חיים
ארליך בעריש
ארליך יוסף
אוסטרוביצקי יחזקאל
אמבוס אברהם
אמבוס פיגה
אמבוס פרידה
אמבוס פריוה
אמבוס אסתר
אמבוס חנה
אברמוביץ דוד
אברומוביץ סימה
אברמוביץ משה

ב.

בורשטיין לייבקע
בורנשטיין משה
בורנשטיין אברהם
בורנשטיין חנה

בורנשטיין העניע	גלברט פייגה
בירנבך יעקב	גוויאזדה אנטשל
בירנבך פיימול	גוויאזדה אלקה
בנזל יעקב	גוויאזדה וועלוול
בנזל מיכאל	גוויאזדה ברטה
בנזל מנשה	גוויאַזדה הערש
בנזל יעקב	גוויאזדה גיטל
בענזל איטשע־מאיר	גוויאזדה אביגדור
ברלינסקי שמעון	גוויאזדה שלמה
ברלינסקי אברהם	גלברט שמואל
בנזל אברהם אלי	גלברט ביילה
בנזל גיטל	גלברט חיה
ג.	גלברט ישראל
גולדברג רוזה	גרינשפס יונה
גולדברג עלקע	גרינשפס לאה אלקה
גולדברג וולף	גרינשפס אלישבע
גולדברג אנטשל	גולדברג אלימלך
גולדברג פייגה	גולדברג דינה
גולדברג מוטל	גולדברג יהודה לייב
גולדברג רבקה	גולדברג יוסף
גולדברג בעריש	גולדברג חייקה
גולדברג בינם	גולדברג צפורה
גולדברג יעקב־דוד	גולדברג גיננדל
גולדברג שלמה	גולדברג גיטל־לאה
גולדברג ישראל	גורפינקל איטשע
גולדברג אלחנן	גורפינקל הדס
גולדברג משה	גרינוואַלד דוד
גולדברג מוטל	גרינדולד דבורה
גולדברג שרה־ביילע	גרינדולד אסתר
גולדברג מאיר יחיאל	גרינדולד בלומה
גולדברג אייזיק	גרינדולד ווצ״צ
גלברט מרדכי	גרינדולד יעקב

גרינדולד לאה
גרינדולד משה
גרינדולד שמואל
גוטהרט אפרים
גוטהרט נחה
גוטהרט בצלאל
גלברט זכריה

ד.

דרואל משה וולף
דרואל יוסף
דרואל יעקב
דיקופף רבקה
דיקופף אברהם
דיקופף טיבה רחל
דיקופף מאָטל
דיקופף אברהם
דיקופף הענדל
דיקאָפף יעקב

ה.

הרשקוביץ אביגדור
הרשקוביץ משה
הרשקוביץ הערשל
הרשקוביץ לאה
הרשקוביץ שרה
הרשלינקוביץ פוצ'וק
הרשליקוביץ שלמה
הרשלינקוביץ חילקה
הרשפינגר יעקב
הרשפינגר בלומה
הרשפינגר שמואל

הרשפינגר דבורה
הרשפינגר וולף
המר שמואל
המר מרים נחה
המר יוסף
הופמן חיים
הופרנונג אברהם
הופרנונג טובה
הולץ משה דוד
הולץ חנה רבקה
הולץ משה־יאָסל
הולץ צימה
האמל מאיר
האמל מאָטל
האמל פסה־לאה
האמל משה
האמל רחל
האמל איטשע
האמר פיגה
האמר יעקב

ו.

וועבר משה קאָצקער
וועבר לייבל
וועבר חנה
וועבר ריקל
וועבר פנחס
וויגדורוביץ אהרון
וויגדורוביץ איטשע
ווינר משה
ווינר ליבה
ווינר רבקה

ווינר חיה
וועבר וולוול
וועבר צימה
וועבר שרה
וועבר מענדל
וועבר יצחק
וועבר יהושע
וועבר וולף

ז.

זטלניצקי זלמן
זטלניצקי הינדע־רייזל
זטלניצקי פערל
זטלניצקי חיים־וואלף
זטלניצקי אדזה
זטלניצקי רייזל
זטלניצקי דבורה
זארומב ברל
זארומב מאקה
זארומב אלישבע
זינגר מאיר
זינגר חוה
זינגר פייגה
זלצר חיים
זידה ברל
זידה טובה
זידה שלמה
זידה טובה
זעלמאַן חיים
זעלמאַן רחל
זעלמאַן יוסף
זעלמאַן סימה
זעלמאַן יחיאל

זידה משה
זידה שרה
זידה פיגה
זידה פישל
זידה יצחק
זימלר איטשע
זימלר יוסף
זימלר וולוול
זימלר לייביש
זימלר יעקב
זימלר נח
זימלר מנחם
זימלר טובה
זימלר דבורה
זימלר יחיאל
זימלר ישראל

ט.

טוגטמן משה
טוגטמן הרש בונם
טוגטמן יוסף
טוגטמן איטשע
טופלוביץ משה
טופלוביץ צימה
טבצניק יעקב
טבצניק איטשע
טבצניק לייביש
טבצניק חוה רייזל
טבצניק ריקל
טבצניק צימה
טבצניק יעקב
טבצניק ציפה

י.

יזראלביץ נפתלי
יזראלביץ צימה
יזראלביץ פייגה
יאסעלעוויטש נחום
יאסעלעוויטש חנה
יאסעלעוויטש רבקה
יאסעלעוויטש ליפא
יאסעלעוויטש יוסף
יאסעלעוויטש אברהם
יאסעלעוויטש פערל
יאסעלעוויטש ישראל
יעקובוביץ מרדכי דוד
יעקובוביץ ישראל־חיים
יעקובוביץ משה
יצקוביץ יוסף לייב
יצקוביץ ראצה
יצקוביץ פערל
יצקוביץ ליפה
יצקוביץ שרה
יצקוביץ חיה
יצקוביץ הנוך
יצקוביץ וועלוול
יצקוביץ רבקה
ינובסקי פנחס
ינובסקי לאה אלקה
ינובסקי בלומה
ינובסקי לייביש משה
ינובסקי מינדל
ינובסקי יוסף
ינובסקי חיה
ינובסקי רבקה
ינובסקי מנחם
ינובסקי חנה

ל.

לסקי גדליהו
לסקי יעקב
לסקי וועלוול
לסקי אברהם
ליזרובץ לוי
ליזרוביץ שמואל
ליזרוביץ איטקה
ליזרוביץ יעקב שמואל
ליזרוביץ חנה
ליזרוביץ שינה
ליזרוביץ לאה אלקה
ליזרוביץ רחל
לוקסנבורג בלומה
לוקסנבורג פערל
לוקסנבורג משה
לוקסנבורג יחיאל מאיר
ליזרוביץ לוי
לבקוביץ אברהם
לבקוביץ חונא הרש
לבקוביץ פרידה ברכה
לבקוביץ איטה גיטל

מ.

מוגלניצקי אברהם
מוגלניצקי משה
מוגלניצקי אמזיק
מוגלניצקי רבקה
מוגלניצקי מרדכי יעקב

מוגלניצקי פיגה

נ.

מאזלשה ברוך
מאזלשה שמואל
מאזלשה דוד
מאזלשה אברהם
מאזלשה אליעזר
מאזלשה דוד
מאזלשה חיה
מארכעוו איטשע דוד
מארכעוו ישראל
מארכעוו בריינדל
מארכעוו גודל
מארכעוו הערשל
מארכעוו נחה
מילר רפאל
מילר משה
מילר וועלוול
מילר יוסף
מנצינג שמשון
מנצינג לוי
מנצינג אברהם
מענצינג יעקב
מנצינג לייבל
מענצינג רייזל
מיצנמכר יעקב
מיצנמכר טמה
מיצנמכר איטה
מוגלניצקי יוסף אייזיק
מוגלניצקי חיימל
מוגלניצקי יוסל
מוגלניצקי אברהם
מוגלניצקי האָדעס

ניפלד איטשע
ניפלד ציפה
נימן חיה
נימן פישקע
נימן פיגה

פ.

פרישמן איטה
פרישמן שמעון
פרישמן משה
פילוסוף משה חיים
פילוסוף פישל
פילוסוף בילה מלכה
פילוסוף דוד
פילוסוף חנה
פילוסוף הערשל
פינגנהארט באצה
פינגנהארט משה
פינגנהארט פרימצה
פינגנהארט אברהם
פיטל משה
פיטל ציפה
פיטל אברהם
פיטל יוסל־מאיר
פלוצקר משה יוסף
פויגל דוד
פויגל פרל
פויגל הערשל
פויגל גולדה
פויגל יחזקאל
פשיטיצקי רחל
פשיטיצקי פסח

פשיטיצקי משה יוסף	פשיטיצקי חיים דוד
פראַנק משה אהרן	פשיטיצקי יעקב
פרוזנק פרימט	פשיטיצקי פנחס
פראַנק ישראל הערש	פשיטיצקי ייִדל
פראַנק שמואל	פשיטיצקי משה יוסף
פראַנק ייִדל	פשיטיצקי אברהם מרדכי
פראַנק רחל	פשיטיצקי פסח
פראנק אברהם־פנחס	פשיטיצקי שלמה יוסף
פראַנק חיה	פשיטיצקי רחל
פראנק יוסף דוד	פרידמן חיים
פראַנק אסתר	פרידמן אליהו
פראַנק אידל	פרידמן טובה
פראַנק משה	פרידמן יחיאל
פראַנק שמואל אלי	פרידמן לאה
פרנק ראילה	פרידמן יוסף
פרנק לייבל	פרידמן ינטה
פרנק חיימל	פרידנריך אברהם
פריימן וולף	פרידנריך בילה לאה
פריימן פיגה	פרידנריך ישראל
פרימן אברהם	**צ.**
פרישמן שמואל	צוקר זלמן
פכטר חיים זעליג	צוקר הדס
פכטר פסח	צוקר יוסף
פכטר ירחמיאל	צוקר פרץ
פויגל משה	**ק.**
פויגל הערשל	קלינמן ריבה
פשיטיצקי בערל	קלינמן מלכה
פשיטיצקי אידל	קיפרשמידט משה
פשיטיצקי חיה רחל	קופערשמידט ברוינדל
פשיטיצקי יצחק־חיים	קופערשמידט אברהם
פשיטיצקי יעקב	קיפערשמידט גדליהו
פשיטיצקי יצחק־חיים	קיפרשמידט יוסף

קיפרשמידט שלמה יצחק
קלינמן אברהם
קלינמן איטשע
קלינמן מלכה
קלינמן ליבה
קריסד טילה
קריסד יוסל
קיכלר מאָטל
קיכלר שמואל
קיכלר פיגה
קופר מרדכי דוד
קופר גאָלדע
קופר יאָמע
קופר שרה

ר.

רמבלסקי רבקה
רמבלסקי יוסף
רייך מאיר
רייך ריקל
רייך משה
רייך פרידה
רויטמן יצחק
רויטמן אסתר
רויטמן מענדל
רויטמן דבורה
רוסקה לייב
רוסקה יעקב
רוזנפרל מנדל
רוזנפרל מוטל
רוזנפרל רבקה

רוזנפרל בלומה
רובנשטין פייוול
רובנשטין יעקב
רובנשטין רחל
רובינשטין אברהם
רבינבך זלמן
רבינבך רילה
רוזנברג משה
רוזנברג וולוול
רוזנברג יעקב
רוזנברג איטשע
רוזנברג יומה
רוזנברג משה
רוזנברג חיה
רוזנברג בונם
רובין מנדל
רובין משה מאיר
רפשטיין שמואל
רפשטיין משה
רפשטיין אהרון
רפשטיין גיטל
רפשטיין רחל
רפשטיין קלמן
רפשטיין הינדה
רפשטיין יעקב
רפשטיין רבקה
רפשטיין הערשל־נאָטע
רפשטיין הינדה רייזל
רפשטיין איטשע בער
רפשטיין פערל
רבקה יצחק משה
רוזנבלום אברהם

ש.

שטיבערט מירל
שטיבערט פיגה
שטיבערט הלה
שטיבערט פיגה
שטיבערט בצלאל
שטיבערט ליפה
שטיבערט אלישבע
שטיבערט פריידה
שטיבערט נחמן
שטיבערט פיגה לאה
שומן נתן
שומן גיטל
שומן רבקה
שומן יעקב
שומן הערשל
שוואַכמן חיים
שוואכמן פרידה
שוואכמן יעקב
שרייבשטיין פריידל

שטימן חנוך
שטימן הינדה
שטימן רייזל
שטימן מינדל
שטימן דבורה
שטימן מאיר חיל
שטימן מנדל
שטימן שיינדל
שטימן דוד
שומאן מאיר
שומאן שרה
שטשיגל נטע
שטשיגל אידס
שומן משה
שומן חנה
שומן מרים
שומן מאיר
שטיבערט גדליה

צ ו ג אָ ב - ר ש י מ ה

מרקוביץ חיים
מרקוביץ שמואל
מרקוביץ איטשע
מרקוביץ לאהטשע
מרקוביץ אלי
פריידנרייך זלמן
פריידנרייך יוספה
פריידנרייך שרה־מרים

ביעלסקי מענדל
ביעלסקי הענע־מלכה
ביעלסקי לייביש
ביעלסקי שיינדל
טעלערמאַן זיסמאַן
טעלערמאַן חיה
טעלערמאַן משה
מרקוביץ אברהם
מרקוביץ פריידע

פריידנרייך עזריאל

פריידנרייך רבקה

פריידנרייך לאה־רויזע

פריידנרייך ליפע

פריידנרייך פעסע

פרנק לייב־בער

פרנק קיילע

פרנק גיטל

פרנק פייגע

פרנק יוסף

פרנק פנחס

פרנק דינה

פרנק יענטע

קוזעניצקי פריידל

קוזעניצקי שיינדל

קוזעניצקי גאָלדע

קוזעניצקי פערל

קוזעניצקי משה

קוזעניצקי לייבוש

ראזענבוים משה און פרוי

ראזענבוים יעקב

ראזענבוים פריידע

ראזענבוים רייזל

ראמבאלסקי שלמה

ראמבאלסק שרה

ראמבאלסקי מענדל

ראמבאלסקי פישל

ראמבאלסקי מענדל

ראמבאלסקי יוסל

ראמבאלסקי מרים

בלושטיין יחיאל־מאיר

בלושטיין טוביה

בלושטיין חיה

בלושטיין אריה

שטובערט גדליהו

שטובערט שרה־מרים

שטובערט חנה

שטובערט יוסל

שטובערט העלא

שטובערט יאָמע

שטובערט פריידע

שטובערט משה

פורטנער מרדכי

פורטנער שרה

פורטנער מרים

פורטנער פנחס

פורטנער אברהם

פורטנער זלמן

פורטנער חיים

רשימת יוצאי ביאלה־ראווסקה שנפטרו בישראל ובתפוצות ז״ל

במדינת ישראל

פנחס זימלער
מלכה זימלער
איידל שומן מבית פרנק (אשתו של וואלף שימן)
משה ביעלסקי, נפטר 21.10.1969
שושנה יעקובוביץ (אשתו של יעקובוביץ לייביש)
פנחס בנזל
נתן שומן (אח של וואלף שומן)
רבקה גרינוולד

בארצות הברית

פיליפס שמואל (פילעזאף)
וועבער יוסף־מאיר
פעפערקארן יחיאל־מאיר
פרנק אברהם

בארגנטינה

שרייבשטיין יעקב־דוד

בפולין

פנחס־מאיר פלאָצקער
לייביש מענצינג (פיינדעראד)

ועד הספר יזכור לקדושי ביאלה ראווסקה בישראל



לייביש יעקובוביץ



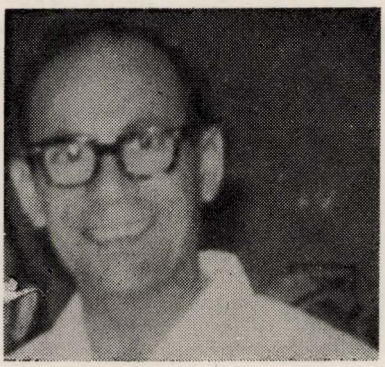
אליהו פריידנרייך



הערשל אַרטמאַן



יעקב הערשקאָוויטש



ישראל־לייב שטובערט

נאָכבאַמערקונג

מיר דריקן אויס אונדזער דאַנק און אַנערקענונג אַלעמען אין מדינת ישראל און אין די תפוצות, וואָס האָבן צוגעהאָלפן ביים רעאַליזירן אונדזער הייליקע אויפגאַבע — אַרויסצוגעבן דעם ספר יזכור פון אונדזער פאַרשניטענער קהילה — דורך שרייבן זייערע זכרונות, צושיקן און זאַמלען מאַטעריאַלן, און פאַר זייער מאַטעריעלער הילף. אַ גרויסן יישר כוח פאַר זייער גרויסער הילף — פרוי רויזע־פערל האַלפערין און ה׳ וועלוול גאָלדבערג.

וועג עס איז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק פון אַרויסגעבן אונדזער יזכור־בוך — אין 1965 יאָר, ביי דעם קבלת־פנים פאַר דער פאַמיליע האָלץ — און עס זענען געשאַפן געוואָרן די ערשטע געלט־מיטלען, האָבן מיר זיך נישט פאַרגעשטעלט, אַז מיר וועלן דאַרפן בייצוקומען אַזויפיל שוועריקייטן. די לאַסט האָבן געטראָגן געציילטע, איבערגעגעבענע חברים און זיי האָבן אַלץ געטאָן, כדי אויספירן בשלימות זייערע פליכטן. מיר באַדויערן אָבער וואָס צוליב פינאַנסיעלע שוועריקייטן און באַגרענעצטע מאַטעריעלע מעגלעכקייטן האָט זיך אונדז נישט איינגעגעבן אויס־צונוצן אַלע צוגעשיקטע מאַטעריאַלן און פאָטאָגראָפיעס.

מיר גלויבן, אַז די מאַטעריאַלן און בילדער, וואָס זענען יאָ אַריין אין אונדזער יזכור־בוך זענען אַ וויכטיקער ביישטייער צו דער פאַראייביקונג פון אונדזער שטעטל ביאַלע־ראַווסקע.

רעדאַקציע

אינהאַלט:

	זייט
אל מלא רחמים	5
אַרײַנפיר־וואָרט	7
אַנטהילונג פון דער מצבה לזכר ביאַלע־ראַווסקע	10
בשער הספר — א. יעקובוביץ	12
נזכור — א. פריידנרייך	15
געשענדעטע קברים	17
סקירה היסטורית על עירוני	20
די לעצטע מינוטן — ז. קופערשמידט	23
ליקווידאַציע פון געטאָ אין ביאַלע — ב. ראַזענבוים	32
בינם גאַלדבערג — א. פ.	40
דאָס ליד פון אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק — יצחק כצנלסון	42
אלא אזכרה — א. יעקובוביץ	43
ביאַלע, מיין שטעטל... פערל רויזע האַלפערין	45
דער מענטש יאָן עליאַש — אַלעקסאַנדער טשערסקי	47
לאַנדסלייט אויפגענומען דעם יידן־רעטער יאָן עליאַש — י. זאַנדער, א. פריידנרייך	51
וועגן חסידי אומות העולם — לעאָן שטובערט	57
חוה נייַמן — אליהו	61
רבנים בעירנו — א. יעקובוביץ	64
ר׳ משה קוצקער — א. יעקובוביץ	70
בתי כנסת ובתי תפילה — א. יעקובוביץ	72
רכוש הקהילה — א. י.	74
הרבי ר׳ אברהם־משה זצ״ל — א. י.	75
דאָס יידישע געזעלשאַפטלעך־פאַרטייאישע לעבן — פ. א.	80
אגודיסטישע באַוועגונג — אריה יעקובוביץ	105
גרינדונג פון „בית־יעקב״ — לייביש יעקובוביץ	111
מיין געבורט־שטעטל — יוסף וועבער	118
זכרונות פון אַמאָל — ש. פיליפס־פילעזאַף...	128
ביאַלאָ, מיין שטעטעלע — א. פריידנרייך	136
זכרונות — אברהם שומאַן	142
ר׳ בינם - שלמה מלמד — א. יעקובוביץ	145
אומקום פון דער ביאַלער יידישער קהילה — ישראל־הערש ביעלסקי	148
על השחיטה — ח. נ. ביאַליק	151
ה׳ אברהם פריידנרייך ואשתו — א. יעקובוביץ	153
ר׳ משה קוצקר ויבר — א. יעקובוביץ	156

זייט

ר׳ זלמן פריידנרייך — א. יעקובובעץ 158
ר׳ שלמה אמבוס — א. יעקובויץ 160
הסבא שלי יוסף יקיר — א. יעקובויץ 161
בנקוף שנה — א. פריידנרייך 164
ר׳ אברהם פּעלטערס לייזרוביץ — א. יעקובויץ 167
מיינע איבערלעבונגען בעת דער נאַצי־אַקופּאַציע — הערשל אַרטמאַן 168
אויסצוג פון „מגילות פוילן" 175
אונדזער ביאַלע אַמאַל און... היינט — זאב שאַמאַן 177
מיין משפּחה — י. הערשקאָוויטש 179
ר׳ פינחס זימלר — א. י. 181
שלמה אַרטמאַן — א. יעקובויץ 183
שמואל זיינוול המל — א. יעקובויץ 186
געראַטעוועט א יידיש קינד — וועלוול גאַלדבערג 194
מי שמקיים נפש אחד... — א. פריידנרייך 200
דער גורל פון אַ מענטש — זיסל קופּערשמידט 202
לזכר מיין פאַרטיליקטער משפּחה — אליהו פריידנרייך 204
פנחס בן שלמה־יצחק שוחט 213
פאַטאַגראַפיעס פון אומגעקומענע 217
שלא תשכח נשמתי... — ז. סעגאַלאָוויטש 237
רשימה פון די קדושים 239
ועד הספר 253
נאַכאַמערקונג 254